diyanet

Aylık Dergi | Ağustos 2017 | Sayı: 320

DEİZM, ATEİZM, NİHİLİZM
KISKACINDA İNSANLIK

DEİZM: ÖNCÜ İSİMLER VE TEMEL DOKTRİN

GÜNÜMÜZDE DEİZM, ATEİZM VE NİHİLİZMİ DOĞURAN SEBEPLER

SANAL DÜNYANIN SEYYAR ATEİSTLERİ

İLAHÎ ADALET VE KÖTÜLÜK

PROF. DR. SAİM YEPREM İLE DEİZM, ATEİZM VE NİHİLİZM ÜZERİNE

YENİ
YAYINLARIMIZ

{ DİN İSTİSMARI }

Yurt içinde Diyanet Yayınları satış yerlerinden, yurt dışında Müşavirlik ve Ataşeliklerimizden temin edebilirsiniz.

www.diyanetdergi.com

Dr. Yüksel Salman

İnanmak insanın doğuştan getirdiği fıtri bir duygudur. Tarih boyunca insan, bir yaratıcıya inanma, ona bağlanma ve zor zamanlarında sığınma ihtiyacı hissetmiş, nereden geldiği, nereye gideceği, ölüm ve sonrasında nelerle karşılaşacağına dair soruların cevabını bulmak istemiştir. Din, bu hayati soruların cevabını veren, zorluklar karşısında kişiyi ayakta tutan ve hayata tutunmasını sağlayan en güvenli sığınaktır. Hayatı anlamlandırmada ve geleceğe yön vermede güçlü bir kılavuzdur. Dinin insan üzerindeki etkisi sadece inanma duygusuyla da sınırlı kalmaz; hayata bakışını, olaylar karşısındaki yaklaşımını da büyük ölçüde etkiler. Milletlerin sanat, estetik ve mimari tarzlarında, edebiyattan kültür ve medeniyet tasavvuruna kadar çok geniş bir yelpazede dinin etkisini açık bir şekilde görmek mümkündür. Bir anlamda milletin hayat tarzı, âdeta inanç değerlerinin özeti mesabesindedir. Çünkü din, hayatın tamamına damgasını vuran kapsayıcı ve güçlü bir dinamiktir.

Yüce Allah (c.c.) ilk insan Hz. Âdem (a.s.)'den itibaren, tarih boyunca insanlığın doğru yolu bulması için peygamberler göndermiş ve neye, nasıl inanılması gerektiği konusunda uyarılarda bulunmuştur. İnsanlığa, dünya ve ahirete dair her dönemde kılavuzluk eden rahmet elçilerinin mesajlarından uzaklaşan insanlara, yeri geldiğince peyderpey peygamberler gönderilmiştir. Gönderilen her elçi, inanç esaslarına dair önceki peygamberlerin mesajlarını hiç değişmeden aktarmıştır. Sosyal hayata ilişkin emir ve yasaklar ise Allah'ın rahmetinin bir sonucu olarak, zamanın ihtiyaçlarına göre değişebilmiştir.

Şu var ki, tarihsel süreçte peygamberlerin her dönemde insanlığa yaptığı uyarılarına rağmen, din konusunda yanlış yol ve tutum benimseyenler hep var olmuştur. İslam, insanların hiçbir baskı altında kalmaksızın, kendi özgür iradeleriyle inanmasını bir ilke olarak kabul etmekle birlikte, yanlış inanç ve hayat tarzları konusunda insanlığı daima uyarmıştır. Kişilerin dünya ve ahiret mutluluğu, toplumların huzur ve refahı için insanlığa hak dini ve İslam'ın doğrularını anlatagelmiştir.

Teknolojinin geliştiği, buna bağlı olarak iletişim imkânlarının oldukça arttığı günümüzde, yanlış inanç ve düşünce akımlarının hızla yayılma imkânı bulduğu bir gerçek. Özellikle genç nesiller açısından bakıldığında konu daha da önem kazanıyor. Bu sayıda, Başkanlığımıza gelen talepleri de dikkate alarak; deizm, ateizm ve nihilizm konularını ele aldık.

Prof. Dr. Şaban Ali Düzgün, "Deizm: Öncü İsimler ve Temel Doktrin" başlıklı yazısıyla deizm konusunda bizlere bir çerçeve çizdi. Prof. Dr. İbrahim Coşkun, "Günümüzde Deizm, Ateizm ve Nihilizmi Doğuran Sebepler" adlı yazısında, Batı'da Rönesans ve reform süreciyle birlikte ortaya çıkan ateizm, deizm ve nihilizm gibi dinî akımların hangi gerekçelerle ortaya çıkmış olabileceklerini sorguladı. Yrd. Doç. Dr. Emre Dorman, "Modern Çağda Deizmin Popülerleşmesi ve Sebepleri" yazısıyla deizmi sebep ve sonuçlarıyla birlikte analiz etti. Prof. Dr. Adnan Bülent Baloğlu, "Sanal Dünyanın Seyyar Ateistleri" başlıklı yazısıyla dosyamıza katkıda bulundu. Yrd. Doç. Dr. Alper Bilgili, "Yeni Ateizm ve Eleştirisi" başlığıyla ateizmin yüzeyselliğine vurgu yaptı. Dr. Enis Doku, temel kavramlar üzerinden ateizme yapılan eleştirileri, "Ateizm ve Eleştirisi" başlığıyla bizimle paylaştı. Dr. Enis Doko, "Ateizm ve Eleştirisi" ni, Prof. Dr. Aydın Topaloğlu, "İnsan Zihninin Tanrı'ya Gidişi"ni, Prof. Dr. Metin Özdemir, "İlahî Adalet ve Kötülük" konusunu, Yrd. Doç. Dr. Faruk Sancar, "Nihilizme Giden Yol Nereden Geçer" başlığıyla nihilizmi ortaya çıkaran ve besleyen unsurlara dikkatimizi çekti. Söyleşi bölümünde, alanın değerli uzmanlarından Prof. Dr. Saim Yeprem Hocamız ile kapsamlı ve doyurucu bir sohbet gerçekleştirdik. Her bir yazıyı beğeni ile okuyacağınızı düşünmekteyiz.

İslam dünyasının kalbinin attığı, dünyanın dört bir yanından gelen hacı adaylarının Haremeyn'e akın ederek dua ve niyazlarının birbirine karıştığı ve "lebbeyk" nidalarının gökyüzünü inlettiği şu günlerde, insanlığın İslam'ın rahmet ikliminde buluşmasını diliyorum. Ülke olarak birlik ve beraberliğimizin daim olmasını niyaz ediyor, şimdiden Kurban Bayramının ülkemize, gönül coğrafyamıza ve insanlığa barış, huzur ve hayırlar getirmesini Cenab-ı Mevla'dan niyaz ediyorum.

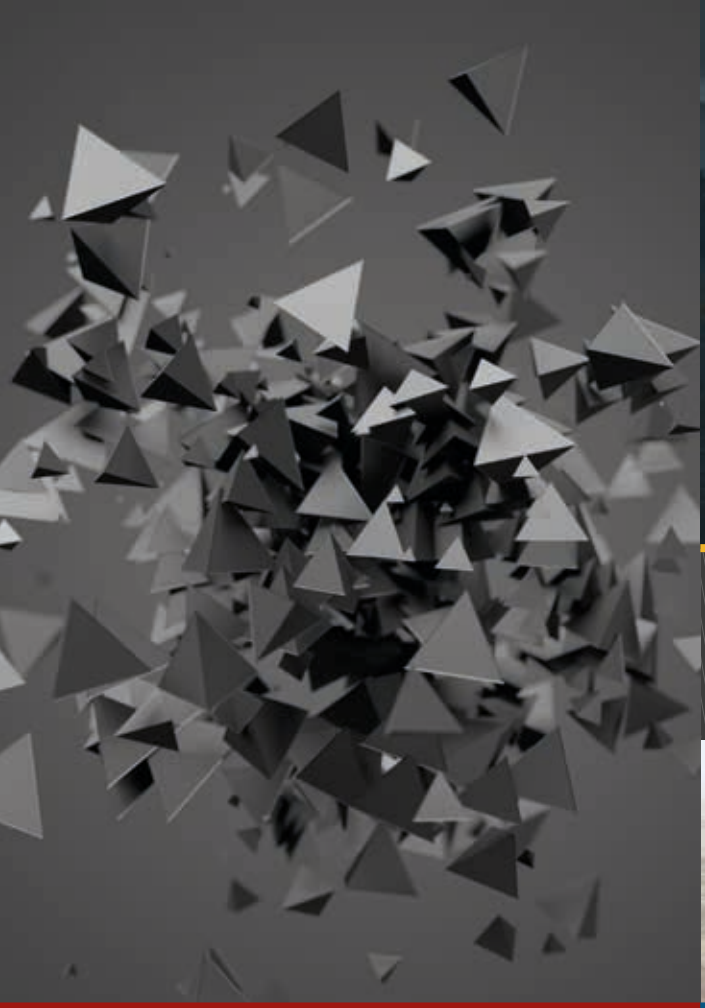

DİN DÜŞÜNCE YORUM

Kader ve Özgür İrade İlişkisi: Herkes Kaderini Yaşıyorsa İmtihan Neden? 52

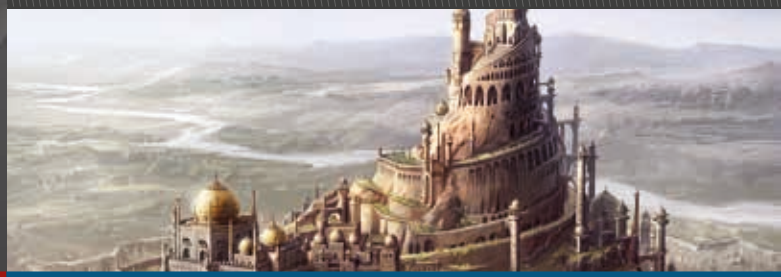

GÜNDEM

Deizm: Öncü İsimler ve Temel Doktrin 6

GEÇMİŞ ZAMANIN İZİNDE

Selçuklular Devrinde Bir Fesat ve Terör Örgütü: Haşhaşiler 70

2017 AĞUSTOS

GÜNDEM

6 Deizm: Öncü İsimler ve Temel Doktrin
Prof. Dr. Şaban Ali DÜZGÜN

10 Günümüzde Deizm, Ateizm ve Nihilizmi Doğuran Sebepler
Prof. Dr. İbrahim COŞKUN

14 Modern Çağda Deizmin Popülerleşmesi ve Sebepleri
Yrd. Doç. Dr. Emre DORMAN

19 Sanal Dünyanın Seyyar Ateistleri
Prof. Dr. Adnan Bülent BALOĞLU

23 Yeni-Ateizm ve Eleştirisi
Yrd. Doç. Dr. Alper BİLGİLİ

28 Ateizm ve Eleştirisi: Temel Kavramlar
Dr. Enis DOKO

33 İnsan Zihninin Tanrı'ya Gidişi
Prof. Dr. Aydın TOPALOĞLU

36 İlahî Adalet ve Kötülük
Prof. Dr. Metin ÖZDEMİR

40 Batı Uygarlığının Kaçınılmaz Kaderi: Nihilizme Giden Yol Nereden Geçer
Yrd. Doç. Dr. Faruk SANCAR

SÖYLEŞİ

44 Prof. Dr. Saim Yeprem: "Kargaşadan kurtulabilmenin yolu, bugünkü nesle kendi dilinden konuşabilmek."
M. Emin GÜRDAMUR

DİN DÜŞÜNCE YORUM

52 Kader ve Özgür İrade İlişkisi: Herkes Kaderini Yaşıyorsa İmtihan Neden?
Dr. Fatma Bayraktar KARAHAN

VAHYİN AYDINLIĞINDA

56 Kur'an-ı Kerim'de Edebiyat, Güzel Sanat Dalları ve Çağdaş İletişim Yöntemlerine İşaretler
Prof. Dr. Muammer ERBAŞ

HADİSLERİN IŞIĞINDA

58 Hac ve Umre
Prof. Dr. Zekeriya GÜLER

İZ BIRAKANLAR

60 Ali Düzenli Hocaefendi
Ali AYGÜN

GEZİ-YORUM
Zagrep Notları 76

SÖYLEŞİ
Prof. Dr. Saim Yeprem 44

DİN VE HAYAT
İslam'da İlk Hac 72

HADEME-İ HAYRAT

62 "Suriyeli Genç Kız Gelinliğini Kursumuzda Giydi"
Sema BAYAR

BUNU KONUŞALIM

64 Esma Beyza Arslan: "Moral Vermek, Yüzleri Güldürmek Hepimizin Gönlüne Şifa Oldu."
Yahya Kemal ALİOĞLU

HATIRA DEFTERİ

67 Yol ve Yolcuya Dair
Nagihan AYDIN

KÜLTÜR SANAT EDEBİYAT

68 Kurban Bayramı
Bedia Belkıs BALCILAR

GEÇMİŞ ZAMANIN İZİNDE

70 Selçuklular Devrinde Bir Fesat ve Terör Örgütü: Haşhaşiler
İlhan ASLAN

DİN VE HAYAT

72 İslam'da İlk Hac (Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in Haccı)
Dr. Mukadder Arif YÜKSEL

74 Hac İbadeti Mali Bir İbadet midir?
Prof. Dr. İsmail KARAGÖZ

GEZİ-YORUM

76 Zagrep Notları
Doç. Dr. Fatih ERKOÇOĞLU

KİTAPLIK

80 Aziz Mahmud Hüdâyî
Zeynep DEMİR

diyanet [320]

Diyanet İşleri Başkanlığı Adına
Sahibi ve Genel Yayın Yönetmeni
Dr. Yüksel SALMAN

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Dr. Faruk GÖRGÜLÜ

Mali İşler ve Dağıtım Sorumlusu
Mustafa BAYRAKTAR

Yayın Kurulu
Dr. Yüksel SALMAN
Dr. Faruk GÖRGÜLÜ
Abdulbaki İŞCAN
Dr. Lamia LEVENT ABUL

Yayın Koordinatörleri
Mustafa BEKTAŞOĞLU
Ali AYGÜN
M. Emin GÜRDAMUR

Dijital Medya
Muhammed Kâmil YAYKAN
Ömer GÜÇLÜ

Tashih
Mustafa BEKTAŞOĞLU

Arşiv
Ali Duran DEMİRCİOĞLU

Grafik-Tasarım
EVEN Medya
Bardacık Sk. No: 27/16 Çankaya-Ankara
Tel: 0312 437 37 27 Fax: 0312 437 37 04
www.evenmedya.com iletisim@evenmedya.com

Abone İşleri
Tel: 0312 295 71 96-97
Faks : 0312 285 18 54
e-mail: dosim@diyanet.gov.tr

İletişim
Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü
Üniversiteler Mah. Dumlupınar Blv.
No: 147/A 06800 Çankaya/Ankara
Tel : 0312 295 86 61 - 62
Faks: 0312 295 61 92
www.diyanetdergi.com
diyanetdergi@diyanet.gov.tr

Abone Şartları
Yurtiçi yıllık: 84.00 TL
Yurtdışı yıllık: ABD: 30 ABD Doları
AB Ülkeleri: 30 Euro
Avustralya: 50 Avustralya Doları
İsveç ve Danimarka: 250 Kron
İsviçre: 45 Frank

Baskı
İleri Haber Ajansı Tanıtım İletişim Matbaacılık Yayıncılık ve Teknik Hizmetleri A.Ş. Tel: 0212 454 32 90

Yayın Türü: Aylık, Yerel, Süreli Yayın, Diyanet Aylık Dergi (Türkçe)
Basım Tarihi: 09/08/2017 ISSN-1300-8471

Abone kaydı için, ücretin Döner Sermaye İşletme Müdürlüğü'nün T.C. Ziraat Bankası, Ankara Kamu Girişimci Şubesi IBAN: TR08 0001 0025 3305 9943 0850 19 nolu hesabına yatırılması ve makbuzun fotokopisi ile abonenin hangi sayıdan başlayacağını bildirir bir dilekçe, mektup, yazı, faks veya e-mailin Diyanet İşleri Başkanlığı Döner Sermaye İşletmesi Müdürlüğüne gönderilmesi gerekmektedir.

Temsilcilikler; Yurtiçi: İl Müftülükleri, İlçe Müftülükleri - Yurtdışı: Din Hizmetleri Müşavirlikleri, Din Hizmetleri Ataşelikleri.

Yayınlanacak yazılarda düzeltme ve çıkartmalar yapılabilir. Yazıların bilimsel sorumluluğu yazarlarına aittir. Diyanet Aylık Dergi, Diyanet İşleri Başkanlığı yayın organıdır. Dergide yayımlanan yazı, konu, fotoğraf ve diğer görsellerin her hakkı saklıdır. İzinsiz, kaynak gösterilmeden her türlü ortamda alıntı yapılamaz.

Dr. Ekrem KELEŞ
Diyanet İşleri Başkan Vekili

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla.

İNANCI KORUMAK

Ateizm, deizm ve nihilizm gibi din karşıtı modern akımlar, aslında insanoğlunun var oluşundan beri çeşitli şekillerde kendini gösteren savrulmaların devamı niteliğindedir. Kur'an-ı Kerim bize insanlık tarihinin en başından itibaren bir iman ve inkâr tarihi olduğunu haber vermektedir. İman, Hak Teala katında izzetin ve şerefin remzidir. İnkâr ise hüsranın ve helakin kapısıdır. İnanç bizi Rabbimize karşı sorumluluklarımızı hatırlatmak suretiyle kul, cemiyet nezdinde yüklediği mesuliyetlerle de insan kılar. Merhum İstiklal Marşı şairimiz Mehmet Akif Ersoy'un, "İmandır o cevher ki ilahî ne büyüktür. / İmansız olan paslı yürek sinede yüktür." dizelerinde billurlaşan manada olduğu gibi, inanç her daim umudun, inançsızlık ise ye'sin kaynağıdır. Hayat sermayesi insana onu zayi etmesi için değil, kendi şahsından başlayarak, ailesine, akrabalarına, içinde yaşadığı topluma ve nihayetinde bütün insanlığa karşı sorumluluk bilinciyle dikkatlice kullanılması için verilen bir nimettir.

İmtihan edilmek üzere dünyaya gönderilen insanın kalbi, dolayısıyla imanı sürekli bir taarruz altında olacağı için Efendimiz Hz. Muhammed (s.a.s.), "Şüphesiz ki bedende bir parça vardır; o düzgün olursa bedenin tamamı düzgün olur, bozuk olursa bedenin tamamı bozuk olur. Dikkat ediniz ki o kalptir." buyurmuşlardır.

İslam dini, sahip olduğu özgün mekanizmalar, usuller ve imkânlar sayesinde her dönem kendi tazeliğini ve canlılığını muhafaza etmiş, zamanın ruhuna nüfuz etmiş, hayata dokunmuş bir din olduğu için tarih boyunca Müslüman toplumlarda kitlesel bir sapma yaşanmamıştır. Bunun yanında bireysel ve toplumsal planda imanın sürekli canlı tutulması, beslenmesi, tazelenmesi gerektiğinin altı çizilmiştir.

İnsan, inanan bir varlıktır. Çünkü inanma duygusu fıtridir. Tarih boyunca insanoğlu kendisini hak veya batıl bir inanç sisteminin içinde, onun gözetim ve himayesinde olma ihtiyacı hissetmiştir. İslam inancına göre de her doğan insan, tevhit akidesinin üzerine nakşedileceği temiz bir sayfaya benzer. (Buhari, Cenaiz, 92.) Ancak inanmak, kişi ile inandığı varlık arasında sadece duygusal bir iletişim kurmakla kalmayıp, kişiye mükellefiyet yükleyen, kimlik ve kişilik kazandıran, onu zorluklar karşısında kuvvetli ve dayanıklı kılıp daima ümit aşılayan, güçsüzlüğü ve ümitsizliği ortadan kaldıran ve müminin hayat tarzını tamamen değiştiren çok güçlü bir bağdır.

Bu yüzden Cenab-ı Hak, insanlığa hakikati bulmada yol gösterici olmak ve yanlış yollara sapmaktan insanlığı korumak için başlangıçtan itibaren her dönemde elçiler göndermiştir. Bütün peygamberlerin en önemli va-

Günümüzde her geçen gün gelişen teknolojinin ve kitle iletişim araçlarının da etkisiyle her türlü bilgiye hızla erişimin kolaylaşması ve bilginin kontrolsüz biçimde yayılması, beraberinde olumsuz pek çok düşünce ve fikir akımının da serbestçe dolaşımına imkân vermektedir. Bu durum, inanç değerlerimiz başta olmak üzere günlük hayatımızı birçok açıdan etkilemekte; bizi inancımızdan, yaratılış gayemizden uzaklaştıran ve özümüze yabancılaştıran birtakım unsurlar, değerler dünyamızı tahrip etmektedir.

zifesi insanoğlunu tevhit akidesine çağırmak ve doğru inancı yaşayarak insanlığa öğretmek olmuştur. Bundaki hikmet, insanı kötü düşüncelerden arındırmak, inanç dünyasını küfür ve şirkten uzak tutarak aynı anlamda sağlam ve sarsılmaz bir temel üzerine inşa etmek ve Allah'ın yeryüzündeki halifesi ve emanetinin taşıyıcısı sıfatıyla onu fıtratına uygun olan yüksek insani ve ahlaki değerlerle donatmaktır.

Günümüzde her geçen gün gelişen teknolojinin ve kitle iletişim araçlarının da etkisiyle her türlü bilgiye hızla erişimin kolaylaşması ve bilginin kontrolsüz biçimde yayılması, beraberinde olumsuz pek çok düşünce ve fikir akımının da serbestçe dolaşımına imkân vermektedir. Bu durum, inanç değerlerimiz başta olmak üzere günlük hayatımızı birçok açıdan etkilemekte; bizi inancımızdan, yaratılış gayemizden uzaklaştıran ve özümüze yabancılaştıran birtakım unsurlar, değerler dünyamızı tahrip etmektedir. Tüm bu zararlı etkilerden korunmak; dinî, ahlaki, vicdani değerlerin özünü oluşturan inanç değerlerimizi korumakla ve bu konuda Kur'an'ın, nebevî öğretilerin, aklın ve vicdanın sesine kulak vermekle mümkün olabilir.

Müslüman toplumların temelde ateizm, deizm ve nihilizm gibi sorunları yoktur. Bu cereyanlar, kıyamete kadar geçerliliğini taşıyacak olan din-i mübin İslam'ın bilinmemesi, üzerinde kafa yorulmaması ve anlaşılmaması neticesinde kendilerine mahal bulan düşüncelerdir. Özellikle gençler arasında, yeni mecralar üzerinden yaygınlık kazandığı gözlenen bu görüşlerin her şeyden ziyade bilgisizlik bataklığından beslendiği açıktır.

Bugün insanımıza, çocuklarımıza, gençlerimize imanın teorik anlamından ziyade pratik değerini öğretmek ve pratik imanı tüm eğitim süreçlerine dâhil etmek durumundayız. Çünkü sadece inandım demenin, imanın göstergesi olarak yeterli olmadığını yine Kur'an-ı Kerim bizlere bildiriyor: "İnsanlar 'inandık' demekle imtihan edilmeden bırakılacaklarını mı zannediyorlar? Andolsun biz onlardan öncekileri de imtihan etmiştik." (Ankebut, 29/2-3.) İmanın yüzlerce göstergesi, sosyal boyut ya da pratik iman denilen alanlardadır. İman, sosyal boyutunu kaybettiği zaman Müslümanlar toplumsal dinamiklerini kaybetmeye, dolayısıyla da çökmeye başlar. Günümüzde iman algısı, sosyal hayat boyutundan yoksun kalmakta ve vicdanlara mahkûm edilmektedir. O zaman da İslam'ın birey ve toplum üzerindeki ahlaki, sosyal ve kültürel yansımasının önü baştan kesilmiş olmaktadır.

Netice itibarıyla iman, bir bütün olarak Allah'ın varlığını ve birliğini kabul ederek yaşamak ve onun kendisiyle, insanlarla ve tabiatla ilişkilerini düzenleyen bütün emir ve yasaklarına uymaktır. İman, tevhit gibi tam mücerret bir gerçekten ahiret hayatı gibi tecrübe edilemez bir âleme kadar uzanan gönle ait bir kabul ve yöneliştir. İman, sadece dil ile kalp arasında biten bir akit değil, bütün bir varlığı yorumlayan temel bir disiplindir. Bu disiplinin mihveri Allah inancıdır. Allah inancı ile başlayıp ahiret inancı ile tamamlanan "amentü" dünyasında insanın varlığı anlam kazanır. İnsan yaratılışın, yaşayışın ve ölümün anlamını ancak imanla bulur. İman, her ne kadar dil ile ikrar kalp ile tasdik diye tarif edilse de onun en büyük göstergesi ameldir yani davranışlardır. Zira insan, ahirette defter-i akvale göre değil defter-i amale göre hesaba çekilecektir.

DEİZM: ÖNCÜ İSİMLER VE TEMEL DOKTRİN

Prof. Dr. Şaban Ali DÜZGÜN | Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Deizm: Deist gruplar ve temel doktrin

Deizmle ilgili olarak bilinmesi gereken ilk şey, deizmin tek tip olmadığıdır. Örneğin, deizmle ilgili eleştirel yazılar yazan Samuel Clarke (1675-1729) dört grup deistten bahsetmektedir:

İlk grup, ezelî, sonsuz, özgür, akıllı bir varlık olarak dünyayı yaratan, saat gibi kuran ve idaresini üstlenen ama dünyayla irtibatı olmayan, içinde olup bitenle ilgilenmeyen bir Tanrı'ya inanmaktadır.

Bunlara verilen cevap şudur: İlk olarak bilim, maddenin doğası, maddenin tabi olduğu kanunları kendi kendisinin yapmasının imkânsız olduğunu ortaya koymuştur. Dolayısıyla onunla sürekli ilgilenen Tanrı'ya gereksinim duyar. İkinci olarak dünyada olup bitenle ilgilenmeyen bir Tanrı, olup bitenin bilgisine, olup biteni etkileyecek bir kudrete, gerektiğinde müdahil olacak bir irade ve hikmete sahip değildir demektir. Böyle bir Tanrı tasavvurunun kabul edilecek bir tarafı olmadığı açıktır.

İkinci grup, Tanrı'nın evrenle ilgilendiğini ama bu ilginin içinde ahlaka yer olmadığını kabul etmektedir. Bu gruba göre, dua eden ve duası kabul olmayan bir adamın bilmesi gereken, Tanrı'nın iradesi, alttan gelen böyle bir talebe uyarak yön değiştiren bir irade değildir. Tanrı'nın iradesi doğrudan kozmik olaylara tekabül eder, tek tek kişilerin arzu ve isteklerinin nesnesi değildir. Bize göre ahlaki olan bir eylem Tanrı'nın katında nötrdür. Onun katında ahlak tanımlaması yoktur.

Bu ikinci grubun hatası şudur: İlk olarak, bu grup ahlakın ezelî sabit ilişkiler meselesi olduğunu anlamamışlardır. İkinci olarak da Tanrı'nın sıfatlarındaki ahlaki niteliği (ahlaki sıfatlarının varlığını) inkâr etmek, Tanrı'nın ya hikmetinin ya da kudretinin inkârını gerektirir. Clarke bu deizm eleştirisinde son derece haklıdır. Zira insanın yapıp ettikleriyle ilgilenmeyen başka bir ifadeyle hikmetinden ve iyiliğinden ve bu hikmetin ve iyiliğin hayat verdiği bir insan yaşamından bahsedemeyeceksek Tanrı kavramını yokluğa indirgemiş oluruz.

Deizm, insan aklını ve tecrübesini değersizleştiren, kendinden başka dinlere hoşgörülü davranmayan ve kendi içindeki farklılıklara dahi tahammül edemeyerek dini parçalayıcı/ayrıştırıcı bir mekanizmaya dönüştüren Hristiyanlığa karşı bir protesto hareketi olarak ortaya çıkan teolojik-felsefî bir harekettir.

Üçüncü grup, Tanrı'nın ahlaki sıfatlarını kabul ederler ama insan ruhunun ölümsüzlüğünü ve ahlaki terimlerin Tanrı ve insanlar arasında bir işlevselliğe sahip olduğunu reddederler.

Böyle bir iddianın pratikteki karşılığı, ölümden sonra bir başka hâlin (ölüm sonrası hayatı mümkün kılan bir hâl) imkânsızlığı demektir. Bu da Tanrı'nın bütün sıfatlarının berhava edilmesi demektir.

Dördüncü grup, bazı deistler bütün doğru dinî ve ahlaki doktrinleri kabul etmekle birlikte, bunu genel bir kategori olarak vahyin verebileceğini bunun için özellikle ve sadece Hristiyan vahyine ihtiyaç olmadığını söylerler. (Detay için bkz. Samuel Clarke, A Demonstration of the Being and Attributes of God And Other Writings (1705), E. Vailati (ed.), Cambridge: Cambridge University Press, 1998.)

Bu grupların dışında bazı deistler ise aklın keşfettiği hakikatlere ek olarak nebevi hakikatlere de ihtiyaç duyduğumuzu söylerler. Benjamin Whichcote (1609-1683) gibi deizmin öncüsü sayabileceğimiz düşünürlerin temel kabulü şudur: "Akıl doğal olanı keşfeder, doğaüstü olanı alır." Ancak buna düşünür şunu da eklemektedir: Doğaüstü olarak kabul edilip alınanın bizler tarafından kabulünün ön şartı, bizde var olan doğaya ve akla uygunluk testini de geçiyor olmasıdır. Aksi takdirde reddedilmelidir. Böylece akıl en üst yargıç konumuna çıkarılmaktadır.

Görüldüğü gibi deistlerin bir kısmı, dinin varlığını bütünüyle reddederken, bir kısmı, "aklın testinden geçerek onaylanan dine evet" demektedirler.

Tartışmasız böyle bir din tasavvuruna getirilecek en açık itiraz 'hangi akıl' yahut 'kimin aklı'dır. "Hangi akıl?" sorusuna deistlerin cevabı hazırdır: "Tanrı'nın aklı". Pekiyi, Tanrı'nın aklı ile insanın aklı arasındaki alaka nedir? Buna ilginç bir analojiyle cevap verilmektedir.

Buna göre insan Tanrı'nın ezelî niteliklerinden pay alır. Tanrı'dan pay alan dört özelliğimiz vardır: Bunlardan biri insanın doğası. İkincisi, iç duyularımız. Üçüncüsü, dış duyularımız (beş duyu). Son olarak da, aklımız. Bunun anlaşılması için ışıldak/fener analojisi kullanılmaktadır. Elimize aldığımızda ışıldak ilk tuttuğumuz yere yoğun bir ışık hüzmesi düşürür. Bulunduğumuz yerden uzaklaştırdıkça ışığın yoğunluğu azalır. Tanrı'ya en yakın olan yönümüz, doğamızdır ve O'ndan en yoğun olarak doğamız yararlanır. Sonra iç duyularımız, sonra dış duyularımız ve en sonda akıl. Tanrısallığı biz en fazla doğamızda hissederiz. Örneğin, doğamızın bir şeyin doğruluğuna ya da yanlışlığına dair yargıda bulunmamızı sağlaması, bir atın kişnemesi veya bir köpeğin havlaması kadar doğaldır, der Whichcote.

Farklı görüşlere sahip deist grupların varlığıyla birlikte üzerinde hemfikir olduklarını söyleyebileceğimiz kabulleri de vardır.

- Deistlere göre, insanın doğası gereği bilen bir varlık olarak yaratılıyor olması, bu temelde inşa edilen doğruların tamamının saygınlığının da temeli demektir. Kurtarıcı kelime "iman" değil de doğuştan getirilen "sezgisel bilgi" ise Whichcote'a göre, Katoliklerin "Kiliseye dâhil olursan kurtulursun" iddiası doğru değildir.

- Aydınlanmacılara ve öncülüğünü yaptıkları deistlere göre, Allah'ın yarattığı evren akıl yasalarına göre işliyorsa, bu ahlak alanında da böyle olmalıdır. İnsanların kurtuluşunu doğal ve rasyonel olan bu yasal dünya içinde aramak varken (örneğin, İbrahim peygamberin Hristiyan, Yahudi ve Müslümanların kurtuluş örneğini bu doğallık içinde keşfetme örneği önümüzde iken) insanın kurtuluşunu Tanrı'nın ayrı bir irade göstererek örneğin bir kiliseye aidiyete bağlaması düşünülemez.

- Deistlerin özelde Katolikliğe genelde de farklı dinlerin varlığına bir reddiye olarak ortaya çıktığını ve bir protesto içerdiğini gözden kaçırmamak gerekir. Max Müller'in (Batı'da) evrensel bir dinin varlığından bahsedip diğer dinleri de bu dinin birer görünümü olarak tanımlama onurunun ona ait olduğunu söylediği Nicholas of Cusa, İngiliz Platonculuğunun ve deizmin öncülerindendir. Öğrenilmiş Cehalet (De Docta Ignorantia) adlı eserin yazarıdır. Tanrı'nın mahiyeti tartışmasından ziyade Tanrı'ya ilişkin bilginin imkânı'na tartışmayı kaydırarak teolojyi epistemoloji temelinde inşaya niyetlenerek, yüzyıllardır Katolik teolojisinin üzerine oturduğu Tanrı'nın, İsa'nın, Ruhu'l-kudüsün mahiyeti tartışmalarının yarattığı parçalayıcı teolojiyi ortadan kaldırmak istemiştir. Bireysel farklılıklar ve Sonsuz olan Tanrı'nın bilgisel olarak kavranmasının imkânsızlığı doğal olarak farklılığı getirmekte, bu farklılık da kendi ahlakını üretmektedir. Ve sonlu olanı tanımlama ve buna uygun bir ahlak geliştirmede bütün dinler rölatif bir konumdadırlar. Cusa'ya göre, Hristiyanlığın bu bilgi konusunda ayrı bir imtiyazı yoktur. Epistemik algıların farklılığına bağlı olarak farklılıkların varlığının da tolere edilmesi gerektiğini savunmuştur ki bu kendi çağı için devrim mahiyetinde bir iddiadır. Cusa Hz. İbrahim'i bütün din mensuplarının ve hatta çok tanrıcıların kurtuluş modelinin öncüsü olarak göstermektedir. Buradan hareket ederek de De Pace Fidei adlı eserinde ritüelleri farklı ama kaynakları aynı tek bir dinden bahsetmektedir. Platonik idealara uyarlarsak, Cusanus'a göre, bütün dinler mutlak tek dinin (una religio) gölgemsi görünümleridir.

Marsillo Ficino De Christiana Religione (1474) adlı eserinde, İngiliz Platonculuğuna Cusanus'tan daha fazla etkide bulunan şu iddiayı seslendirmiştir.

"İnsanlık kurulduğundan bu tarafa insanı insan yapan din olmuştur ve bu din baştan beri, farklı ritüellerde kendini göstermiş olsa da, tek dindir. Dinin insan için varlığı atın kişnemesi ve köpeğin havlamasındaki doğallık kadar, doğaldır." (Meric Casaubon, A Treatise of Vse and Custom (London:, 1638), s. 80.)

- Aydınlanmacılara ve öncülüğünü yaptıkları deistlere göre, Allah'ın yarattığı evren akıl yasalarına göre işliyorsa, bu ahlak alanında da böyle olmalıdır. İnsanların kurtuluşunu doğal ve rasyonel olan bu yasal dünya içinde aramak varken (örneğin, İbrahim peygamberin Hristiyan, Yahudi ve Müslümanların kurtuluş örneğini bu doğallık içinde keşfetme örneği önümüzde iken), insanın kurtuluşunu Tanrı'nın ayrı bir irade göstererek örneğin bir kiliseye aidiyete bağlaması düşünülemez.

- Deizm mutlak tenzihçidir. Onlara göre, Tanrı'nın kendini gösterim alanı evrendir, insan yaşamı değil. Bu iddiaları, dünyanın hiç de Tanrı'nın mükemmelliğine yakışır bir dünya olmaması gerçeğinden hareket ederek seslendirmektedirler. Yaşadığımız dünyadaki noksanlıklar ya insanlara ya da Tanrı'ya referansla açıklanabilir. Tanrı kötülüklerin insanlardan kaynaklandığını buyurduğuna göre, "dünyada kötülük neden var?" sorusuna verile-

cek cevap, bunun insan kazanımı olduğu şeklinde olmalıdır. Bu sonuç da bizi, Tanrı'nın insan yaşamıyla hiçbir şekilde ilgilenmediği başka bir ifadeyle ahlakın onun ilgi alanına girmediği sonucuna götürür. Bu sonuç, ahlaken kötü saydıklarımızdan Tanrı'yı sorumlu tutma huyumuzdan vazgeçmek gibi bir erdeme götürür.

- Deizm, Tanrı kavramı ile din arasında ayrıma gider. Neden böyle bir ayrım gerekli görülmüştür? Deizm insan söz konusu olduğunda ikna dilinin tercih edilmesini istemekte, dikte ve empozeyi reddetmekte ve dışarıdan bazı gerçeklerin önerilmesine de karşı durmaktadır. Deistler din, mezhep gibi kurumsal yapıları bağımsız düşüncenin önündeki en büyük engeller olarak görmekte ve insanın ikna ile değil de ödül ve ceza ile yönlendirildiği bir sistem olarak algılanan dine itiraz etmektedirler.

- Deizme göre akıl, doğadaki/evrendeki kanun ve tasarımı kişisel gözlemleriyle keşfetme, onaylama ve ebedileştirme kudretine sahiptir. Aklın verili bir metni değil doğal olanı anlama, açıklama ve yorumlamaya kodlandığı inancındadırlar. Dinlerin bu doğal akışı bozduklarını iddia ederler. Deistler ancak deizm içerisinde aklın ve mantığın gerçek anlamıyla yüceltildiğini iddia etmektedirler.

- Deistlerin öncüleri olarak Cambridge Platoncuları "vahyedilen din"i reddetmek yerine bir yandan onu doğa'ya entegre etmeyi ve ona yüklenen olağanüstülükleri temizlemeyi diğer yandan da dinsel fanatizmle mücadele etmeyi önemsediler. Bir başka özellikleri kurumsal otoriteyi reddedip onun yerine zihinsel bilginin kesinlik otoritesini yerleştirmekti. Bu da onları doğuştan getirilen fikirler (innate ideas) ve apaçık mantıksal doğrular terimleriyle buluşturdu. Origen ve St. Augustine'nin merceğiyle Orta Çağ'a yansıyan Platon'un doğuştan fikirler/idealar öğretisi deizm için her zaman ana referans noktası olmuştur.

- Deistler, ahlaki rasyonalizm taraftarıdırlar. Ahlaki doğrular aklen keşfedilebilir ve şeyler arasındaki ilişkilerin zorunlu mu mümkün mü olduğu da yine aklın keşif alanı içindedir. Ahlaki doğrular, akıl doğrularıdır. Akıl doğal dinde içerilen birçok hakikati tek başına keşfedebilir. İnsanlar tarafından kavranamayacak gizlerin, sırların bir din içinde olması düşünülemez.

- Deistlere göre kurtarıcı olan bilgi, akla ve sağduyuya yaslanan bilgidir. Bunların kolektif kullanımı bizi Tanrı'nın varlığına götürür. Tanrı'nın varlığının bilgisine ulaşmak için 'kurnaz aracılara/kilise mensuplarına' gerek yoktur. Kurnaz aracılar, önce insanları Tanrı korkusuyla tanıştırıp, sonra bu korkudan kurtarmak için insanları kendilerine köle yapanları tanımlamaktadır. XVII. ve XVIII. yüzyıl İngilteresinde kendilerine özgür-düşünürler adını verenler, sivil halkı kontrol etmek için üretildiğini düşündükleri ve çoğu "masal"dan oluşan kutsal metin anlatılarının kendilerini deistik doğal dine doğru iten en büyük etken olduğunu söylerler. (Peter Harrison, 'Religion' and Religions in the English Enlightment, Cambridge Univ. Press, 1990, s. 21.)

Sonuç ve değerlendirme

Deizm, insan aklını ve tecrübesini değersizleştiren, kendinden başka dinlere hoşgörülü davranmayan ve kendi içindeki farklılıklara dahi tahammül edemeyerek dini parçalayıcı/ayrıştırıcı bir mekanizmaya dönüştüren Hristiyanlığa karşı bir protesto hareketi olarak ortaya çıkan teolojik-felsefî bir harekettir. İnsanın kurtuluşunu kendi düşünce ve eylemlerine değil Kiliseye aidiyetine bağlayanlara bir karşı çıkıştır. Luther'in İslam'ı eleştirirken kullandığı argümanı düşündüğümüzde Hristiyanlığın neden karşıt bir hareketi ortaya çıkardığını görebiliriz:

"Muhammed'in getirdiği din, insanın aklı ve zekâsının kaldırabileceği bir sistemi önermektedir. Muhammed'i takip edenler kendi amelleriyle kurtulabilecekleri gibi büyük bir yanılgı içindedirler. (Raleigh, History of the World, I.II.VII (ss. i78 vd.); Peter Harrison, Religion' and Religions in the English Enlightenment, Cambridge, 1990, s. 11.)

Deizmin yaptığı en büyük hizmet, doğal, aklî, evrensel, ahlaki olana yaptığı vurgu ve dinlerin parçalayıcı birer mekanizma olarak çalışmalarına karşı toleransa davet etmesidir. Tanrı'nın evrenle ilgilendiğini ama insanlarla ilgilenmediğini söyleyen deistlerden bir grubun yaptığı en büyük hata ise, insanın Tanrı'nın kendileriyle ilgilenmesine evrenden daha fazla ihtiyaç duyduklarını görmezden gelmeleridir. Evreni akıllarıyla sadece yorumlayan filozofların aksine, peygamberlerin dünyayı hem yorumlayıp hem de değişime uğrattıklarını ve yaşanabilir bir dünyanın mücadelesini verdiklerini düşündüğümüzde deizmin peygamberlere ihtiyaç olmadığı iddialarının da tutar tarafı yoktur. Hristiyanlığın peygamberlik kurumunu tahrif etmesinin ve bunun yarattığı travmanın faturasını bir bütün olarak dine kesmenin yanlışlığı ortadadır. ■

GÜNÜMÜZDE **DEİZM, ATEİZM** VE **NİHİLİZMİ** DOĞURAN SEBEPLER

Prof. Dr. İbrahim COŞKUN | NEÜ Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi

İmandır o cevher ki; ilahî ne büyüktür!
İmansız olan paslı yürek sinede yüktür.
M. Akif ERSOY

İnsanın fıtratı/doğası ve inkâr

Hz. Peygamber'e "Amellerin en faziletlisi, hangisidir?" diye sorulduğunda, "Allah ve Rasulüne imandır." (Buhari, İman, 18.) cevabını vermiştir. O hâlde insanın kalbindeki iman cevherinin kaybetmesi en büyük kayıptır. Allah'ın yeryüzünde halife kıldığı, böylece varlıklar içerisinde şerefli bir konuma getirdiği insanın şeref ve haysiyetini koruması, imanını korumasına bağlıdır. İman her türlü şüpheden uzak, saf ve katıksız bir şekilde kalplere yerleşmedikçe, hakiki bir inançtan bahsetmek mümkün olmaz. Hz. Ömer'in ifade ettiği gibi hakiki iman için de Allah'a iman ile birlikte küfrü ve yaşanan çağdaki inkârcı akımları tanımak ve reddetmek gerekir.

Hususi karakterler bakımından insanlar madenler gibi farklı yapılara sahip olsalar da genel yapı bakımından aynı fıtrata sahiptirler. Bu fıtrat esasen tevhit esasına göre Allah'a inanma şeklinde yoğrulmuştur. İnsanın tevhit akaidine göre inancını şekillendirmesi, fıtratına uygun olanı seçmesidir. Ancak bu durum fıtratın batıl inançlara ve inkâra kapalı olduğu anlamına gelmez. Öyle olunca insan fıtratı, imanı ve küfrü kabul etmede aynı seviyededir. Birinin diğerine galip gelmesi, değişik sebeplerle gerçekleşir. (Elmalılı M. Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, İstanbul 1979, VIII/5839.) O hâlde ateizm, deizm ve nihilizm gibi din karşıtı akımları tanıyalım sonra otaya çıkmasına ve taraftar bulmasına yol açan sebepleri belirleyelim.

Ateizm, deizm ve nihilizm kavramları

Teizm, ilahî dinlerin söylediği anlamda bir ilahın varlığına inanmaktır. Ateizm ise İngilizcedeki (A) olumsuzluk edatıyla Allah'ın varlığını inkâr eden felsefi görüş demektir. Kavram olarak ateizm, kâinatı incelerken, Allah'ı ve ruhu inkâr ederek duyuların ve deneyin verilerinden başka hiçbir bilgiyi kabul etmeyen, âlemin, tesadüfün birtakım kombinezonları ile meydana geldiğini kabul ve iddia eden görüş demektir.

Deizm (ilahiyye/ilahçılık), Latince Tanrı anlamındaki "deus" sözcüğünden türetilerek ateizme karşı tanrıcılık anlamında kullanılmıştır. Kavram olarak deizm, her türlü vahyi, risaleti, mucizeyi, ilhamı ve dolayısıyla vahyin bildirdiği Allah'ı, dini inkâr ederek sadece akıl ile idrak edilen bir Yaratıcıyı kabul eden anlayıştır. Bir başka ifadeyle Allah'ın âlemin mimarı olduğunu, âlemi düzenleyip tanzim ettiğini, ona şekil verdiğini, onu harekete geçirdiğini, fakat artık âleme karışmadığını tasavvur eden bir anlayıştır.

Tanzimat'tan bu yana ülkemizdeki aydınlardan bir kısmı İslam âleminin ilerleyebilmesi için İslam'ın da tıpkı Hristiyanlık gibi reform edilmesini, deist bir din anlayışının hâkim kılınmasını savunmuşlardır. Hâlbuki İslam tarihine ise münferit birkaç olayın dışında din adına bilimsel gelişmelere engel olunduğu söylemez.

Nihilizm (hiççilik) ise bilgi, değer ve varlık felsefesiyle ilgili bir öğretidir. Nihilistlere göre hiçbir şeyin hakikati yoktur. Hiçbir şeyin hakiki bilgisine ulaşmak da mümkün değildir. Bu bakımdan insan eylemlerini belirleyen ahlaki değerlerden bahsedilemez. Nihilistlere göre insanlar güçlüler ve zayıflar diye ikiye ayrılırlar. Mevcut ahlak sistemini Tanrıya inanan zayıf insanlar oluşturmuştur ve bu ahlak sistemi köle ahlakıdır. Bu ahlakın karşısında güçlü insanların oluşturduğu efendi ahlakı vardır. Üstün insan, çağının modası geçmiş değerlerini reddeden, yeni değerler oluşturabilen insandır.

Batı'da ateizm, deizm ve nihilizmin nedenleri

Ateizm, deizm ve nihilizm gibi Batı'da ortaya çıkan din karşıtı akımlar, tepkisel hareketlerdir. Her devirde inkârcı akımlar, marjinal grupların savunduğu bir düşünce iken Rönesans sonrasında hızla gelişerek modern dönemde geniş kitlelerin düşünce ve yaşam biçimi hâline gelmiştir. Bunun önemli bir sebebi, Hristiyanlığın dejenere olması ve pagan kültürüyle bütünleşmesidir. Bu durum Hristiyan inançlarını hızla irrasyonalizme yöneltmiş Hristiyanlık âdeta sır ve gizem dini olmuştur. Üçlü tanrı inancı, asli suç, kiliselerin tanrının bedeni olduğuna inanılması gibi inançlar -ikna olunarak inanılan bir din değil- iradeci bir imanı doğurmuştur. Böyle bir iman ancak baskı ve korku ile sürdürülebileceği için, papazlar halk üzerinde mutlak bir otorite kurmuşlardır. Çoğu zaman bu otorite akıl, özgür irade ve serbest teşebbüs üzerinde baskıya dönüşmüştür. Daha sonra bu otorite ekonomik anlamda halkın sömürülmesine de alet edilmiştir. Fakat modern çağda sürekli gelişen deneysel bilgiler, kilisenin asırlar-

dan beri savunduğu inançları sarsmıştır. Bunu önlemek için kilisenin uyguladığı baskılar, insanların dinden uzaklaştırmıştır. Dünya-ahiret dengesinin kurulamaması, Hz. İsa'ya karşı sevgide aşırılık ve onun mucizelerini yanlış yorumlayarak peygamberlik konumundan ilah (Allah'ın oğlu) konumuna yüceltilmesiyle peygamberlik makamının ruhban sınıfına terk edilmesi, bu sınıfın da tarihî süreç içerisinde akla, bilime ve fıtrata aykırı birtakım dinî yorumlar yapmaları ve uygulamalarda bulunmaları önemli nedenlerdir. (bkz. İbrahim Coşkun, Ateizm ve İslam, Ankara 2011.)

Sonuçta akla fıtrata uygun din ve değerler sisteminden mahrum kalan Batı, seküler bir dünya görüşüne mahkûm olmuştur. Siyasal anlamda kapitalizm olarak da ifade edilen bu sistemde kâr, sermaye ve mal için her yol mubah sayılmıştır. Bunlar elbette Medyenlilerin Hz. Şuayb'a "Ey Şuayb! Atalarımızın taptığı şeylerden yahut mallarımız hususunda dilediğimizi yapmaktan vazgeçmemizi sana ibadetin (dinin) mi emrediyor? Oysa sen uyumlu ve akıllı birisin!" (Hud: 11/87.) dedikleri gibi kendilerine müdahale edecek peygambere karşı çıkacaklar işlerine karışmayan helal-haram diye bir sınır koymayan Allah inancına yöneleceklerdir.

Ülkemizde ateizm, deizm ve nihilizmin nedenleri

Resmî istatiksel veriler, uzun süreden beri ülkemizdeki Müslümanların oranının %99 olduğunu gösteriyordu. Son dönemlerde araştırma şirketlerinin yaptıkları çalışmalarda "Allah'ın varlığına ve birliğine bizi yaratıp yaşattığına inanıyor musunuz?" şeklinde sorulan sorulara yaklaşık %4 oranında "hayır" cevabının verildiğini, bu soruya, "Evet, Allah'ın bizi yarattığını inanıyorum ama her şeye karıştığını düşünmüyorum" diyen literal anlamda deist düşünceye sahip olanların oranının ise %6 olduğu görülüyor. (Geniş bilgi için MAK-DANIŞMANLIK Şirketinin 12-18 Haziran 2017 tarihleri arasında "Türk Toplumunun din ve dini değerlere bakışı" adıyla yaptırdığı araştırmaya bakılabilir. http://www.makdanismanlik.org/turkiye-de-toplumun-dine-ve-dini-degerlere-bakisi/ 09.07.2017.) Bu durum özellikle gençler arasında din karşıtı akımların dikkate değer bir artış kaydettiğini gösteriyor. Zaten etrafa şöyle bir göz attığımızda, bilhassa genç kuşakların İslami-ahlaki değerler sistemine karşı ilgisiz, hatta mesafeli bir dünya görüşüne meylettikleri gerçeğiyle karşılaşıyoruz.

Ülkemizde din karşıtı akımlara yönelenlerin yöneliş nedenlerini incelerken farklı kesimlerle karşılaşıyoruz. Şimdi sıra ile bunları değerlendirebiliriz:

Birincisi: Diğer dinler gibi İslam'ın da bilim ile çatıştığını, akla aykırı ilkeler barındırdığını, insana özgürlük tanımadığını, dünyayı ihmal ettiğini İslam dünyasının bundan dolayı geri kaldığını iddia ederek din karşıtı görüşleri savunanlar: Bu iddiada bulunanlar, İslam dini hakkında yeterli bilgisi olmayan İslam karşıtlığının ön plana çıkarıldığı çevrelerde yetişen kişilerdir. Sanattan eğlenceye genel olarak popüler kültürün de bu yapıyı beslediği bilinen bir gerçektir. Halbuki İslam dünyasında marjinal grupların savunduğu ifrat-tefrite düşmüş (aşırı) yorumların dışında Batı'da ateizm, deizm ve nihilizmi haklı kılan hiçbir nedenin İslam'da olmadığını açık bir şekilde söyleyebiliriz. İslam'ın Müslümanları bilim ve teknolojide geri bıraktığı iddiaları da doğru değildir. Evet, birkaç asırdan beri İslam dünyasının bilim ve teknolojide istenilen seviyede olmadığı görülen bir gerçektir. Fakat bu durum İslam'ın değil; Müslümanların bir eksikliğidir ve pek çok sebebi vardır. Kaldı ki bu durum telafi edilemez bir durum da değildir.

Günümüzde deizmi bir dünya dini hâline getirmek isteyen küresel güçler vardır. Ülkemizde deistlerin bu küresel güçler tarafından desteklendiği bilinmektedir. Bunlar dinleri özelikle de İslam'ı kurmuş oldukları düzenin önünde en büyük engel olarak görmektedirler. Uluslararası ateist, deist ve nihilist oluşumlar kurdukları web siteleri ve diğer sosyal medya kanalları ile dünya çapında faaliyet yürütmektedirler. Onlara göre Müslümanların fikrî yapısı sekülerizm dini de deizm olmalıdır. İslam dini bu düşünceye hizmet edecek şekilde yorumlanmalıdır. Ne garip ki ülkemizde kendilerine bu çerçevede hizmet edecek elemanlar bulabilmektedirler. (Y.N.Öztürk'ün "Tanrı, Akıl ve Ahlaktan Başka Kutsal Tanımayan İnanç DEİZM" adlı eser, bunun örneklerinden biridir.)

İkincisi: Taliban, Daeş, Selefilik gibi dinî metinlere lafızcı/literal bir metotla yaklaşan dolayısıyla şiddeti ve yasakları öne çıkaran, insana hiçbir özgürlük tanımayan kesimlerin din yorumlarını örnek göstererek din karşıtı görüşleri savunanlar: Bu konuda öncelikle şunu söylemeliyiz: İslam orta yolu tavsiye etmektedir. Barış ve kardeşlik bu dinin şiarıdır. Meşru savunma hakkının dışında asla şiddete müsaade etmez. Ne yazık ki her devirde bazı çevreler, bazen dış güçlerin de destekleriyle marjinal kalmakla birlikte şiddeti öne çıkaran dinî cemaatler olmuştur. Fakat hiçbir zaman onların metot ve uygulamaları hem âlim hüviyetine sahip kişiler ve İslam toplumlarının büyük çoğunluğu tarafından tasvip edilmemiştir. Aynı şekilde İslam batını yorum-

Ateizm, deizm ve nihilizm gibi Batı'da ortaya çıkan din karşıtı akımlar, tepkisel hareketlerdir. Her devirde inkârcı akımlar, marjinal grupların savunduğu bir düşünce iken Rönesans sonrasında hızla gelişerek modern dönemde geniş kitlelerin düşünce ve yaşam biçimi hâline gelmiştir.

larla İslam dinini istismar ederek maddi ve manevi sömürü aracı haline getiren, sevgide aşırıya kaçarak dini sembolleri, din âlimlerini mutlak kutsal (Allah) derecesine çıkaran düşünce, tutum ve davranışlara da karşıdır.

Bu söylenenlere yeterli bilgi ve donanıma sahip olmadığı hâlde din âlimi olarak bilinen kişilerin Kur'an'a ve sahih sünnete, aklıselime ve bilimsel gerçeklere aykırı beyan ve uygulamalarını da ilave etmeliyiz. Söz konusu kişiler bazen de tartışma üslup ve adabını yok sayarak şöhrete ulaşma ve onu sürdürme adına herhangi bir konudaki şaz/uç fikirleri öne çıkarmaları da bazıları için dinden uzaklaşmaya yol açabilmektedir. Halbuki marjinal grupların aşırı yorumlarını hariç tutarsak İslam mezhepleri arasında temel konularda derin görüş ayrılıkları yoktur. Öyle olunca yukarıda ifade ettiğimiz kişiler arasında ortaya çıkan ve derin gibi gözüken görüş farklılıkları usulsüzlük, bilgisizlik, ihtiras, kısa yoldan şöhrete ulaşma gibi basit sebeplere dayanmaktadır.

Üçüncüsü: Dünyevileşme arzusu

"Gördün mü o heva ve hevesini Tanrı edinen kimseyi?..." (Furkan, 25/43.) Ayette bildirildiği üzere deizmi savunan önemli bir kesim de arzu isteklerini yerine getirirken hiçbir sınır tanımak istemeyenlerdir. Müslümanlar arasında da belli bir servete veya şöhrete ulaşan kimseler, tıpkı deistler gibi Rasulüllah (s.a.s.)'ın risaletine ve getirdiği dine karşı çıkabilmektedirler. Mekkeli müşrikler de Hz. Peygamber'e karşı esasen bu sebeple karşı çıkmışlardı.

Mucizevi din söylemini, zorba bir krala benzetilen tanrı tasavvuru, ticari veya siyasi kaygılarla dinin istismarı da inkârcılığa yol açabilmektedir. İslam inanç siteminde hissi mucizelere ve keramete inanmak haktır. Fakat bu olaylar istisna türündendir. İstisna konumunda olan olayların genelleştirilmesi doğru değildir. Dinin ticari ve siyasi kaygılarla istismar edilmesinin savunulacak bir yönü yoktur. Maalesef her dinde bu hatayı yapanlar bulunmaktadır. Fakat tekil birtakım olaylar örnek gösterilerek din karşıtı düşüncelerin savunulması gerçekçi bir yaklaşım olamaz. Bazı itikadi mezheplerin Allah'ın kudretini ve gazabını öne çıkarmaları da doğru bir yorum değildir. Kur'an ve Hz. Peygamber'in bildirdiği Allah (c.c.), kullarına karşı rahmet, merhamet ve adaletiyle muamele eder.

Sonuç olarak; Tanzimat'tan bu yana ülkemizdeki aydınlardan bir kısmı İslam âleminin ilerleyebilmesi için İslam'ın da tıpkı Hristiyanlık gibi reform edilmesini, deist bir din anlayışının hâkim kılınmasını savunmuşlardır. Hâlbuki İslam tarihine ise münferit birkaç olayın dışında din adına bilimsel gelişmelere engel olunduğu söylemez. Yine son yıllarda ülkemizde iç ve dış mihrakların desteklediği ve yönlendirdiği kimi radikal dinî grupların düşünceleri ve uygulamaları örnek gösterilerek, deizm çıkış yolu olarak gösterilmektedir. Kimi mistik çevreleri hariç tutarsak İslam'da dünya-ahiret dengesi de kurulabilmiştir. İzmirli İsmail Hakkı'nın, "İslam Dini ve Tabii Din" adlı risalesinde açıkladığı gibi bilime ve akla değer verme tabiatı araştırma, üstün uygarlıklar kurma gibi insanı aktif bir hayata yönelten ilkeler ve bu ilkeleri harekete geçirecek motivasyon zaten İslam dininde mevcuttur. Yeter ki o yeterli ilim adamı yetiştirilerek asrın idrakine sunulabilsin. ■

MODERN ÇAĞDA DEİZMİN POPÜLERLEŞMESİ VE SEBEPLERİ

Yrd. Doç. Dr. Emre DORMAN | Acıbadem Üniversitesi Türk Dili Bölümü

Ülkemizde çoğunluk Müslüman olduğunu ifade etse de Allah'a ve dine inanan ancak Allah'ı ve dinî hayatında belirleyici kılmayan ve sayıları azımsanmayacak kadar çok olan bir kesim var. Yapılan anketler bu gerçeği çok net bir biçimde ortaya koymakta. Pasif deistler olarak isimlendirilebilecek bu kişilerin sayısı her geçen gün artmakta. Dolayısıyla bu noktadaki sorun sadece kendisini deist olarak ifade eden kişiler ile sınırlı değil. Müslümanlar için tehdit olabilecek şey deizmin kendisi ya da felsefesi değildir. İslam'ın yanlış bilinip uygulanmasıdır. İslam'ı doğru anlayan ve yaşamaya gayret eden biri için deizmin geleneksel dinlere yönelik itirazlarının kayda değer bir geçerliliği yoktur. Ancak İslam'ın yanlış anlaşılması ve uygulanmasının özellikle gençleri sürükleyeceği şey ya ciddi bir umursamazlık ya ateizm ya da deizmdir.

Birçok araştırmacının da ifade ettiği gibi deizmin gerçekte ne olduğu ya da hangi sebeplerden dolayı ortaya çıktığı ile ilgili net bir tarif yapmak kolay değildir. Yapılacak tarifler, deizme bakış açısına göre değişiklik gösterecektir.

Günümüzde deizm denildiğinde en yaygın şekilde anlaşılan şey, felsefi açıdan evreni yaratan ama evrene ve yarattıklarına müdahil olmayan bir Tanrı inancı, popüler açıdansa herhangi bir dinî inancın reddedilmesidir.

Deizm, kökeni itibarıyla Hristiyanlık içindeki bir tartışma ve ayrılmadır. Batı düşüncesindeki deizm Hristiyanlığın temel inançlarındaki sapmalara ve kilisenin dünya işlerine yönelik hırs ve politikalarına dayanır. Bir günde çıkmış bir tepki değildir. Tarihsel arka planı vardır. Hristiyanlıktaki deizm, Hristiyanlığı bilmekten, İslam'daki deizm ise İslam'ı bilmemekten kaynaklanır.

Bu yüzden Hristiyanlığın deizm gibi bir probleminin olması kendi içinde anlaşılabilir ancak İslam inancı açısından deizm gibi bir problem söz konusu değildir. İslam'daki deizm problemi dinin kendisinden değil, ağırlıklı olarak din adına uydurulan kabullerden ve bazı Müslümanların uygulamalarından kaynaklanmaktadır.

İslam inancı açısından asıl problem, İslam'ın doğru anlaşılmıyor, özüne uygun anlatılmıyor ve Müslümanlar tarafından gerektiği gibi araştırılmıyor olmasıdır.

Bugün ülkemizde deist olduğunu ifade eden gençler başta olmak üzere insanlar, din adına uydurulan şeylerin dinin kendisinin önüne geçmiş olması sebebiyle dine karşı tepki duymakta, bazen etrafından duyarak bazen internetten görerek ya da aldığı bir felsefe dersinde dikkatini çekerek "deizm eşittir dinin reddedilmesi ise ben deistim" demektedir.

Yoksa çoğu kişi deizm nedir, ne değildir, ne oranda kendi içinde tutarlıdır ya da tarihte deist oldukları kabul edilen kişilerin geleneksel dinlere yönelttikleri itirazları İslam açısından da geçerli midir, değil midir ciddi anlamda araştırmış değildir.

Ben her dönem, iki ayrı üniversitede İslam Felsefesi, Din felsefesi, Felsefeye Giriş ve Felsefe Tarihi olmak üzere dört ayrı seçmeli ders veriyorum. Her dönem üç yüz civarı yeni öğrencim oluyor. Ağırlıklı olarak çok iyi liselerden gelen, genellikle burslu okuyan, tıp, sağlık bilimleri, hukuk, mühendislikler, sosyoloji, psikoloji, ekonomi, mimarlık gibi birçok farklı bölümden derslerimi alan öğrenciler var.

Bugün ülkemizde deist olduğunu ifade eden gençler başta olmak üzere insanlar, din adına uydurulan şeylerin dinin kendisinin önüne geçmiş olması sebebiyle dine karşı tepki duymakta, bazen etrafından duyarak bazen internetten görerek ya da aldığı bir felsefe dersinde dikkatini çekerek "deizm eşittir dinin reddedilmesi ise ben deistim" demektedir.

Bu durumu bu kadar farklı alandan öğrencilere ulaşabilme imkânı açısından bir fırsat olarak görüyorum. Bu öğrencilerin ortalama bir ilahiyat öğrencisinin problemlerinden çok farklı problemleri olabiliyor. İlahiyat fakültesinde görevli bazı hocalarımızdan ya da orada okuyan bazı kardeşlerimizden duyduklarım sebebiyle ilahiyat öğrencilerinde de ciddi anlamda bir arayış ve çıkmaz olduğunu görebiliyorum.

Gerek derslerde gerek ders sonrası öğrenciler ile yaptığımız sohbetlerde hâliyle teizm-ateizm ve deizm tartışmaları kaçınılmaz olarak gündeme geliyor. Şunu çok net bir şekilde söyleyebilirim ki kendisini ateist ya da deist olarak ifade eden öğrencilerimin tamamına yakını geleneksel din anlayışına ve bu anlayışın insan aklı ve yaratılışına uyumlu olmayan iddialarına tepki olarak ateist ya da deist olmuşlar.

Birçoğunun bu konularda çok yüzeysel bilgilere sahip olduğu görülüyor. Allah'a şükürler olsun bir süre konuşup tartıştıktan sonra büyük oranda İslam inancı ile ilgili kafalarındaki yanlış bilgi ve önyargılardan kurtulabiliyorlar.

Bu gençler Allah ile peygamberimiz ile ilgili iddia edilen bazı şeyler sebebiyle ve Kur'an'daki bazı ayetlerin çekiştirilmesi ya da yanlış anlamlar verilmesi sebebiyle deizme ya da daha da kötüsü ateizme kayıyorlar.

Örneğin özellikle İran'dan gelen bazı öğrenciler, İran'daki mevcut sistemin baskıları sebebiyle gençlerin önemli bir kısmının ateist ya da deist olduğunu ifade ediyorlar. Dolayısıyla her konuda olduğu gibi sadece sonuçları değil bu sonuçları doğuran nedenleri konuşmak ve bu nedenleri ortadan kaldıracak çözümler üretmek son derece önemlidir.

Bugün yaygın olarak anlaşılan ve yaşanmaya çalışılan din anlayışına bakıldığında, dini insan aklına ve yaratılışına uygun bir sistem ola-

rak değerlendirmek çok zordur. Bu zorluk ve gerçek İslam hakkındaki bilgisizlik sebebiyle gençlerin ateizm ya da deizme yönelmelerini anlamak ise zor değildir.

Özel televizyonların ve internetin hayatın bir gerçeği hâline gelmesiyle insanların o güne kadar duymadıkları, görmedikleri birçok yeni ve farklı bilgiye ulaşmaları son derece kolay bir hâle geldi. Daha önce dinî konularda halkın da tanıklık edeceği şekilde tartışılmayan birçok meselenin tartışmaya açılması, din karşıtı söylemlerin kendilerini ifade edebilecek fırsatlar bulması ve özellikle dinin bazı tarikat ve cemaatler tarafından güç unsuru olarak kötüye kullanılması insanları bir şekilde inançsız olmaya sürükledi.

Artık cemaatler de eskisi gibi kapalı ve homojen bir yapıda kalamıyorlar. Önceden doğup büyüdüğü ortamda neredeyse tek tip bir din yorumu duyan birçok kişi bu inancı ile yaşayıp ölürken artık kendisini bir cemaate ya da tarikata bağlı kabul eden kişiler de dâhil olmak üzere herkes farklı fikirleri dinleyebilecek ve kısmen de olsa bunlar arasında bir değerlendirme yapabilecek bir duruma gelebildi.

Din adına uydurulan şeylerin din adına sunulup savunulmasının insanların inanç dünyası üzerinde oluşturduğu derin tahripleri görmek zor değildir. Eğer amacımız gerçekten samimi olarak meselenin nedenlerine inmek ve yapıcı çözümler üretmekse hep birlikte elimizi taşın altına koymalı ve insanları İslam'dan uzaklaştıracak söylemlere karşı durmalıyız.

Bugün yaygın olan din anlayışında Allah'a, Kur'an'a ve peygamberimize iftiralarla dolu söylemleri dinin özünden ayırmadıkça özellikle gençlerin neden ateizme ya da deizme kayarak inançsızlığa sürüklendiklerini tartışmak çok anlamlı olmayacaktır.

Peygamberimizi, Kur'an'ın bize tanıtmış olduğu örnek ve üstün insan gerçeğinden uzaklaştırarak, örnek alınması mümkün olmayan insanüstü bir varlığa dönüştüren, Kur'an ayetlerinden hareketle ortaya koymuş olduğu gerçek sünnetini özünden uzaklaştırarak saptıran, dinin bilgi kaynağını kirletip çarpıtan ve türlü iftiralar ile itibarsızlaştıran rivayetler ile yüzleşmemiz zorunludur.

Ne kadar güvenilir kabul edilirlerse edilsinler bu türden rivayetlerin hangi kitaplarda geçtiklerinin bir önemi yoktur. Kur'an'a uygun olmayan hiçbir rivayetin din adına dikkate alınması mümkün değildir. Dinin geçerli tek bilgi kaynağı Kur'an'dır. Bu gerçek göz ardı edildiği ve doğru bir Allah, din ve peygamber algısına sahip olunmadığı müddetçe din adına uydurulan ve insanları dinden uzaklaştıran şeyleri sağlıklı bir şekilde belirlemek mümkün değildir. Peki, bu noktada neler yapılmalı?

Kur'an'ı rehber edinmeliyiz

Dinin mutlaka Kur'an'ın rehberliğinde ve peygamberimiz Hz. Muhammed'in örnekliğinde en doğru ve en güzel şekilde anlaşılıp uygulanması son derece önemlidir.

Bizim çok büyük rahmet sahibi bir Rabbimiz, çok muazzam bir dinimiz ve bu dinimizi en güzel şekilde uygulayarak bize örnek olmuş muazzez bir peygamberimiz var.

İslam inanç sistemi, insan aklına ve yaratılışına en uygun sistemdir. Dolayısıyla sorun dinin kendisinde ya da peygamberimizin dini en güzel şekilde tebliğ ederek bizlere örnek olmasında değil bizim yanlış din anlayışımızdadır.

Öncelikli olarak Allah'ın yeryüzündeki ipi olan Kur'an'a sımsıkı sarılmalı ve Kur'an'a bizi hiçbir konuda mahcup etmeyeceği noktasında güçlü bir güven duymalıyız.

Kur'an ile ilişkimizi gözden geçirmeliyiz. Kur'an ile ilişkimiz, Kur'an'ın ortaya koyduğu gibi olmalıdır. Ancak bunun için Kur'an'ı anlamak üzere okumamız ve ayetleri üzerine derin derin düşünerek Kur'an'ın nasıl bir kitap olduğunu ve gönderiliş amacını bilmemiz gerekir.

Ayetlerine baktığımızda, Kur'an'ın nasıl bir kitap olduğuyla ilgili birçok tarif ile karşılaşırız: Kur'an doğruya ulaştıran rehberimiz (huda), yolumuzu aydınlatan ışığımız (nur), hayatımıza canlılık kazandıran (ruh), doğruyu yanlıştan ayıran ölçümüz (furkan), gerçeği getiren ve temsil eden (hakk), ayrılık ve anlaşmazlık içinde kalanlara bir delil (ilim), insanlığın tamamı için bir mucize (ayet), manevi hastalık ve aksaklıklarımızı gideren (şifa), Allah yolunda ve zorluklara karşı mücadele etmek için bir müjde (büşra), okunsun anlaşılsın diye kolaylaştırılmış, apaçık kılınmış kitap (mübin), din adına gerekli olan her şeyi detaylı bir şekilde açıklayan bir yasa (mufassal), apaçık ifadeler ile beyan eden kitap (tıbyan), düşünenler için bir bilgelik kaynağı (hikmet), gerçeği belirleyen bir kanıt (beyyine), insanlar arasında adaleti sağlayan evrensel bir yasa (hüküm), inananları, dosdoğru yol üzerinde birleştiren Allah'ın yeryüzündeki ipi (hablullah), insanlara kıyamete kadar yol gösterecek olan önder (imam), öğüt verici ve hatırlatıcı öğretmenimizdir (zikir).

İnananlar olarak ne kadar muhteşem bir vahiy ile muhatap olduğumuzu fark etmemiz ve Kur'an ile gönderiliş amacına uygun bir ilişki içinde olmamız gerekir.

Peygamberimizi doğru anlamalıyız

Gerçekten anlamadan yapılacak her türlü anma, ne için yapıldığı bilinmeyen ama yerine getirilmesi gereken bir görev gibi görülür. Durum böyle olunca da bir gün, bir hafta ya da en fazla bir yıl ile sınırlandırılmış anma programları yapılır. Bazen bir gün, bazen de bir yıl birini anma yılı olarak ilan edilir.

Şüphesiz peygamberimizin anılmasına yönelik gerçekleştirilen makul olan her faaliyet memnuniyet sebebidir. Ancak unutmamak gerekir ki tarihte iz bırakmış ya da tarihe yön vermiş kişiler anılmayı değil anlaşılmayı hak ederler. Hele ki bu kişi bir peygamberse... Üstelik son ilahî mesajı getiren ve inananlar için gerekli olan bütün güzel vasıfları hayata taşıyan Hz. Muhammed gibi bir peygamberi gerçek anlamda anlamak yerine anmaktan ibaret kılmak, beraberinde getirmiş olduğu ilahî mesajı tarihin bir dönemine gömmek demektir.

Peygamberimiz Hz. Muhammed'in vefatından günümüze kadar geçen sürede daha fazla anıldığını ancak daha az anlaşıldığını söylemek hatalı olmayacaktır.

Bugün İslam dünyasının içinde bulunduğu hâle bakıldığında Hz. Peygamber'den de onun beraberinde getirmiş olduğu muhteşem mesaj Kur'an'dan da uzaklaşıldığı üstelik her ikisinin de bu kadar çok anılmalarına rağmen neredeyse hiç anlaşılmadıkları görülmektedir.

Sevgili peygamberimiz Hz. Muhammed bugün tekrar yeryüzüne gelse ve hem Müslümanların hem de insanlığın bu içler acısı tablosunu görse, hayatını adadığı ilahî beyan Kur'an'dan eser kalmadığını, Müslümanların Allah yokmuş, hesap gününü unutmuş gibi bir hayat yaşadıklarını, Allah'ın uzak durun dediği her şeyi yaptıklarını, İslam'ın şeref ve onurunu ayaklar altına aldıklarını görecek, büyük bir hayal kırıklığına ve derin bir üzüntüye gömülecekti.

Peygamberimiz Hz. Muhammed bugün gelse, bugün yeryüzünde çatışmalar sonucu ölen her yüz Müslümandan doksanının yine Müslümanlar tarafından öldürüldüğü, kadınların zulüm ve insanlık dışı davranışlara maruz bırakıldığı, cahillik ve eğitimsizliğin makbul sayıldığı, mezhepsel kavga ve çatışmaların gölgesinde, çocuk, kadın, yaşlı birçok Müslümanın acımasızca katledildiği, insanların evlerinden, yurtlarından edildiği bir Orta Doğu görecekti.

Peygamberimiz Hz. Muhammed bugün gelse, Müslüman ülkelerde Müslümanların bile düşünce ve inanç özgürlüklerinin bulunmadığını, dinin istismar edildiğini, insani değerlerin ayaklar altında ezildiğini, dünya çıkarlarının ahiretin önüne geçirildiğini görecek ve muhtemelen "Müslümanlığınız buradaysa, insanlığınız nerede?" diye soracaktı.

Peygamberimiz Hz. Muhammed bugün gelse, adaletsiz gelir dağılımını, bir yanda zevk ve safa süren kesimi diğer yanda hayatını zor şartlarda devam ettirmeye çalışan kalabalıkları görecek, sosyal ve ekonomik adaletsizliklere tanıklık edecekti.

Peygamberimiz Hz. Muhammed bugün gelse, hukuksuzlukları, güçlü olanın haklı sayıldığını, mazlum ve çaresizlerin horlandığını, herkesin kendinden olanı kayırdığını, birlik olma, hoşgörü ve sevginin yerini, ötekileştirmenin, öfkenin ve kinin aldığını görecekti.

Peygamberimiz Hz. Muhammed bugün gelse, barış ve güven dini İslam'ın korku dinine dönüştürüldüğü, kendisine güvenilen ve kendisinden emin olunması gereken Müslümanlardan kaçıldığı, bunca kötü örnek sebebiyle samimi ve erdemli bir şekilde inancını yaşamak isteyen Müslümanların da bu çarpık zihniyet tarafından mağdur edildiği bir dünya görecekti.

Peygamberimiz Hz. Muhammed bugün gelse, kardeşlikten, sevgiden, saygıdan, erdemden, adaletten, hoşgörü ve anlayıştan, bir arada yaşama kültüründen, ilimden, akıl ve düşünceden ve yalnız Allah'a kul olma ve bu sorumluluğun bilinci ile hareket etmekten eser kalmadığını, akıl dışılık, cahillik, şiddet, savaş, kargaşa ve zorbalığın dinin yerini aldığını, kendisini örnek aldığını iddia edenlerin kendisini hiç anlamadığını görecek, "Ben size böyle bir din tebliğ etmedim." diyecek ve muhtemelen hesap günü ahiretteki şikâyetini burada da ifade edecekti: "Rabbim şüphesiz toplumum bu Kur'an'ı terk edilmiş/dışlanmış bir kitap hâline getirdiler." (Furkan, 25/30.)

Biz kendi içimizde olan bozulmaları düzeltip iyileştirmeye gayret etmedikçe özellikle gençlerin dinden uzaklaşması ya da son derece yanlış bir din algısına sahip olmaları kaçınılmaz olacaktır. Dolayısıyla inananlar olarak acilen doğru bir peygamber algısına ve peygamberimizin örnekliğinde doğru bir din anlayışına sahip olmamız gerekir.

Din, bilim ve felsefe eğitimi

Günümüz gençlerinin inançlı, erdemli ve duyarlı bireyler olarak yetişmesini istiyorsak o zaman onlara ilgi alanlarına yönelik olarak bir eğitim vermenin son derece önemli olduğunu görmemiz gerekir.

Bilimi ve felsefi düşünceyi önemsemeli, İslam bilim ve düşünce geleneğimizin güzide isimlerini örnek edinmeli ve kendimizi gerekli olan her konuda geliştirmeliyiz.

Modern çağın inanç problemlerine ihtiyaca uygun modern çözümler üretmek ve bunun için gerekli olan araçları en güzel şekilde değerlendirmek gerekir.

Çeşitli kitap, roman, dergi ve makale türü yayınlar, internet programları, çeşitli kısa film ve animasyon sunumları, çeşitli bilgisayar oyunları ve her yaştan ve her seviyeden çocuk ve gence hitap edebilecek türden eğitim programları hazırlanmalıdır.

Özellikle gençlerin bilime ve felsefeye olan ilgileri görmezden gelinmemeli ve dinî inancın bunları teşvik ettiği gerçeği güçlü bir şekilde ifade edilmelidir.

Din, bilim ve felsefe bir anlamda vahiy, evren ve insan demektir. Hem evreni hem de kendisi ile birlikte tüm canlıları Allah'ın yarattığına inanan bir Müslüman vahye, evrene ve kendisine karşı duyarsız kalamaz.

Gerçek anlamda iman etmek ve gerektiğinde en güzel şekilde savunulabilir sağlam bir inanca sahip olabilmek için Allah'ın hem vahiy ayetlerine, hem evrendeki ayetlerine hem de benliğimizde yaratmış olduğu ayetlere karşı duyarlı olmamız gerekir.

Düşünmek ve bilginin önemi

Çoğu kişi tarafından zannedildiğinin aksine vahiy, düşünmeye büyük önem verir. Hatta gerçek anlamda iman etmenin en öncelikli gereklerinden biri düşünmektir. Yaratılış üzerine gerektiği gibi düşünen insan, hem her şeyin yaratıcısı olan Allah'a neden teslim olması gerektiğini anlayacak, hem de O'nun kudretine ve evrene yansıyan eşsiz sanatına tanıklık edecektir. Ancak buna rağmen birçok insanın içinde bulunduğu gaflet sebebiyle hem evrendeki hem de kendi varlığındaki sayısız delil ve işareti göz ardı ettiğine dikkat çeker Kur'an ayetleri: "Göklerde ve yerde nice ayetler (mucizeler) var ki, yanlarından geçerler de dönüp bakmazlar bile." (Yusuf, 12/105.)

Biz kendi içimizde olan bozulmaları düzeltip iyileştirmeye gayret etmedikçe özellikle gençlerin dinden uzaklaşması ya da son derece yanlış bir din algısına sahip olmaları kaçınılmaz olacaktır. Dolayısıyla inananlar olarak acilen doğru bir peygamber algısına ve peygamberimizin örnekliğinde doğru bir din anlayışına sahip olmamız gerekir.

Kur'an'da düşünmeye ve ilme teşvik eden ayet sayısı yedi yüzden fazladır. Aklın önemine Kur'an kadar vurgu yapan başka bir dinsel metin yoktur. Kur'an ayetleri her fırsatta insanların hem Allah'ın vahiy ile gönderdiği ayetleri/delilleri hem de evrende yaratmış olduğu delilleri üzerine akıl yürütülmesini ve derin derin düşünülmesini söyler. Allah'ın indirdiği vahiy ile vahyi anlayıp kavramak üzere insanda yarattığı akıl arasında çatışma söz konusu olamaz. Vahiyde aklın üzerinde gerçekler vardır ancak bunlar akla aykırı değillerdir.

Kur'an'da düşünmeye, akletmeye yönelik pek çok kavram vardır: İlim (bilgi sahibi olma), hikmet (bilgelik), fuad/kalp (ilahî tecellilere gönül ile tanık olma), basiret (anlayış ve kavrayış), hak (gerçek), ayet (delil), beyyine (açık delil), burhan (kanıt), zikr (hatırlama), ibret (alınması gereken ders), tedebbür (derin derin düşünmek), taakkul (akıl erdirme), tefakkuh (ince bir kavrayışa sahip olmak), tefekkür (düşünüp ders çıkarmak), tezekkür (düşünüp anlamak), nazar (bakış).

Kur'an bize, bilenlerle bilmeyenlerin bir olmayacaklarını ve ancak gerçek anlamda aklını işletenlerin bu gerçeği düşünüp kavrayabileceklerini bildiriyor. (Zümer, 39/9.) Yine Kur'an bize, kulları içinden ancak âlimler yani bilenler, Allah'tan (gereğince) korkup O'na karşı derin bir saygı duyarlar diyor. (Fatır, 35/28.) Bilmek için düşünmek ve bilgiyi edinmek, bunun için de aklı kullanmak gerekir.

Ancak bu şekilde doğru bir din anlayışına sahip olabilir ve özellikle gençlerin Allah ve din ile doğru ve sağlıklı bir ilişki kurarak deizm ve ateizm gibi tehditler karşısında sağlam durmaları sağlanabilir. ■

Bizler, çocuklarımızın gayet 'saf ve masum' biçimde internette 'sörf' yaptıklarını düşünebiliriz. Ancak aynı sanal ortamda ateist fikirlerini için yaymak için çocuklarımızın saf/masum (!) sanal gezilerini birer av şölenine dönüştürmek için ellerini ovuşturan 'seyyar' ateistlerin de dolandıklarını unutmayalım.

SANAL DÜNYANIN SEYYAR ATEİSTLERİ

Prof. Dr. Adnan Bülent BALOĞLU | DİB Başkanlık Müşaviri

İnternetin 'kirli' dünyası ile beyinleri, dimağları kirlenen, safiyetleri kaybolan, hiçliğin kucağında çırpınan 'yerli' seyyar ateistlerine el uzatmalıyız; bunu kalpleri taşlaşmadan, mühürlenmeden yapalım…

Fransız şair, yazar ve düşünür Paul Valery'nin şu sorusu pek manidar ve düşündürücü: İnsan aklı, kendisinin ürettiği şeylere hükmedebilecek mi? Modern iletişim teknolojisinin hâlihazırdaki göz kamaştıran ürünlerinden biri olan interneti düşündüğümüzde bu soruya olumlu cevap verebilmek pek mümkün gözükmüyor. Sayısız bilgi kaynakları, sosyal medyaları, web siteleri ile internet ürkütücü bir dipsiz kuyuya benziyor. Ucu bucağı belirsiz bu sanal dünyada sayısız haber, fikir, bilgi, ideoloji, inanç, kavram, sembol, söylem, resim, fotoğraf ve daha pek çok şey herhangi bir sınır, mekân, zaman ve kural tanımaksızın oradan oraya sürekli seyahat ediyor, hem de milyonlarca, milyarlarca kez. Bütün her şey bir göz açıp kapama mesafesinde olup bitiyor.

İnternetin, günümüz dünyasında insanların duygularını, düşüncelerini, davranış kalıplarını, değer yargılarını, sosyal ilişkilerini, tüketim alışkanlıklarını ve hatta gelecek tasarımlarını derinden etkileyen ve dönüştüren önemli unsurlardan biri olduğunda şüphe yok. Günün

24 saatinin büyük bir kısmını sanal internet ortamında gezinmekle geçiren milyonlarca 'bağımlı' insan var ve bunların önemli bir kısmı, sırf internet yüzünden yeme-içme, uyuma gibi temel ihtiyaçlarından vazgeçebiliyor. Onlarınki, Fransız sosyolog Jean Baudrillard'ın tam teşhisiyle, bir 'içine gömülme' hâlidir. İnternetin girdabına kapılan bu fertler kendilerini ailelerine, çevrelerine kapatıp hırçın ve asosyal bireylere dönüşebiliyorlar. Hâliyle bu esnada çeşitli bedensel ve zihinsel hastalıklara da düçar olabiliyorlar. Bu kişiler, sanal dünyanın esirleridir. Gerçek dünyanın 'özgür' öznesi olma ülküsünden feragat etmiş, gerçek kimliğini, benliğini ve iradesini kaptırmış, kendilerine giydirilmiş sahte kisvelerle sanallığın illüzyondan ibaret aldatıcı, uçsuz bucaksız, hakikatten yoksun evreninde kaybolmuş zavallılardır.

İyi, güzel, faydalı, verimli şeylerle birlikte internette kötü, çirkin, zararlı ve hatta tüyler ürperten malzemenin de boy göstermesi, bu sanal dünyanın dizginlenemez karakterini de açıkça gösteriyor. Akla gelebilecek her türlü düşünce, hareket ve oluşumun internet üzerinden kendini rahatça ifade etme imkân ve özgürlüğü var; tabiatıyla inançsızlığın farklı tonlarını temsil eden ne kadar kişi, topluluk ya da kurum varsa onlar da bu teknolojik imkândan özgürce yararlanıyorlar. Eskiden toplumsal baskılar sebebiyle inkârcılıklarını gizleme ihtiyacı hissedenler bugün internet sayesinde fikirlerini rahatça ifade edebiliyorlar.

Küresel ölçekte internet üzerinden faaliyet gösteren binlerce bilinçli ateist kişi ve topluluk var. Bunlar oluşturdukları internet websiteleri, forumları, blogları, chat (sohbet) odaları, organizasyonları ve yardım kuruluşları ile fikirlerini sadece ifade etmiyorlar aynı zamanda propaganda ediyorlar. Hatta bazıları, içlerindeki 'kemikleşmiş' din nefretiyle inancı, inanma ihtiyacını ve duygusunu dünya gençliğinin beyinlerinden, kalplerinden sökmek için aktif çaba sergiliyorlar. Diğer taraftan bizler, çocuklarımızın gayet 'saf ve masum' biçimde internette 'sörf' yaptıklarını düşünebiliriz. Ancak aynı sanal ortamda ateist fikirlerini için yaymak için çocuklarımızın saf/masum (!) sanal gezilerini birer av şölenine dönüştürmek için ellerini ovuşturan 'seyyar' ateistlerin de dolandıklarını unutmayalım. İngiliz ateist yazar Christopher Hitchens'ın 'seyyar ateist' (portable atheist) kavramını internette gezinen bilinçli ve aktif ateistler için kullanmak kaydıyla ödünç alıyorum.

İnternet websiteleri, forumları, blogları, chat (sohbet) odaları, organizasyonları ve yardım kuruluşları ile fikirlerini sadece ifade etmiyorlar aynı zamanda propaganda ediyorlar. Hatta bazıları, içlerindeki 'kemikleşmiş' din nefretiyle inancı, inanma ihtiyacını ve duygusunu dünya gençliğinin beyinlerinden, kalplerinden sökmek için aktif çaba sergiliyorlar.

Gelin konuya ısınma sadedinde bu bilinçli ve aktif seyyar ateistlerden birine kulak verelim: "Ben 'aktivist' bir ateistim. İşimden arta kalan vakitlerde bıkıp usanmadan sosyal medyada gezinmek en büyük zevklerimden biri. Bunu özellikle Tanrıya inananları yani teistleri avlamak için yapıyorum. Genellikle dinî bakımdan sağlam alt yapısı olmayanların peşine düşerim. Kişinin nasıl bir alt yapıya sahip olduğunu birkaç tuzak sorudan sonra rahatlıkla anlarım. Balık misali oltama takılan bu kişilerle muhabbeti ilerletirim. Sonra sözü döndürüp dolaştırıp dine ve Tanrı inancına getiririm. Avımı köşeye kıstırmak için soruları sürekli ben sorarım. Dinlerin irrasyonel olup insanın korkularından türediğini, hayal mahsulü olduğunu, saçma sapan hurafelerden ve çöl hikâyelerinden ibaret olduğunu cümlelerimin aralarına sıkıştırırım. Muhatabımın tepkilerini ölçerim, cevaplarını dikkatle takip ederim, cümlelerinden bazılarını cımbızlarım, nerede ve nasıl yanıldığını örneklerle ona açıklarım. Baktım ikna çabalarım kâr etmiyor, körü körüne inanmakta ısrarcı, onunla alay ederim. Bazen kendimi tutamadığım olur, hakaretler yağdırırım. Böyle ahmaklara hakaret etmek beni rahatlatıyor. Sonra bırakırım yakasını gider ve başka bir avın peşine düşmek üzere internetin derin sularına dalarım."

Evet, modern iletişim teknolojisi, devasa bir yelpazede yer alan her türlü fikrin internet üzerinden arzı endam ettiği bir dünyayı ayaklarımızın altına seriyor. İnternet, her çeşit fikrin, ideolojinin serbestçe üretildiği, yayıldığı, propaganda edildiği, birbiriyle buluştuğu, çarpıştığı, değiş-tokuş edildiği sanal bir dünya. Bunun insani, kültürel ve sosyal gelişim açısından katkısı elbette ki göz ardı edilemez. Ama

ne var ki, her insan icadı gibi internet de insanın kendisi için tahmin edilemez riskler, tehditler ve tehlikeler barındırıyor. Başka bir ifadeyle, internet, insanı yoldan çıkarma potansiyeli kendinde her zaman var olan bir beşer icadı; an olur ki, boyutlarına akıl sır ermez. Nitekim internet aynı zamanda küresel terör organizasyonları için de son derece hayati ve kullanışlı bir araç değil mi?

Teolojik ve akademik araştırmaların ve tartışmaların konusu olan ateizm, internet sayesinde artık günlük hayatta sıkça duyulan kavramlardan biridir. Bugün ateizm, herkesin daha fazla farkına vardığı, bir şekilde duyduğu toplumsal bir inançsızlık hareketinin genel adıdır. Hiç şüphesiz internet, ateistler için bir araya gelme, buluşma, inançsızlık halini açıkça ilan etme hususunda bulunmaz bir fırsat sunmuştur. İlaveten internet, ateistlerin birbirlerine destek vermelerini, moral, motivasyon aşılamalarını temin açısından fevkalâde önemli bir işleve sahiptir. Belki ilginç gelebilir, ama bir kısım ateist internet sitelerinin kız veya erkek arkadaş bulma ihtiyacını karşıladığını bu vesileyle söylemiş olalım. Sözde ateist fikirleriyle sırf bu amaç için bu sitelere takılanların sayısı az değil.

Yeni ateistler, yeni ateizm

Bugün, esasen bir İngiliz ve Amerikan patenti taşıyan yeni bir olgu ile karşı karşıyayız: yeni ateizm! 'Ateistten nefret eden ateist' namıyla meşhur Amerikalı felsefeci John Gray'e göre, yeni ateizm, entelektüel hamlığı ile önceki sapkın akımlardan ayrılan yeni tür bir Hristiyan sapkınlığı. Bu ateizmin öncüleri arasında Richard Dawkins, Sam Harris, Daniel Dennett, Christopher Hitchens, Lawrence Krauss, Peter Boghossian, Jerry Coyne, Robert L. Park ve Larry Moran gibi isimleri sayabiliriz.

Yeni ateizmin 'öncü' şahsiyetlerinin fikirleri birkaç noktada yoğunlaşıyor. Dini ve dinî inançları eleştirirken sıklıkla müracaat ettikleri alan tabii bilimlerdir. Onlar için deneysel bilimler, dünya ve evrenin gerçek bilgisine ulaşmada yegâne kaynaktır. Allah'ın varlığını kanıtlamak imkânsızdır; dolayısıyla, tabiatüstü bir varlık ya da ilahî bir gerçeklik söz konusu olamaz. Her türlü dinî inanç ve uygulama irrasyonel olup aklın kabul edebileceği şeyler değildir. Ahlakın kaynağı dinî değildir; evrensel ve nesnel seküler bir ahlaki standart vardır. Bilim zeki, rasyonel, iyi, güzel, ilericidir, din ise saçma, irrasyonel, kötü ve gericidir. Dinin, insan hayatına anlam kattığı, onu zenginleştirdiği iddiası tam bir safsatadan ibarettir. Bütün bu hususları üç ana kategoride özetlemek mümkün: Tanrı, melek, cennet, cehennem gibi bütün tabiatüstü unsurları inkâr; bilime iman derecesinde güven; dinin sert ve amansız biçimde eleştirilmesi.

Yeni ateistler dine karşı katı, tavizsiz bir muhalefet sergilerler. "Gerçek savaş rasyonalizm ile hurafeler arasındadır" der Jerry Coyne ve devam eder, "Bilim, bir rasyonalizm biçimidir, hâlbuki din hurafelerin en yaygın şeklidir." Meşhur amansız ateist Dawkins'in tutumu daha da serttir: "Ben belli bir Tanrı'ya ya da tanrılar grubuna saldırmıyorum. Bilakis Tanrı'ya ve bütün tanrılara, tabiatüstü olan herhangi bir şeye veya her şeye saldırıyorum; bu tanrılar nerede olurlarsa olsunlar, iste geçmişte isterse şimdi icat edilmiş olsunlar, fark etmez."

Hâlihazırda internette aktif biçimde boy gösteren yerli ya da yabancı ateizmin, yeni ateistlerden, onların eserlerinden ve internet yayınlarından ciddi biçimde etkilendiğini söylemekte yarar var. Amerika'da yapılan bir araştırmaya göre, Amerikan ateistlerinin %80'i yeni ateist hareketinin özelliklerini sergiliyor ve bu rakamın neredeyse tama-

mına yakını onların fikirlerinden besleniyor. Bizim yerli internet ateizminin fikri temellerinin bu güç kaynağından beslendiğini söylemek kesinlikle yanlış değil, zira savunulan fikirlerin önemli bir kısmı onlardan bire bir alıntı.

İnternet ateizmi

Bu çağdaş 'öncü' ateistlerin fikirlerinden beslenen dünya çapında on binlerce, yüz binlerce yerli ve yabancı nihilist genç var. Bunların önemli bir kısmı, internette sosyal medya ağları üzerinden kurulan blog (ağ günlüğü, günce), weblog (ağ kütüğü) sohbet (çet) odası vb. sitelere 'takma' adlarla (ateist, dinsiz, düşünen ateist, meçhul, özgür, nihil, nihilist, agnostik gibi) üye olmuş vaziyetteler. Bu yerli ve yabancı siteleri gezdiğinizde özellikle şu üç husus dikkat çekiyor: basmakalıp söylemler, sloganlar, jargonlar üzerinden korkunç bir din düşmanlığı; tartışılan konular hakkında kimi zaman genellemeci, kimi zaman indirgemeci, derinlikten yoksun, sığ bir kara 'cehalet'; dinî inanç sahipleri ile alay etme, onları 'aptal', 'geri zekâlı', 'yobaz' vb. lakaplarla niteleme. Karamsar, nihilist bir 'şüphecilik' bu kişileri esir almıştır. Dini 'bronz çağı efsaneleri', dini inanç sahiplerini ise 'gerici yobazlar' olarak gören bu ateistlerin derin bir kin ve nefretle inananları taciz etmek, dinlere saldırmak internetteki din tartışmalarının temel stratejisini oluşturuyor.

İnternetteki yerli ve yabancı ateist bloglarında tartışmalar birkaç anahtar konu üzerinde yoğunlaşıyor. Bunlar arasında 'evrim' önemli yer tutuyor. İnsanın ve hayatın kaynağını açıklamada eski cahil, temelsiz mitlere ihtiyacının olmadığı, zira bilimin bu meseleyi açıklığa kavuşturduğu klasik bir tez olarak savunulur. Bununla bağlantılı ikinci önemli itiraz Tanrı'nın varlığına yapılır. Ateist anlayışa göre, Tanrı'nın varlığını ispat imkânsızdır, dolayısıyla olmayan bir Tanrı'nın evreni yaratması da söz konusu değildir. Eğer evren Tanrı tarafından yaratıldıysa, onu da bir yaratan var demektir. Bir diğer önemli konu ise 'kötülük' problemidir. Bu dünyada acı, ıstırap, çile ve ölümün varlığı her şeye kâdir, her şeyi bilen, merhamet ve sevgi dolu bir Tanrı'nın varlığı ile çelişmektedir. Bu bağlamda, mesela, şayet varsa, her dinin Tanrısı kötüdür. Aksi hâlde iki ihtimal söz konusudur; ya Tanrı sevgidir, fakat acıyı ve ölümü durdurmaya gücü yetmiyor, ya da Tanrı her şeye kâdir ama bizi umursamıyor.

"Ete kemiğe bürünmüş can sıkıntısı ve hüzün" olan bu gençlik, "içinde yaşadığı Müslüman kültür ikliminin Allah, âlem ve insan tasavvurlarından nasibi kesilen karamsar nihilistler ordusunun" yalnız bir eridir.

İnternetteki yerli ateist bloglarda yapacağınız üstün körü bir gezintide dikkatinizi çekecek ilk şey, sadece dine ve dinî değerlere değil, aynı zamanda bu toplumun diğer sosyal ve kültürel değerlerine de isyan, inkâr ve küfür hâlidir. Haşmet Babaoğlu'nun ifadeleriyle söyleyecek olursak, 'üzeri örtülmüş bir ezikik' ile 'kendini imhaya yönelmiş bir saldırganlık' hâlidir onlarınki. "Gençlerin hâlleri nicedir, kafaları nerelerdedir, kalpleri yerli yerinde midir?" diye soran Babaoğlu. "Ete kemiğe bürünmüş can sıkıntısı ve hüzün" olan bu gençlik, "içinde yaşadığı Müslüman kültür ikliminin Allah, âlem ve insan tasavvurlarından nasibi kesilen karamsar nihilistler ordusunun" yalnız bir eridir.

İnternet ateizminin 'tuhaf ve basit' dünyasından edindiği bilgi kırıntıları ile sosyal medya üzerinde dini inanç sahiplerini 'tirollemek' (taciz etmek) peşinde koşan yerli ateistler de mevcut. Bunlar kendilerini 'aktivist ateist' olarak tanıtırlar. Din mensuplarını uyarmak ve yanlış yolda gittiklerini onlara anlatmak, dinin modern dünyanın sorunlarını çözmede ve evrenin işleyişini açıklamada yetersiz kaldığını açıklamak, şiddet ve terörden başka bir şey üretmediğini göstermek gibi gerekçelerle inananları taciz ederler. Bu sitelerin üyelerinin kendi kimliklerini gizleme noktasında oldukça hassas davrandıklarını vurgulamış olalım.

Nasıl günümüz inanç toplumu geçmişin inanç toplumlarının genlerini taşıyorsa, günümüz ateist toplumu da geçmişin ateist toplumlarının genlerini bünyesinde taşıyor. İnkârcılar dün vardılar, bugün de varlar ve yarın da var olacaklar. Tarih boyunca en esaslı ve çetin mücadele inanç ile inançsızlık yani iman ile küfür arasında olmuştur ve bu mücadele yeryüzünde insan varlığı devam ettiği sürece sürecektir.

İnternetin 'kirli' dünyası ile beyinleri, dimağları kirlenen, safiyetleri kaybolan, hiçliğin kucağında çırpınan 'yerli' seyyar ateistlerine el uzatmalıyız; bunu kalpleri taşlaşmadan, mühürlenmeden yapalım... ■

YENİ-ATEİZM VE ELEŞTİRİSİ

Yrd. Doç. Dr. Alper BİLGİLİ | Acıbadem Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Zaman zaman ateist düşünürler dahi yeni-ateistlerin dinlerle ve bilimle ilgili iddialarını eleştirmektedirler. Örneğin ünlü sosyolog Rodney Stark, sadece Robin Hood hikâyeleri okuyan bir kişi Ortaçağ hakkında ne kadar bilgi edinebilirse, yeni-ateist literatürden beslenen bir kişi de teoloji hakkında o kadar bilgi edinebilir demiştir.

Türkiye'de bilhassa internet ve sosyal medya devrimlerinden sonra birçok tartışmanın eskisinden daha güçlü bir şekilde gündeme geldiğine şahitlik etmekteyiz. İnanç ile ilgili konular da bu gelişmelerden nasibini almaktadır. Bugün en ücra köyde yaşayan bir kişi internet aracılığıyla din karşıtı görüşlerle muhatap olmakta, hatta zaman zaman dine yöneltilen eleştirilerin cevaplarını bulamadığı için bir inanç krizine girebilmektedir. Bilhassa bu eleştirilerin ne denli sağlıklı temeller üzerine kurulduğunu, formasyonlarındaki noksanlık nedeniyle sorgulayamayan kişiler için bu kriz kaçınılmazdır.

Yeni-ateizmin temel özellikleri

Yeni-ateizm ismiyle bilinen görüş, günümüzde dine karşı konumlanan bu akımların başında gelmektedir. Günümüzde ülkemiz de dâhil olmak üzere pek çok ülkede en etkili olan ve en çok taraftar toplayan ateist akım yeni-ateizmdir diyebiliriz. Bu akımın "yeni" olarak adlandırılma nedeni onların önceki ateistlerden farklı olan görüşleridir. Kısaca özetlemek gerekirse yeni-ateistler, bilimin insanlık için

tek rehber olduğunu iddia etmekte ve bilimden ahlaki konular da dâhil olmak üzere pek çok konuda yol göstermesini beklemektedirler. Onlara göre din, felsefe ve sosyal bilimler gibi diğer bilgi kaynakları gayrimeşrudur. Sadece bilimin doğruları doğru kabul edilmeli ve bilimsel olmayan bilgi dikkate alınmamalıdır. Az sonra bu iddianın neden hatalı olduğuna daha detaylı bir şekilde değineceğiz. Yine yeni-ateistlerin önemli özelliklerinden birisi onların dinlerin olumlu yanlarına atıfta bulunmaktan kaçınmaları, tarihsel verileri görmezden gelerek dinlerin insanlığa sadece kötülük getirdiğini iddia etmeleridir. Yeni-ateistlerin bunlarla ilintili bir diğer özellikleri de hem dini hem de bilimi hatalı bir şekilde tasvir ve tarif etmeleridir. Bu bağlamda onlara yöneltilen eleştirilerin başında dinle bilim arasındaki ilişkiyi kendi ideolojilerine uygun olacak şekilde çarpıtmaları gelmektedir. Öyle ki zaman zaman ateist düşünürler dahi yeni-ateistlerin dinlerle ve bilimle ilgili iddialarını eleştirmektedirler. Örneğin ünlü sosyolog Rodney Stark, sadece Robin Hood hikâyeleri okuyan bir kişi Orta Çağ hakkında ne kadar bilgi edinebilirse, yeni-ateist literatürden beslenen bir kişi de teoloji hakkında o kadar bilgi edinebilir demiştir. (Rodney Stark, What Americans Really Believe, (Waco, Texas: Baylor University Press, 2008), s. 120.) Ateist felsefeci Michael Ruse da bilimi dine karşı konumlandıran ve dinlerin insanlık için zararlı olduğunu iddia eden Richard Dawkins'in Tanrı Yanılgısı adlı eserinin "Felsefeye Giriş" ve "Dine Giriş" seviyesinden bile aşağıda olduğunu belirtmiştir. Bu eser, Ruse'a göre bilim-din ilişkisiyle ve dinle ilgili iddialarında hem yüzeysel hem de hatalıdır. (Michael Ruse, "Why I am an Accommodationist and Proud of it", Zygon, 50, 2, 2015, ss. 362-363.) Yine Marksist-ateist düşünür Terry Eagleton da, Dawkins'in ve arkadaşlarının dinlerle ilgili bilgi edinme zahmetine girmeden dinlerle ilgili büyük hükümlere varmasını ve din-bilim ilişkisini yüzeysel bir şekilde ele almasını sert bir şekilde eleştirir. (Terry Eagleton, Culture and the Death of God, (New Haven: Yale University Press, 2014), s. 148. Terry Eagleton, "Lunging, Flailing, Mispunching", 19.10.2006, https://www.lrb.co.uk/v28/n20/terry-eagleton/lunging-flailing-mispunching, Erişim tarihi 14.02.2016.) Son olarak yeni-ateistlerin üslupları hakkında da kısaca bilgi vermek faydalı olacaktır. Birçok yeni-ateist kendileri gibi düşünmeyenleri kolaylıkla, aptal, cahil veya satılmış olmakla suçlamaktadırlar. Bu hakaretlerden nasibini alanlardan biri, bilimin verilerinin de etkisiyle Tanrı'nın varlığına ikna olan XX. yüzyılın en etkili ateisti, felsefeci Antony Flew'dur. Flew, "satılmış" ve "delirmiş" olmakla suçlanmıştır. (Richard Dawkins, Tanrı Yanılgısı, çev. Melisa Miller vd. (İstanbul: Kuzey, 2015), ss. 73, 85.) Bu tahammülsüz ve agresif üslubun yeni-ateistlerin sürekli övgüyle bahsettikleri açık görüşlülük ve hoşgörü gibi değerlerle ne kadar uyumsuz olduğu aşikârdır. (Antony Flew, There is a God: How the World's Most Notorious Atheist Changed His Mind, (New York: Harper One, 2007), s. viii.)

Yeni-ateizm neden hatalıdır?

Yeni-ateizmle ilgili getirilebilecek en önemli eleştiriler, bu akımın temsilcilerinin din kavramını hatalı bir şekilde tasvir etmeleri, bilimle din arasındaki ilişkiyi tarihsel verileri çarpıtarak sunmaları ve bilime bilimin alanının dışında rol biçmeye çalışmalarıdır. Şimdi bu eleştirilerimizi daha detaylı bir şekilde sunalım.

Yeni-ateist düşünürler dinlerin ortaya çıkışıyla ilgili son derece yüzeysel bir iddiada bulunurlar. Onlara göre dinleri insanlar yaratmıştır. Yeni-ateistler bu büyük iddialarını kanıtlarla desteklemek yerine spekülasyona başvurmayı tercih etmektedirler. Bilhassa ilk dönem antropologlarının dinlerin ortaya çıkışı ile ilgili iddiaları yeni-ateistler arasında hayli popülerdir. Örneğin Türkiye'nin en önemli yeni-ateisti Celal Şengör'e göre, dinlerin ortaya çıkışını açıklamak için doğa olaylarından korkan "ilkel" insanı hayal etmek yeterlidir. Bu insan, sözgelimi, bir yıldırımın düştüğünü görür ve bunu doğaüstü bir gücün öfkesine bağlar, böylece Tanrı fikrini ve ilk dinleri yaratır. (A. M. Celâl Şengör, Newton Neden Türk Değildi?, (İstanbul: Ka Kitap, 2015), ss. 124-125.)

Kuşkusuz bu fikir gerçek verilerle desteklenmekten uzaktır. Esasen bu spekülatif iddianın "boşlukların tanrısı" fikrinin üzerine bina edildiği unutulmamalıdır. Bu anlayışa göre, Tanrı fikri bizlerin bilgi eksikliğimizin bir sonucudur ve bilgimizin artması neticesinde, özellikle de bilimsel bilginin artması ile Tanrı'ya duyulan ihtiyaç ortadan kalkacaktır. Bu iddianın bir benzerine ünlü ateist düşünür Friedrich Engels'in "Doğanın Diyalektiği" adlı çalışmasında rastlanabilir. Engels, dinin bilim karşısında güç kaybetmekte olduğundan ve en nihayetinde bilimin dini yerinden edeceğinden bahseder. (Karl Marx ve Friedrich Engels, Din Üzerine, çev. Kaya

Güvenç, (Ankara: Sol Yayınları, 1976), s. 189.) Oysa dinlerin bu şekilde, yani insanların hissettikleri yetersizlik, bilgisizlik, korku gibi hislere bağlı olarak ortaya çıktığına dair elde bir delil yoktur. Antropolojinin doğduğu günlerde popüler olan bu tür iddialar bugün eskisi kadar ciddiye alınmamaktadır. Edward Evans-Pritchard'ın da dikkat çektiği gibi, bu tür iddialar, onları savunan teorisyenlerin ideolojik ajandalarıyla yakından ilişkilidir. Özellikle, bu kişilerin, yani ilk dönem antropologlarının ve sosyologlarının tek tanrılı dinlere karşı önyargılı tutumları onları dinlerin uydurma olduğu yönünde delil aramaya, hatta bazen böyle deliller yaratmaya itmiştir. (Edward E. Evans-Pritchard, Theories of Primitive Religion, (Oxford: Clarendon, 1965), s. 15.) Sosyolog ve antropologların sadece ilk dönemlerde değil, bugün de pozitivist eğilimlerinin etkisiyle dinler hakkında spekülatif iddialarda bulunduğunu örneklendirmek için Sapiens isimli kitaba bakmak yeterlidir. Kitabın yazarı Harari, dinlerin insanlar tarafından uydurulduğunu iddia etmekte, ancak yine aynı kitapta, tarihin yazılı olmayan dönemiyle ilgili bilgilerimizin ne kadar kısıtlı olduğunu itiraf etmektedir:

Arkaik ruhaniliğin özelliklerini tasvir etmek için girişilecek her çaba çok spekülatif olacaktır, çünkü elimizde neredeyse hiç kanıt yok ve olanlar da (bir avuç eşya ve mağara resimleri) binlerce değişik şekilde yorumlanabilir. Avcı toplayıcıların nasıl hissettiklerini bildiğini iddia eden akademisyenlerin teorileri, Taş Devri dinlerinden ziyade bu kişilerin kendi önyargılarına ışık tutar... Küçük bir tepe sayılabilecek mezar kalıntılarının, mağara resimlerinin ve kemik heykelciklerin üzerine koca teoriler inşa etmek yerine, samimi olup eski avcı toplayıcılarının inançları üzerine son derece belirsiz bir kavrayışımız olduğunu itiraf etmek gerekir. (Yuval Noah Harari, Sapiens, çev. Ertuğrul Genç, (İstanbul: Kolektif, 2016), s. 67.)

Burada sorulması gereken şudur. Eğer dinlerin ortaya çıktığı dönemle ilgili bilgimiz çok kısıtlı ise, dinlerin insanlar tarafından yaratıldığından nasıl bu kadar emin olunabilmektedir? Kuşkusuz, Harari'nin de itiraf ettiği gibi, bu iddialar ikna edici delillere dayanmaktan ziyade, yazarlarının önyargılarıyla şekillenmektedir.

Birçok yeni-ateist kendileri gibi düşünmeyenleri kolaylıkla, aptal, cahil veya satılmış olmakla suçlamaktadırlar. Bu hakaretlerden nasibini alanlardan biri, bilimin verilerinin de etkisiyle Tanrı'nın varlığına ikna olan XX. yüzyılın en etkili ateisti, felsefeci Antony Flew'dur. Flew, "satılmış" ve "delirmiş" olmakla suçlanmıştır.

Yeni-ateistlerin bir diğer hatalı iddiası ise bilimle dinin doğaları gereği çatıştığıdır. Oysa bu tür bir iddianın felsefi bir temeli olmadığı gibi, tarihsel dayanağı da zayıftır. Şöyle ki, yeni-ateistlerin atladıkları önemli bir nokta, modern bilimin kökenlerinin dindar bilim insanları tarafından atıldığıdır. Örneğin Francis Bacon, Isaac Newton, Robert Boyle, Michael Faraday, Kopernik, Johannes Kepler, Galileo ve Descartes gibi modern bilimin kurucu babaları son derece dindar şahsiyetlerdi. Dahası, bu isimler ve daha birçokları, bilim icra etmenin dini bir çaba olduğunu da düşünüyorlardı. Yani bırakın dini inançlarının bilim yapmayı engellemesini, bu kişiler bilimin onları daha iyi dindarlar kılacağına inanıyorlardı. Bilim sosyolojisinin kurucusu sayılan Robert Merton, bilimsel çabayı aynı zamanda dini bir uğraş olarak gören bilim insanlarından bahsederken Püritenleri örnek gösterir. İngiltere'de etkin bir dini grup olan Püritenler iki nedenle bilimsel çalışmaya değer vermişlerdir. İlk olarak, bilimsel çalışmanın –örneğin tıp alanında yürütülen çalışmaların– insanların hayatlarına olumlu etki edeceğini, onların acılarını azaltacağını düşünmüşlerdir. İnsanların acılarını azaltan bu tür çalışmalar, Tanrı'nın hoşnutluğunu kazanmak için bir vesiledir onlara göre. Dahası ve daha önemlisi, Püritenlere göre bilim Tanrı ve Tanrı'nın yarattığı doğa hakkında insanlara daha fazla bilgi sunacaktır. (John Hedley Brooke, "Science and Religion", R. C. Olby vd. (der.), Companion to the History of Modern Sciences içinde, (Londra: Routledge, 1990), s. 767.) Benzer bir görüşü Hollandalı anatomici Jan Swammerdam da benimser. Ona göre mikroskop Tanrı'nın yarattıkları ve dolayısıyla Tanrı hakkında bize daha detaylı bilgi sunacaktır. Bu nedenle mikroskop gibi bir buluş dahi dinî bir

işleve sahiptir. Yine bazı bilim insanları kutsal kitaplarda yer alan metaforların daha iyi anlaşılması için bilimsel bilginin geliştirilmesi gerektiğini iddia etmişlerdir. (Peter Harrison, "The Cultural Authority of Natural History in Early Modern Europe", Denis Alexander ve Ronald L. Numbers (der.), Biology and Ideology: From Descartes to Dawkins içinde, (Chicago: Chicago University Press, 2010), ss. 16-17; John Henry, Bilim Devrimi ve Modern Bilimin Kökenleri, çev. Selim Değirmenci, (İstanbul: Küre Yayınları, 2009), s. 41.)

Kuşkusuz, din ile bilimin doğaları gereği birbirleriyle çatıştığını iddia eden bir kişinin bu iddiasını desteklemek için dinî metinlerden kanıt getirmesi gerekmektedir. Oysa söz gelimi, Kur'an ayetlerine bakıldığında bu iddianın aksini işaret eden birçok ayet olduğu görülecektir. Mesela Âl-i İmran suresi 190. ayette inananlar yerin ve göklerin yaratılışı üzerine düşünmeye sevk edilmekte, (Kur'an Mesajı, çev. Muhammed Esed [Türkçeye çev. Cahit Koytak ve Ahmet Ertürk], (İstanbul: İşaret, 2015), s. 104.) Ankebut suresi 20. ayette de, dünya üzerindeki yaratılışın nasıl başladığını incelemeye yönlendirilmektedirler. (age. s. 675.) Eski Ahit'in Eyüp bölümünde de inananlar benzer şekilde doğa üzerine düşünmeye sevk edilirler. (Bakınız; Kitabı Mukaddes, (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 1993), s. 534.) Dikkat edilirse bu ayetlerde inananlar sadece insanlara pratik fayda sağlayacak konularda araştırma yapmaya yönlendirilmemekte, evren ve doğa ile ilgili bilgi edinme genel olarak övülmektedir. Dahası, doğayı araştırmayı öğütleyen onlarca ayete rağmen, insanları doğayı araştırmaktan ve bilim yapmaktan alıkoyacak tek bir ayet bulunmamaktadır. Esasen tüm bu ayetlerin yarattığı zihinsel devrimin doğal bir sonucu olarak Müslümanlar birkaç yüz yıl içinde trigonometriden analitik geometriye, optikten astronomiye, biyolojiden tıbba, coğrafyadan antropolojiye kadar bilimin hemen her dalında dünyayı değiştiren buluşlara imza atmışlardır. Öyle ki bugün Batı biliminde kullanılan birçok kavram, söz gelimi "cebir", "algoritma", "kablo", "magazin", "şeker", "atlas", "alkol", "avaraj", "sıfır" gibi birçok kelime ya Arapça kökenlidir ya da Araplar aracılığıyla Avrupalılara tanıtılmıştır. (James L. Gelvin, Modern Ortadoğu Tarihi: 1453-2015, çev. Güneş Ayas, (İstanbul: Timaş, 2016), ss. 18-19. Ayrıca bakınız; Firas Alkhateeb, Lost Islamic History: Reclaiming Muslim Civilisation from the Past, (Londra: Hurst & Company, 2014), ss: 63-88.)

Burada sorulması gereken şudur. Eğer dinlerin ortaya çıktığı dönemle ilgili bilgimiz çok kısıtlı ise, dinlerin insanlar tarafından yaratıldığından nasıl bu kadar emin olunabilmektedir? Kuşkusuz, Harari'nin de itiraf ettiği gibi, bu iddialar ikna edici delillere dayanmaktan ziyade, yazarlarının önyargılarıyla şekillenmektedir.

Yeni-ateistler tarafından öne sürülen din ile bilimin çatıştığı yönündeki iddia çoğunlukla tarihsel verilerin çarpıtılması veya eksik sunulması ile desteklenmeye çalışılmaktadır. Bu konuda en sık verilen örneklerden birisi Galileo hadisesidir. Öncelikle şunun altını çizmek gerekir ki, bir bilim insanının görüşlerinden dolayı cezalandırılması kabul edilemez. Katolik Kilisesi, Galileo'yu yargılamakla sadece büyük bir suç işlememiş, yukarıdaki ayetlerde de görüldüğü gibi, insanlardan doğayı incelemelerini isteyen Tanrı'nın buyruklarına aykırı hareket etmiştir. Yani, kilise, dinî bir kurum olsa da, bu eylemiyle dine aykırı bir pozisyon takınmıştır.

İtalyan astronom Galileo, Dünya'nın merkezde olduğu bir Evren anlayışını reddetmiş ve teleskopundan elde ettiği verilerin de yardımıyla güneşin merkezde olduğu bir sistemi savunmuştur. Galileo, bilhassa Dialogo adlı eserinde yer verdiği bu görüşleri nedeniyle Katolik Kilisesi'ne bağlı Engizisyon mahkemesi tarafından yargılanmıştır. Katolik Kilisesi'nin güneş merkezli sistemi reddederken Eski Ahit'in Yeşu bölümünde geçen bir kıssaya (Kitab-ı Mukaddes, ss. 225-226.) atıfta bulunması nedeniyle hadise din ile bilimin çatışması olarak sunulmuştur. Oysa Galileo hadisesi göründüğünden çok daha karmaşıktır.

Öncelikle belirtmek gerekir ki Katolik Kilisesi bilhassa o dönemde sadece dini bir otorite değil aynı zamanda, hatta belki de daha fazla, politik bir güç odağıdır. Kilise'nin, Eski ve Yeni Ahit'te geçen her ifadeyi literal anlamda almayıp bazılarında "mecaz" anlamlar olduğunu düşünürken, Galileo hadisesinde ayetleri literal anlamlarıyla anlama konusunda bu denli ısrarcı olmasının ardında Kilise'nin bu yönü yatmaktadır. Bilhassa, Katolik Kilisesi'nin Protestan Reform hareketinden güç kaybederek çıkması,

Kilise'yi sadece dinî konularda değil hemen her konuda baskıcı olmaya itmiştir. Bu konuda verilebilecek ilginç bir kanıt şudur. Hristiyanlığın önemli ilahiyatçılarından Nicole d'Oresme, Galileo'dan iki asır önce dünyanın dönüyor olabileceğini iddia etmiş ancak dinî otoritelerden Galileo'nunkine benzer bir tepki almamıştır. Galileo'nun bu denli büyük tepki çekmiş olma nedeni Reform hareketinin sonuçlarına bakmadan anlaşılamaz. Reform hareketi sonrası, toplumda zihinsel bir dönüşüm oluşmuş, bilhassa Katolik Kilisesi'nin İncil'i yorumlama otoritesi tartışılmaya başlanmıştır. (Ernan McMullin, "Galileo on Science and Scripture", Peter Machamer (der.), The Cambridge Companion to Galileo içinde, (Cambridge: Cambridge University Press, 1998), s. 274.) Galileo'nun Katolik Kilisesi ile ilgili eleştirileri ve Kilise'nin kutsal metinleri yorumlamada tek otorite olmaması gerektiğini belirtmesi de şimşekleri İtalyan astronomun üzerine çekmiştir. Dahası Galileo doğayı inceleyen bilim insanlarının dinî metinleri Katolik Kilisesi'nden daha başarılı şekilde yorumlayacağını iddia ederek Kilise'nin İncil'i yorumlama gücünü, dolayısıyla tüm sosyal-siyasi otoritesini tartışmaya açmıştır. (Maurice A. Finocchiaro, Defending Copernicus and Galileo: Critical Reasoning in the Two Affairs, (Dordrecht: Springer, 2010), s. 83.) Hadisenin çoğu zaman atlanan bir diğer yönü, Galileo'nun son derece dindar bir bilim insanı olduğu ve İncil'de hata olmayacağına inandığıdır. (Stephen Hawking, A Brief History of Time (New York: Bantam Books, 1998), s. 195.) Bu tarihsel veri de hadisenin din-bilim çatışması olarak sunulmasının isabetli olmadığı fikrini desteklemektedir. Son olarak Galileo'nun o dönem getirdiği bilimsel kanıtların yeterli olmadığını düşünen Galileo'nun çağdaşı bilim insanları da vardır. Dönemin önemli astronomları da kilise gibi dünya merkezli bir evren modelini daha ikna edici bulmuşlardı. Bu nedenle Galileo'ya karşı sadece dini itirazlar değil, bilimsel itirazlar da sunulmuştu. Francesco Ingoli'nin sunduğu 18 matematiksel ve fiziksel argüman bunlara örnek verilebilir. (Finocchiaro, Defending Copernicus and Galileo, s. 72.) Yine, Cizvit din adamları Christoph Scheiner ve Orazio Grassi de Galileo'ya karşı bilimsel itirazlar sunmuşlardır. (age. s. 293.) Oysa yeni-ateistler tüm bu önemli detayları ve yer kısıtı nedeniyle değinemediğimiz çok daha fazlasını görmezden gelerek gerçekleri kendi metafizik görüşlerine uydurmak için deforme etmekten çekinmemektedirler.

Yeni-ateizmin hatalı olduğu bir diğer nokta da onların bilime yükledikleri anlam ve verdikleri otoriteye ilişkindir. Yeni-ateistler bilimi tek meşru kaynak olarak görmekte, sadece bilimsel bilgiyi geçerli gördüklerini öne sürmektedirler. Oysa bu da gerçekçi bir iddia olmaktan uzaktır. Her insan, bilim insanı olsun ya da olmasın, bilimsel olmayan bilgileri dikkate alır. Örneğin yeni-ateistler de dostlarının kendilerine ikram ettiği çorbada zehir bulunmadığına dair bilimsel bir kanıt talep etmezler. İşin aslı, gündelik hayatta ikili ilişkilerimizde, belli bir konuda karar alırken, belli bir pozisyon belirlerken bilimsel olan bilgiler kadar bilimsel olmayan bilgilere de başvururuz. Yine, ahlaki öğretilerimizi bilimsel bir yöntemle elde etmeyiz. Sadece doğa bilimlerinin insanlara rehber olacağını iddia eden bir yeni-ateist, masum insanları öldürmenin ahlaken yanlış olacağını iddia edemeyecektir, zira bu ahlaki öğretiye bilimsel bir çalışmanın sonucunda ulaşılmamıştır. İşin aslı, doğa bilimleri birçok sorgulanmayan temel üzerine kurulduğundan, sadece doğa bilimlerinin verilerini dikkate alacağını iddia eden bir kişi, bilimsel verilere dahi güvenemeyecektedir. Şu an rüyada olmadığımızın doğa bilimsel bir kanıtı yoktur. Veya algılarımızın bizi yanıltmadığını doğa bilimleri ile ispatlamak mümkün değildir. Aksi yönde getirilecek tüm kanıtlar yine aynı rüyanın bir parçası olabilir. Veya algılarımız bizi yanıltmayı sürdürüyor olabilir. Doğa bilimleri ile uğraşanlar bu sorularla ilgilenmezler. Bu soruların cevaplarını aramaz, ancak kendince dogmatik bir şekilde bu sorulara cevap verirler. Doğa bilimiyle uğraşanlar şu anda rüyada olmadığımızı varsayar, algılarımızın bizi yanıltmadığını umarlar. Ancak ellerinde bu yönde bir bilimsel kanıt yoktur. Sonuç olarak, doğa bilimlerini tek otorite ilan eden bir anlayış çelişkiler içinde kalmaya mahkûmdur.

Sonuç olarak yeni-ateistlerin bilim, din ve bilim-din ilişkisi ile ilgili görüşleri hayli yüzeysel ve hatalıdır. Buna rağmen günümüzde bilhassa internette yeni-ateizmin en çok destekçi bulan ateist ekol olduğu söylenebilir. Bu noktada Müslümanlara düşen internette ilgi gören bu iddiaların geçersiz olduğunu tarih, felsefe ve sosyolojinin tanıklığından da faydalanarak göstermek olmalıdır. Bilhassa bilimin prestijinden faydalanan bu akımın, gerçekte bilimsel bir temele dayanmadığı, aslında yapılanın bilimin istismarı olduğu vurgulanmalıdır. Aksi takdirde yüzeyselliği nedeniyle anlaşılması kolay ve mesajı çekici olan bu akım ne kadar hatalı olursa olsun kendisine daha çok destekçi bulacaktır. ■

Tarih boyunca ateistler evrenin ezelî olduğunu savunmuş, bundan dolayı da bir açıklamaya ihtiyaç duymadığını söylemişlerdir. Diğer taraftan teistler evrenin ezelî olmadığını ve açıklamaya ihtiyaç duyduğunu, ezelî ve açıklamaya muhtaç olmayan şeyin Tanrı olduğunu iddia etmişlerdir.

ATEİZM VE ELEŞTİRİSİ

Temel Kavramlar

Dr. Enis DOKO

Allah'ın var olduğuna inanan görüşe felsefede teizm denir. Teizm Allah anlamına gelen yunanca Theos kelimesinden türetilmiştir. İslam, Hristiyanlık, Yahudilik gibi ilahî dinler teizmi savunurlar. Bu dinlere göre her şeye kadir, sonsuz merhametli ve iyi, her şeyi bilen bir yaratıcı vardır. Ateizm, anlam olarak teizmin reddi demektir. Diğer bir deyişle ateizm tanrının var olmadığına olan inançtır.

İnanç kelimesi çoğu zaman yanlış bir şekilde, delilsiz, körü körüne, dogmatik bir şekilde bir iddianın doğru olduğunu düşünmek olarak algılanır. Oysa bu doğru değildir, inançlar ikiye ayrılır: Gerekçelendirilmiş inançlar ve gerekçelendirilmemiş inançlar. Söz konusu tanım sadece gerekçelendirilmemiş inançlar için geçerlidir, gerekçelendirilmiş inançlar herhangi bir makul gerekçe ya da delile bağlı olarak bir iddianın doğru olduğunu düşünmektir. Bazı yeni ateistlerin bu yanlış algıdan hareketle "İnanmak istemiyorum, bilmek istiyorum" gibi sloganlarla

dini eleştirdiğine rastlarız. Oysa bilginin kendisi de bir inanç türüdür, bilgi doğru olma özelliğine sahip gerekçelenmiş bir inançtır. Dünyanın yuvarlak olduğunu biliyorum, ama dünyanın yuvarlak olduğuna inanmıyorum demek saçmadır, bir şeye inanmadan onu bilemezsiniz. Bütün inançlar gibi Allah'ın varlığına (teizm) ya da yokluğuna (ateizm) olan inanç gerekçeli ya da gerekçesiz olabilir. Bu yazımızdaki amacımız Allah'a olan inancın gerekçeli bir inanç olduğunu göstermektir.

Peki, bir inancın gerekçeli olması ne demektir? Bir inanç lehinde argümanlar (deliller) verilerek temellendirilir. Argümanlar o inancın doğru olma ihtimalini arttıran, iddianın kendisinden bağımsız gerekçelerdir. Argüman ya da delil bir iddiayı matematiksel kesinlikte ispatlayacak kanıt değildir. Hiçbir ilginç felsefi sorunla ilgili böyle bir kanıt vermek mümkün değildir. Çoğu zaman, "Allah'ın varlığı kesin olarak gösterilemez, dolayısıyla inancın konusudur" gibi ifadelere rastlamak mümkündür. Bu ifadelerde inanç kavramının yanlış kullanımı yanında, bu cümlenin yarattığı beklenti de doğru değildir. Dış dünyanın ve sizin bir bilgisayar simülasyonu olmadığını, elinizde tuttuğunuz kâğıtların gerçek olduğunu da matematiksel olarak ispatlayamazsınız. Ya da etrafınızda gördüğünüz insanların çok zekice tasarlanmış, bilinçsiz robotlar olmadığını da matematiksel olarak ispatlayamazsınız. Ancak bu aldığınız havanın gerçek olduğu ya da annenizin bilinçli bir varlık olduğu inançlarınızın gerekçelendirilmemiş dogmatik inançlar olduğu anlamına gelmez. Yazımızda evrendeki birkaç olgudan hareketle Allah'ın varlığını gerekçelendirmeye çalışacağız. Burada sunacağımız argümanlar Allah'ın varlığı lehinde sunulabilecek argümanların sadece bir kısmıdır.

Evrenin başlangıcı

Neden hiçbir şey yerine bir şey var? Evren ezelî mi yoksa sonradan mı ortaya çıktı? Bu sorular felsefenin en önemli soruları arasındadır. Tarih boyunca ateistler evrenin ezelî olduğunu savunmuş, bundan dolayı da bir açıklamaya ihtiyaç duymadığını söylemişlerdir. Diğer taraftan teistler evrenin ezelî olmadığını ve açıklamaya ihtiyaç duyduğunu, ezelî ve açıklamaya muhtaç olmayan şeyin Tanrı olduğunu iddia etmişlerdir. XX. yüzyılın başlarında Einstein'in geliştirdiği Genel Görelilik kuramı ile kozmoloji biliminin kapısı açılmış, bunun sonucunda bugün kozmolojinin temel teorisini oluşturan büyük patlama kuramı doğmuştu. Bu kurama göre evren 13.8 milyar yıl önce büyük patlama adı verilen bir açılma ile var olmaya başlamıştı. Bu kuramdan sonra, kozmologların büyük çoğunluğu evrenin bir başlangıcı olduğu fikrini kabul etmişti. Bu gelişme Allah'ın varlığı lehinde, İslam düşüncesinde Hudüs delili olarak bilinen argümanının yeniden felsefe sahnesine dönmesine yol açmıştı. Bu argüman öncüller halinde şu şekilde yazılabilir:

1. Evrenin başlangıcı vardır.

2. Başlangıcı olan her şeyin bir nedeni vardır.

3. Evrenin bir nedeni vardır. (1 ve 2)

4. Eğer evreninin bir nedeni varsa bu neden Allah'tır.

5. Allah vardır. Yukarıda bahsettiğimiz gibi birinci öncül, modern kozmolojide genel kanaati yansıtan bir öncüldür. Bu anlamda doğru olma olasılığının, yanlış olma olasılığının üstünde olduğu rahatlıkla söylenebilir. Hatta bu öncül lehinde çeşitli felsefi argümanlar bile getirmek mümkündür. 1'den başlayıp saymaya başladığınızı düşünün: 1,2,3,... Ne zaman sonsuza ulaşacaksınız? Cevabı basitçe "hiçbir zamandır" çünkü her zaman sayacağınız bir sonraki bir sayı olacaktır. Peki, sonsuzdan 1'e geri saymak mümkün müdür? Bunun da cevabı hayırdır çünkü sayma yönünü değiştirmek, saymayı kolaylaştırmaz, sonuçta geçilmesi gereken sayı adedi aynıdır. Dolayısıyla 1'den başlayıp sonsuza ulaşamıyorsanız, sonsuzdan başlayıp (sonsuzdan başlamak da ayrı bir sorunlu kavramdır) 1'e de ulaşamazsınız. Sonsuzu bitirmek hangi yönde sayarsanız sayın imkânsızdır. Ancak, eğer evren ezelîyse sizi bu metni okumaya iten olaylar dizisi sonsuz bir zincir oluşturmalıdır. Yani şu ana kadar sonsuz adet olay tamamlanmış olmalıdır. Sonsuz tamamlanamayacağına göre bu mümkün olamaz. Demek ki geçmişteki olaylar dizisi sonsuz olamaz, yani evrenin bir başlangıcı olmalıdır.

İkinci öncül de doğru gözükmektedir. Modern bilimin birinci öncülü desteklemesinden dolayı bazı ateistler ikinci öncülü reddetme yoluna gitmekte ve evrenin hiçlikten nedensiz bir şekilde ortaya çıktığını iddia etmeye çalışmaktadır. Ancak bu saçmadır. Eğer hiçlik nedensiz bir şekilde evreni yaratabiliyorsa neden başka şeyler yaratmamaktadır? Hiçlik var olan bir şey değildir ve hiçbir özelliği yoktur. Bundan dolayı hiçlik, evreni arabalara ya da televizyonlara tercih edemez. İyi ama hiçlik neden sadece evren çıkardı da başka cisimler mesela arabalar ve televizyonlar çıkarmadı/çıkarmıyor? Hiçbir özelliği olmadığı için hiçlik hiçbir şeyden de etkilenemez.

Öyleyse neden odamızda araba ve televizyonların nedensiz kendi kendine çıktığını görmüyoruz? Birinci öncülü reddeden birinin bu soruya verebileceği bir cevabı yoktur. Hiçliğin evreni nedensiz yaratabileceği iddiasının yanlış olma ihtimalinin, doğru olma ihtimalinden daha yüksek olduğu iddiası bu yüzden rahatlıkla savunulabilir.

Üçüncü öncül ilk iki öncülün mantıksal sonucudur. Bundan dolayı bu iki öncül doğruysa üçüncü öncül kaçınılmaz bir şekilde doğrudur.

Son olarak dördüncü öncüle göz atalım. Evrenin nedeni nasıl bir şey olmalıdır? Bu neden evrenin yaratıcısı sıfatına sahiptir. İkinci öncülde gösterdiğimiz gibi sonsuz tamamlanamayacağına göre sonsuz nedenler zinciri de olamaz, ilk nedenin kendisi nedensiz olmalıdır. Ockham'ın usturası gereği bu ilk nedenin evrenin yaratıcısı olduğu söylenebilir. Sonsuz değişimler silsilesi benzer şekilde imkânsız olduğu için bu varlık değişmez olmalıdır. Uzay, zaman ve madde sonradan ortaya çıktığına göre ve değişmeyen bir şey zaman içinde olamayacağına göre ilk neden uzay ve zamandan bağımsız ve maddi olmayan bir şey olmalıdır. Felsefeciler, değişmeyen, maddi olmayan ve zamansız olabilecek iki kavramdan bahsederler: soyut nesneler ve vücutsuz zihinler. Ancak soyut nesneler nedensel ilişkiye giremezler. Dolayısıyla evrenin nedeni vücut sahibi olmayan bir zihin olmalıdır. Tüm bu saydığımız sıfatlar Allah'ın sıfatlarıdır ve bundan dolayı evrenin nedeninin Allah olduğu söylenebilir.

Evrenin yaşam için hassas ayarı

Yaşama uygun bir evren, çoğalabilen ve enerji kullanıp depolayabilen varlıklara izin verebilmelidir. Bunlar yaşam için olmazsa olmaz koşullardır. Böyle varlıklar, ancak çoğalma ve enerji depolama gibi kimyasal süreçleri olanaklı kılan zengin kimyaya ve kararlı enerji kaynaklarına sahip bir evrende mümkündür. 1970'lerde Carter, Carr ve Rees, Paul Davies gibi bilim adamlarının yazdığı makaleler ve Barrow ile Tipler'in detaylı çalışması sonucunda fizikçiler, zengin kimya ve kararlı enerji kaynaklarına (yıldızlara) izin veren doğa yasaları, temel fizik sabitleri ile başlangıç koşulları kümesinin, izin vermeyenlerle kıyasla çok çok düşük olduğunu fark ettiler. Diğer bir deyişle, fiziğin yaşama izin verecek şekilde olması, olmamasına göre astronomik derecede düşüktür. Bu olgu fizikçiler tarafından "hassas ayar" terimi ile ifade edilmeye başlandı.

Evrenin hassas ayarlı olmasından hareketle, Allah'ın varlığı lehinde şu şekilde özetlenebilecek bir argüman getirmek mümkündür:

1. Evrenin yaşam için hassas ayarlı olması açıklamaya muhtaçtır.

2. Bu olgunun teistik bir açıklaması mevcuttur: Allah evreni yaşam ortaya çıkaracak şekilde tasarladı.

3. Evrenin neden hassas ayarlı olduğu ile ilgili, aynı derecede makul teistik olmayan bir açıklama mevcut değildir.

4. Dolayısıyla evrenin yaşam için hassas ayarlı olması teizm lehinde bir delil teşkil eder.

İlk öncülü anlamak için öncelikle hassas ayarla ilgili birkaç örnek vermeliyiz. Mesela, yaşadığımız evren üç uzay boyut yerine başka bir boyut sayısına sahip olsaydı, kararlı atomlar oluşamaz, bunun sonucunda kimya ve dolayısıyla yaşam oluşamazdı. Mesela, yerçekiminin şiddeti 10^{60} (1 arkasında 60 sıfır)'da 1 daha güçlü ya da daha zayıf olsa, evren ya yıldızlar oluşmadan içine çökecek ya da dağılacak, yaşam ortaya çıkamayacaktı. Bu evrenin herhangi bir yerine saklanan saç telinin şans eseri vurulmasına eş değerdir. Bir başka örnek daha verelim, evrenin genişleme hızını belirlemede önemli rol oynayan kozmolojik sabit isimli parametre olduğundan 10^{120}'de 1 daha güçlü olsa galaksiler oluşamayacak, aynı miktarda daha zayıf olsa yıldızlar oluşamadan evren içine çökecek, iki durumda da yaşam oluşamayacaktı. Bu örnekleri daha da arttırmak mümkün. Bu kadar farklı parametrenin yaşam ortaya çıkaracak şekilde, bu kadar hassas değerlere sahip olmasını tesadüfle açıklamak çok güçtür. Bu, 20 kere arka arkaya piyango kazanmış birinin zaferini tesadüfle açıklamaya benzer. Dolayısıyla ilk öncül doğru gözükmektedir.

İkinci öncül de doğru gözükmektedir. Teizme göre Allah evreni yaşama izin verecek şekilde yaratmıştır. Dolayısıyla teizm doğruysa, temel sabit ve yasaların yaşama izin verecek değerlere sahip olmasında şaşılacak bir durum yoktur.

Peki, teizm dışında, hassas ayarı açıklayabilecek başka makul bir açıklama var mıdır? Ateistler genelde, hassas ayar olgusunu çok evrenler hipotezi ile açıklamaya çalışırlar. Bu hipoteze göre, fizik yasaları ve temel sabitleri birbirinden farklı çok fazla sayıda evren vardır. Bu evrenlerin çoğunda yaşam olmasa da çok az sayıda evrende parametreler yaşama uygun şekildedir. Biz işte bu az sayıda evrenden birindeyiz ve dolayısıyla parametrelerin hassas ayarlı olmasına şaşırmamalıyız. Bu açıklama başarılı mıdır? İki çeşit

çok evrenler kuramından bahsetmek mümkündür: Metafiziksel çok evrenler kuramı ve fiziksel çok evrenler kuramı. Metafiziksel çok evren modellerine göre mümkün olan her şey bir evrende gerçekleşir. İyi ama bu model doğruysa, o zaman tasarlanmış evrenler de vardır ve Allah da mümkün olduğu için Allah da vardır. Dolayısıyla metafizik çok evrenler, bırakın teizme rakip olmayı, teizmi doğrular. Fiziksel çok evrenler kuramında ise evren yaratan bir mekanizma vardır. Bu mekanizma yeni evrenler yaratır. Bu mekanizmanın, yaşama izin verecek evrenler yaratabilmesi için birçok şartı sağlaması gerekir. Mesela, evrenler arasında temel fizik sabitlerini değiştirmesi gerekir, yeni oluşan küçük evrenlerin genişleyip büyümesini sağlaması gerekir, evren içinde madde oluşması için yüksek miktarda enerji sağlayabilmesi gerekir vs. dolayısıyla evren yaratan mekanizmanın kendisi hassas ayarlı olmalıdır, zira bu şartlardan herhangi biri sağlanmadığında yaşam bütün evrenlerde imkânsız hâle gelmektedir. Dolayısıyla fiziksel çok evrenler kuramı hassas ayara açıklama sağlamaz; aksine problemi bir adım daha öteye, evren yaratma mekanizmasına taşır.

Bu argüman eğer başarılıysa, ilk argümanda bulduğumuz, evrenin yaratıcısı olan uzay-zaman dışındaki zihnin, aynı zamanda evreni, yaşamı ortaya çıkaracak şekilde bir planla yarattığını göstermektedir. Dolayısıyla evrenin yaratıcısı, çoğu deistin iddia ettiği gibi evreni yaratıp çekilmiş ve insanlarla ilgilenmeyen bir varlık değildir. Tam tersine, o, bütün parametreleri evrenin, yaşamı ortaya çıkarmasını sağlayacak şekilde ayarlamıştır. Yani canlılık olmasını hedeflemiştir.

Matematiğin doğası ve evrene uygulanabilirliği

Matematik keşif midir yoksa icat mıdır? Neden matematik evreni açıklamada kaçınılmaz rol oynar? Bunlar matematikle ilgili sorabileceğimiz en temel sorular arasındadırlar. Matematik bir taraftan tamamen zihinsel bir aktivite gibi gözükür, zira matematikçiler teorilerini saf zihinsel düşünce ile geliştirirler. Diğer taraftan, matematik evreni ciddi bir hassasiyetle tasvir etmekte, onunla ilgili keşifler yapmamızı sağlamaktadır. Dolayısıyla matematiğin bizi aşkın bir yönü var gibi gözükmektedir. Bu ikilem bize, Allah'ın varlığı lehinde ilginç bir argüman sunar. Bu argüman şu şekilde özetlenebilir:

1. Sayılar gibi matematiksel nesneler ya gerçekte yoktur ya zihinden bağımsız bir şekilde vardır ya da zihne bağlı kavramlar olarak vardırlar.

2. Matematiksel nesneler vardır.

3. Matematiksel nesneler, zihinden bağımsız var olamazlar.

4. Dolayısıyla matematiksel nesneler zihne bağlı kavramlardırlar.

5. Eğer matematiksel nesneler bir zihne bağlı kavramlarsa, ezelî, zamansız ve sonsuz bir zihin var olmalıdır.

6. Sonsuz, ezelî, zamansız bir zihin vardır.

Birinci öncül, matematiksel nesnelerle ilgili üç temel teorinin özetidir. Birinci görüş Nominalizm olarak bilinir. Bu görüşe göre matematiksel nesneler insanların ürettiği isimlendirmeler ya da kurgulardırlar. Daha doğrusu matematiksel nesneler ne zihne bağlı olarak ne de zihinden bağımsız olarak vardır. İkinci görüş Kavramsalcılık olarak bilinir ve bu görüşe göre, matematiksel nesneler vardır, ancak bunlar zihne bağlı olarak vardırlar. Üçüncü ve son alternatife göre, matematiksel nesneler zihinden bağımsız bir şekilde vardırlar. Bu görüş Platonizm olarak bilinir.

İkinci öncül, nominalizmi reddeder. Peki, nominalizmin yanlış olduğunu düşünmemiz için nasıl bir gerekçemiz vardır? Birincisi Pisagor, Platon, Gödel, Hardy, Cantor gibi matematikçilerin önemli bir kısmı, matematik yaparken bir icat yaptıklarını değil, keşif yaptıklarını düşünmüşlerdir. Nominalist, bu matematikçilerin, matematik yaparken neden yanıldıklarını açıklamalıdır. İkinci ve daha önemli gerekçeyse evrenin matematiğe uygunluğu, yani matematikle tasvir edilebilir olmasıdır. Matematikçiler teorilerini evrene bakmadan, tamamen masa başında geliştirirler. Ancak bu teoriler daha sonra teorik fizikçiler tarafından evreni anlamada kullanılır ve birçok ilginç keşif yapılır. Mesela 1928 yılında Dirac, kendi ismini taşıyan denklemi çözerek, pozitron isimli bir parçacık öngörmüştü. Bu parçacık 4 yıl sonra 1932 yılında keşfedilmişti. Bu ilginç olguyu Nobel ödüllü fizikçi Weinberg şu şekilde özetlemektedir:

"Matematikçilerin daha sonra fizikçilerin yararlı bulacakları formel yapıları, zihinlerinde böyle bir hedef olmamasına rağmen, matematiksel güzellik hissi (duyusu) ile geliştirmeleri çok gariptir... Fizikçiler, genellikle matematikçilerin, fiziksel teoriler için gereken matematiği öngörebilme yeteneklerini epey esrarengiz bulurlar. Bu, Neil

Armstrong'un 1969'da Ay'ın yüzeyine ilk adımını attığında, ay tozunda Jules Verne'nin ayak izlerini bulması gibidir."

Bu olgu Nominalizm açısından ciddi sorunlar doğurur. Nasıl oluyor da bizim icadımız olan matematik evreni bu kadar hassas bir şekilde tasvir etmektedir? Nasıl oluyor da bu icat bilim için vazgeçilmez olabiliyor? Nominalistin bu sorulara verebileceği bir cevabı yoktur. Doğa yasalarının matematiksel bir dile sahip olması, bizi matematiğin insanlığı aşkın olduğuna dolayısıyla da Nominalizmin yanlış olduğu sonucuna götürmektedir.

Üçüncü öncül, Platonizmin yanlış olduğunu iddia eder. Matematik, evreni tasvir etse de evrenden bağımsız bir uğraştır. Evrenimiz çok farklı bir yapıda olsaydı da 19 asal sayı olacaktı, dolayısıyla matematiksel teoremler ve cisimler evrenle alakasızdır. Bunların doğruluğu zaman ve mekândan bağımsızdır. Bundan dolayı Platonizm doğruysa, matematiksel nesneler uzay-zaman dışında var olan ve nedensel ilişkiye girmeyen soyut cisimler olmalıdırlar. Platonizm bu yapısından ötürü çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalır. Eğer Platonizmin iddia ettiği gibi, matematiksel cisimler nedensel ilişkiye giremiyorsa ve zihinden bağımsızsa, o zaman bizim onlardan haberdar olmamamız gerekirdi. Çünkü bir şey hakkında bilgi elde etmek için o cisimle bir çeşit ilişkiye girmek şarttır, öyle ki bu ilişki sırasında cisimle ilgili bilgiler ondan bize geçebilsin. Ancak matematiksel cisimler gibi mekânda olmayan, nedensel ilişkilere girmeyen cisimlerle böyle bir ilişki sağlamak imkânsızdır. Ancak biz matematiksel cisimlerden haberdarız, dolayısıyla Platonizm doğru olamaz.

Matematiğin evrene uygulanabilirliği Platonizm açısından da sorundur. Zira eğer matematiksel nesneler zaman-mekândan bağımsız, nedensel ilişkiye girmeyen cisimlerse evrenle hiçbir etkileşime girememeleri gerekir. İyi ama bu durumda, evreni tasvir etmeleri çok garip ve şaşırtıcıdır. Uzay-zaman dışında olan ve evrenle hiç etkileşime giremeyen yapıların evreni tasvir etmelerini beklemek için hiçbir gerekçe yoktur. Bu uzay zaman dışında olan ve hiçbir şeyle etkileşmeyen bir kitabın, sizin hayatınızı tasvir etmesi gibidir. Böyle bir şey kabul edilemeyecek kadar büyük bir tesadüf olur. Bir önceki paragrafta açıkladığımız sorun ile birleştirildiğinde, bu durum Platonizmi reddetmek için bize makul gerekçeler sunmaktadır.

Dördüncü öncül, ilk öncülden mantıksal olarak çıkmaktadır. Dolayısıyla elimizde makûl seçenek olarak Kavramsalcılık kalmıştır.

Beşinci öncül de makul gözükmektedir. Bunu anlamak için şöyle bir soru soralım: Matematiksel nesneler nasıl bir zihne bağlı kavramlar olabilirler? İnsan zihnine bağlı kavramlar olamayacaklarını rahatlıkla söyleyebiliriz, zira matematiksel nesneler sonsuzken, insan zihni kapasite olarak sonludur. Dolayısıyla matematiksel nesneler sonsuz bir zihne bağlı olarak var olmalıdırlar. Dahası bu zihin bizim evrenden, dolayısıyla zaman-mekândan bağımsız olmalıdır. Zira yukarıda bahsettiğimiz gibi matematiksel cisimler, evrenden bağımsızdırlar, evren var olmasaydı da farklı bir şekilde var olsaydı da matematik aynı olacaktı. Tabii zamanın dışında olan bu varlık ezelî ve ebedi olmalıdır. Son olarak, bu zihnin evrenle ilişkiye giren, hatta onu tasarlayan bir zihin olması gerekmektedir. Çünkü evrenin matematiğe uygunluğu sadece, bu varlığın, evreni, zihnindeki matematiksel yapılarla tasarlayıp yaratmış olmasıyla açıklanabilir.

Ezelî-ebedilik, evreni tasarlama ve sonsuz bir zihin olma sıfatları Allah'ın sıfatları olduğu için, matematiğin doğasının ve evrene uygulanabilirliliğinin bize, Allah'ın varlığı lehinde başka bir gerekçe daha sunduğunu söyleyebiliriz.

Yazımızda Allah'ın varlığı lehinde üç bağımsız argüman inceledik. Bu argümanlar başarılıysa, teizm yani Allah'ın varlığına inanmak rasyonel gerekçelendirilmiş bir inançtır. Birinci argümanda, evrenin başlangıcından hareketle, evrenin yaratıcısı, maddi olmayan, zaman-mekân dışında bir zihin olması gerektiğini göstermeye çalıştık. İkinci argümanda, evrenin yaşam için hassas ayarlı olmasından hareketle, evrenin bir tasarlayıcısı olması gerektiği sonucunu çıkardık. Üçüncü argümanda, matematiğin doğası ve evrenin matematiğe uygunluğundan hareketle, sonsuz kapasiteli, zaman-mekân dışında evreni matematiğe uygun bir şekilde yaratan/tasarlayan bir zihin olduğu sonucuna vardık. Ockham'ın usturasına atıfla bu tasarlayıcının, önceki argümanlarda bulduğumuz tasarlayıcı olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim söz konusu hassas ayarlı parametreler matematiksel denklemlerde ortaya çıktıkları için bu tasarlayıcıların aynı tasarlayıcı olduğu sonucuna varmak makuldür. Dolayısıyla bu zaman-mekân dışında olup, evreni, akıllı yaşama imkân verecek şekilde tasarımlayan zihnin, aynı zamanda sonsuz bir zihin olduğu sonucuna varıyoruz. Bütün bu sıfatlar Allah'a ait olduğu için bu varlığın Allah olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla teizm rasyonel bir pozisyondur ve Allah'a inanç, gerekçelendirilmiş bir inançtır. ■

Varlık üzerine yapılan ilk elden bir düşünce oradaki akışı, gelişimi, değişimi yani hareketliği fark etti. Öyle ya doğada sessizlikten, donukluktan ve durağanlıktan ziyade, bir yaşam ve canlılık vardı, nesneleri yerinden oynatan, onları kıpırdatan ve ayağa kaldıran bir ruh söz konusuydu.

İNSAN ZİHNİNİN TANRI'YA GİDİŞİ

Prof. Dr. Aydın TOPALOĞLU | İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

İnsanoğlu varlığı anlamaya çalışır. Bu anlama çabasının arkasında da varlığı gerçekçi bir biçimde açıklama çabası yatar. Tarih boyunca bu anlama ve açıklama çabası hep var olagelmiş, günümüzde de aynı hızla devam etmektedir. Aristoteles'in Metafiziğin girişinde "Bütün insanlar doğal olarak bilmek isterler." (Aristoteles, Metafizik, çev. Ahmet Arslan, Ege Üniversitesi Yayınları, C.I, İzmir 1985, s. 79.) deyişi de bu gerçeği bütün yalınlığıyla ortaya koymaktadır. Varlığın gerçekliğini, ilkelerini veya nedenleri bilme çabası sona ermeyeceği gibi, insanoğlunu tatmin etmediği sürece konuyla ilgili eleştirilerin veya yeni arayışların ortaya çıkacağı da açıktır.

Varlığın bize gözüken yüzü olan dış dünyamızın yani doğanın bir gerçekliği bulunduğu apaçıktır. Bu gerçekliğe baktığımızda orada şansa yer vermeyen ilkeler, şaşmaz kurallar ve belirli yasalar görmekteyiz. Felsefi düşüncenin varlıkla ilgili bu basit ama bir o kadar önemli gözlemi insanoğlu için bir dönüm noktası olmuştur. Bu gözlemin bir diğer boyutu da mitolojik açıklama biçimiyle dış dünyada olup bitenlerin uyuşmazlığı ve birbiriyle örtüşmediği gerçeğidir. Çünkü karşımızda duran varlık dünyası hiç de karmaşık,

çelişik veya ilkesiz bir yapı değildi. İşleyişinde kaosa veya keyfiliği de yer yoktu. Aksine düzenli, istikrarlı, kurallı ve moral bir yapı arz ediyordu. Yani kozmosun ta kendisiydi. Böyle bir yapı da düşünen insan için yersiz kuşkularla, rastlantılarla, efsanelerle, tesadüflerle, temelsiz kabuller veya önyargılarla açıklanamazdı. Arkasında şaşmaz bir aklın, mantığın, ilkenin, ahlakın ve düşüncenin olduğu kesindi. Bu düşüncelerle MÖ IV. yüzyıldan itibaren Antik Yunan'da güçlenen felsefi anlayış mitolojiyle bir yere varılamayacağını anlamıştı. Mitolojik açıklamalar pek çok açıdan kuşkusuz değerli ve önemliydi ve onlar da yine insan düşüncesinin zenginleşmesine yol açıyordu. Ancak doğanın gerçekliğini tam olarak vermediği, doğa ile düşünce arasındaki birebir karşılığa, diğer bir deyişle doğa ile mantığımız arasındaki dengeye uygun düşmediği çok açıktı. Bu anlayışla birlikte insanoğlu varlığın gerçekliğini yine kendi kuralları içerisinde kavramaya ve açıklamaya çalışmıştı. Bu süreçte karşısına çıkan sorunları da zamanla çözmekte zorlanmadı.

Varlık üzerine yapılan ilk elden bir düşünce oradaki akışı, gelişimi, değişimi yani hareketliği fark etti. Öyle ya doğada sessizlikten, donukluktan ve durağanlıktan ziyade, bir yaşam ve canlılık vardı, nesneleri yerinden oynatan, onları kıpırdatan ve ayağa kaldıran bir ruh söz konusuydu. Yine bu yaşamın kendi içerisinde çokluğu, çeşitliliği, amaçlılığı barındırdığı, bunun yanında belirli sınırlara, sonlara ve kısıtlamalara tabi olduğu gözüküyordu. Yani ortada oluş ve yok oluşa tabi olan bir dünya vardı. İnsanın kendisi de bu dünyanın bir parçasıydı, içerisinde yaşıyordu, kendini bir anda orada buluvermişti. Ancak heyecan verici olan bu ilk izlenimlerin, bir anlamda duyumsal deneyimlerin sonuç itibarıyla yeterli olmadığı, gerçekliğin resmini yine de tam olarak vermediği de açıktı.

Tarih boyunca felsefi düşünce kendi diyalektiği sonucu, vardığı her noktada yeniden harekete geçiyor ve ileriye bir adım daha atıyordu. Zaten mitolojik düşüncenin yerini bilimsel düşünceye bırakması da felsefi düşüncenin bir eseriydi. Ancak bilimsel düşüncenin sabitlendiği yer de felsefe için yeni bir başlangıç noktasıydı. Bu kural varlık konusunda da geçerliydi. Orada da düşünce sabitlenmiyor, kendini daima geliştiriyordu. Öyle ya niçin bir şeyler hareket ediyor veya bazı şeyler niçin hareket etmiyordu? Bu merak bazı nesnelerin canlı olduğu bazıların ise cansız olduğu tespitinin çok ötesinde bir meraktı. Çünkü canlı veya cansız varlık tasnifi böyle bir farkındalığın neticesinde ortaya konabilirdi. Ancak canlı veya cansız olmak doğanın kendi kuralı mıydı? Veya kendisi dışındaki bir tercihin sonucu muydu?

Doğada bir hareket vardı ve bu hareketin bir kaynağı olmalıydı, bir yerlerden kaynaklanmalıydı. Çünkü hareketli olanın kaynağı yanı başındaki hareketsiz nesne olamazdı. Her şey bir hareket, akış ve değişim içerisinde ise, mutlak anlamda akmayan, hareketsiz olan ve değişmeyen neydi? Veya öyle bir şey var mıydı acaba? Olmadığını varsaysak bile varlıktaki bu akış, hareket ve değişim kendiliğinden nasıl oluşmuştu? Böyle bir gücü kendinde nasıl bulmuştu?

Doğanın işleyişinde gözlemlenen nedensellik yasası, yani her şeyin bir nedeni olması gerçeği nasıl ortaya çıkmıştı, bunu kim belirlemişti? Acaba yine doğanın kendisi mi? Ancak doğanın mutlak bir neden değil, sonuç olduğu da ortadaydı? Bu durumda nedensiz olan neydi? Varlıkta gözlemlenen farklılık, çeşitlilik ve çokluk acaba ne kadar gerçekçiydi? Aslında farklı gözüken her şey aslında bir miydi veya bizlere bir olan her şeyin tek kaynağını mı hatırlatıyordu? Yoksa bütün bunlar görünüşten mi ibaretti? Bir yanılgı mıydı? Yanılgı olmadığı açıktı çünkü birden fazla insan bu gerçekliğin farkındaydı. Gözlemlendiği biçimiyle her şeyin bir nedeni varsa bu yasa nereye kadar sürüp gidebilirdi? Nedensellik yasasının üzerinde olmayan bir varlık düşünülmez ise bu yasa nasıl açıklanabilecekti? Kendi başına böyle bir ilkenin ortaya çıkması ne kadar mümkün olabilecekti?

Yine aynı şekilde varlıkta gözlemlenen koşturmaca, telaş, uğraşı, amaçlılık ve belli bir hedefe ulaşma durumu onun ayakta kalma veya olgunlaşma çabasını göstermiyor muydu? Onlara bu hedefi kim koymuştu? Mükemmellik olmasaydı nesnelerde bu yönde bir eğilim nasıl ortaya çıkacaktı. Hiçbir şey kendine yeter değilse, ilerlemeye, çalışma zorunluluğunu hissediyorsa, sınırlı, eksik ve kusurlu olmayan, yani yetkin olan neydi?

Nesneler dünyası zaman ve mekâna tabi olmuş, belirli bir sınır içerisinde varlık bulmuştu. Bu bir zorunluluk muydu? Sınırlar, sınırsızlık içerisinde mi çizilebilirdi? Peki, sınırsız olan neydi? Zaman ve mekân içerisinde bulunan insanoğluna bu yaşamı olanaklı kılan bir üstün varlık mı söz konusuydu? Kendi varoluş koşullarını bile belirleyemeyen, var olmak için kendi dışında başka bir güce gereksinimi olan varlık dünyası, kendi kendine nasıl yeterli hale gelmişti? Veya bu yeterliliği sağlayan kendine yeter olan bir varlık mı söz konusuydu?

Doğada yine her şeyin ölümlü olduğu gözüküyordu. Bu durumda ölüm

bir son muydu? Veya zaman ve mekân dünyasından bir çıkış mıydı? Ölüm, tıpkı doğumda olduğu gibi bir yaşamın sonu diğerinin başlangıcı mıydı? Mutlak bir yokluk olsaydı, yani hiç doğmasaydık, hiç var olmasaydık doğal olarak varoluştan, ölümden veya ölümsüzlükten söz edemeyecektik. Ancak dış dünyada gördüğümüz bu oluş ve yok oluş, bizlere oluş ve yok oluşa tabi olmayan ölümsüz bir varlığı da hatırlatmaz mı? Her şeyi ölümlü kılan bir ölümsüzün olması gerekmez mi? Aynen bir düşünürün değişimin arkasında değişmeyeni görmesi gibi?

İnsanoğlu yukarıda kısaca özetlediğimiz düşünme biçimi sayesinde varlığın tek düze olmadığını; gerçekliğin bize gözüktüğü kadarıyla tam yansımadığını, doğanın değişken görünüşünün arkasında nesnel olan, değişmez bir yönü bulunduğunu fark etmiştir. Bu nedenle diyalektik bir biçimde hareketlilik karşısında durağanlığı, çokluk karşısında tekliği, oluş ve yok oluş karşısında oluş ve yok oluşa tabi olmayışı, sınırlılık karşısında sınırsızlığı, sonluluk karşısında sonsuzluğu ve ölümlü olmanın karşısında ölümsüzlüğü dile getirmiştir. İşte bu düşüncelerle felsefe tarihinde varlıkla ilgili tartışmalar alevlenmiş, varlığın adı konmaya çalışılmıştır. MÖ VI. yüzyıldan itibaren başlayan bu diyalektik düşüncenin, felsefenin bizatihi doğası olduğu ve günümüzde de etkisini devam ettirdiği çok açıktır. Tanrı kavramı da bu diyalektik düşüncenin bir sonucu olarak kendini tartışmaların içerisinde bulmuştur. Yani kavramın kendisi insan düşüncesinin dönüp dolaşarak başvurduğu, zorunlu bir açıklama ilkesi biçiminde dile getirdiği, mantıki ve ahlaki bir gereklilik olarak her zaman ifade etmek zorunda hissettiği kavram halini almıştır. Mevcut kültürdeki Homerik gelenekten yani mitolojiden uzaklaşılarak evrenin düzeninin ve ahlâkî yapısının sistemli ve rasyonel bir biçimde açıklanmaya çalışılması bu zorunluluğun bir neticesidir.

Milet ekolünün İlyada (İlias) ve Odise (Odysseia) destanlarında tasvir edilen politeizmle yetinmeyip, kozmosun arkasında (veya temelinde) yatan ilke (arke) arayışı ve bu arayışla birlikte gelişen varlık dünyamızı algılama süreci, felsefenin en önemli dönüm noktasıdır. Mitolojik tanrıları reddettikleri için yaşadıkları dönemde ateist olarak değerlendirilmiş olsalar da bu filozofların evrenin arkesini, çokluğun ve değişikliğin arkasındaki değişmeyeni ve tek olanı bulma çabaları insan zihninin Tanrıya gidişinin rasyonel örnekleridir.

Antik dönemdeki teistik düşünce Platon'un varlığı biçimlendiren ve onun kaynağı olan en yüksek kavramı ile Aristoteles'in nesnelere biçim kazandıran ama kendisi mutlak form olan ilk hareket ettirici kavramıyla yerini sağlamlaştırmıştır. Varlığın ele alındığı ve varlık üzerinden konuşulduğu bu dönemde ana hatlarıyla varlığın özü veya ilkesi araştırılmış, varlığa temel olan "arke" veya "ilk sebep" aranmış, bunun ötesinde Ksenophanes örneğinde olduğu gibi insan biçimli (antropomorfik) Tanrı anlayışları eleştirilmiştir. Daha Antik dönemde 'Evren Ruhu' görüşüyle Thales (MÖ 625-545); yıldızları idare eden ve nesnelerin kaynağı olan "apeiron" görüşüyle Anaksimandros (MÖ 612-547); "zihin gücüyle evrene hareket veren hareketsiz düşünce" fikriyle Ksenophanes (MÖ 570-480); her şeye egemen olan, her şeye yeten ve her şeyi aşan bir kanun "Logos" düşüncesiyle Herakleitos (MÖ 535-475); evreni aşan, elle tutulmayan, gözle gözükmeyen, insan uzvu taşımayan bir "düşünce" fikriyle Empedokles (MÖ 490-430) ve maddeye hareket veren, ona hükmeden biçimlendirici ruh, akıl (Nous) düşüncesiyle Anaksagoras (MÖ 500-428) insan zihninin somuttan soyuta yani bir şekilde Tanrıya nasıl gidebileceğini bizlere sunan belli başlı düşünürler olmuştur. Bu kavramların doğa içerisinde kaldığı, yani maddi olduğu, doğa ötesine gidilemeyeceğini savunan düşünce de doğrusu kendince haklıdır. Ancak bu düşünce tarihini pozitivist açıdan okumadan başka bir şey olmayacaktır.

Sonuç olarak varoluşumuzu anlama ve anlamlandırma gayretiyle, bu çerçevede zihnimize takılan neden, nasıl, niçin, nereden ve nereye gibi soruları yanıtlama çabası, yaşamımız boyunca uğraştığımız en temel problemler olduğunu söyleyebiliriz. Esasen bütün bunların, felsefenin ortaya çıkma nedeni hatta varlık sebebi olduğu da açıktır. Bir tarafta evreni sadece kendi iç yasalarıyla izah etmeye çalışan ve Tanrı düşüncesine yer vermeyen materyalizm, diğer yandan evrenin kendi kendisini açıklama için yeterli olamayacağını düşünerek onu aşkın bir varlıkla izah etmeye çalışan teizm düşünce tarihinin en temel çizgileridir. İnsan zihni bu çizgileri kuşkusuz bu çizgileri koruyacak ve kovalayacaktır. Ancak büyük çoğunluğu da evrenin bizatihi kendisindeki olasılık, çokluk, değişim, dönüşüm, nedensellik, sınırlılık, sonluluk ve ölümlülük gibi gözlemlerinden hareketle, evrenin ötesinde, her şeyin nedeni olan tek, değişmez, dönüşmez, mutlak ve ölümsüz olanı aramaya devam edecektir. (Düşünce tarihinde insanoğlunun Tanrı düşüncesine gidişiyle ilgili çeşitli örnekler için bkz. Aydın Topaloğlu, Filozofların Tanrısı, Ufuk Yayınları, İstanbul 2014, s. 71-99; Tanrıtanımazlığın Felsefi Boyutları, Teizm ya da Ateizm, Kaknüs Yayınları (Furkan Kitaplığı), İstanbul 2001.) ■

İLAHÎ ADALET VE KÖTÜLÜK

Prof. Dr. Metin ÖZDEMİR | AYBÜ İslami İlimler Fakültesi

Bazı çağdaş araştırmalar, ateizmin ve özellikle de deizmin gençler arasında hızla yayılan bir eğilim olduğunu göstermektedir. Bu eğilimin temel nedenlerinden birisi de kötülük problemidir. Gençler, genelde dinlerin özelde ise İslam dininin adil ve merhametli bir yaratıcının, yeryüzünde işlenen korkunç kötülüklere niçin bir müdahalede bulunmadığı, insanların neden eşit şartlarda denenmediği gibi sorulara, makul cevaplar sunamadığını düşündükleri için, ya ateizme ya da daha iyimser bir yaklaşımla deizme yönelmektedirler. Ateizm, Tanrı ve Allah inancının tümüyle inkârından, deizm ise, birçok çeşidi bulunmakla birlikte, genel olarak içerisinde peygamber ve vahiy inancının bulunmadığı, yaratıcı bir Tanrı fikriyle yetinip, O'na karşı duyulan sorumlulukların akıl ve vicdan aracılığıyla temellendirilmesine dayanan bir din anlayışıdır. Bu yüzden biz aşağıda, inanç bağlamında ciddi bir problem olarak görülen kötülük olgusunu, Allah inancı ve ilahî adalet çerçevesinde değerlendirmeye çalışacağız.

Kötülük

Kötülük, ilahî fiiller açısından bakıldığında, metafiziksel, insan fiilleri açısından bakıldığında ise ahlaki olmak üzere iki sınıfa ayrılabilir. Metafiziksel kötülük; ölümcül depremler, sel baskınları, salgın hastalıklar ve zararlı yaratıklar gibi doğrudan Allah'ın fiilleriyle irtibatlı olan sebeplere bağlı olarak ortaya çıkan, dolayısıyla mahiyetleri itibariyle insana zarar veren, onu ürküten ve korkutan olgu ve olaylardır. Ahlaki kötülük ise, insanın özgür seçimlerine bağlı olarak ortaya çıkan her türlü zararlı ve çirkin fiillerdir.

Metafiziksel kötülüklerin tespiti, insana doğrudan zarar veren olgu ve olaylar oldukları için kolaydır. Ancak insanlar, ahlaki kötülüklerin tespiti ve değerlendirilmesi konusunda ayrılığa düşmüşlerdir. Ahlaki kötülük açısından bakıldığında, genel yaklaşım, yergiyi hak eden fiillerin kötü, övgüyü hak eden fiillerin ise iyi olduğu yönündedir. Bu konunun detayları bizi bu bağlamda çok fazla ilgilendirmediği için onlara değinmeyi gerekli görmüyoruz.

İlahî adalet

Kur'an bağlamında baktığımızda, varlığın genel düzeni açısından ilahî adalet, her şeyin belli bir ölçü ve denge üzerine yaratılması, "Göğü Allah yükseltti ve [her şeyde] mizanı

(dengeyi) O koydu." (Rahman, 55/7.); "Biz her şeyi belli bir ölçüye göre yarattık." (Kamer, 54/49.) insanın sorumluluğunun ve fiillerinin değerlendirilmesi açısından ise, Allah'ın hiç kimseye asla en ufak bir zulüm ve haksızlıkta bulunmaması "O gün, herkes gelip kendi canını kurtarmak için uğraşır ve herkese yaptığının karşılığı eksiksiz ödenir, onlara asla zulmedilmez." (Nahl, 16/11. Benzer ayetler için bkz. Bakara, 2/281; Âl-i İmran, 3/117; Nisa, 4/40, 49; Enam, 6/160; Meryem, 19/60.) olarak tanımlanabilir.

Rousseau (ö. 1782), ilahî adalet ile beşerî adalet arasındaki farkı veciz bir şekilde şöyle ifade etmektedir: "İnsan adaleti, herkese ait olanı vermekten, Tanrı adaleti ise herkese vermiş olduğunun hesabını sormaktan ibarettir." (J. J. Rousseau, Emil, Yahut Terbiyeye Dair, çev., Hilmi Ziya Ülken, Ali Rıza Ülgener, Salâhattin Güzey, İstanbul, Ahmet Sait Matbaası, 1945, s. 313.)

İlahî adalet ve kötülük

Kötülüğün ilahî adalet açısından nasıl izah edilebileceğini görebilmek için öncelikle evrenin yaratıcı değil, yaratılmış olduğunun kabul edilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde mutlak adalet ve sonsuz rahmet sahibi olan Allah'ın kötülüklerin varlığına niçin izin verdiği sorusu anlamsız kalacaktır.

Evren yaratıcı değil, yaratılandır

İnkârcı/ateist ile inanan/teist arasındaki fark, inananın Allah'a yüklediği sıfatları, inkârcının tabiata yüklemesidir. Çünkü ezelî ve ebedî olan, varlığında hiçbir şeye muhtaç olmayan, dolayısıyla kendiliğinden var olan sonsuz ilim, irade ve kudret sahibi bir yaratıcının varlığını inkâr eden kimse, evrenin, ezelî ve ebedî olduğunu, onun varlığında hiçbir şeye muhtaç olmadığını kabul ediyor demektir. Ezelî ve ebedî olan ise, doğal olarak tüm eylemlerin bilgisine ve onu yaratma kudretine sahip demektir. Kısacası inkârcı, kabaca, ezelî bir maddi özün, tüm hassas dengeleri ve ölçüleriyle evreni var etme aklına, bilgisine ve kudretine sahip olduğunu kabul etmek durumundadır. Ancak o, farkında olmadan bu ezelî maddi öze tanrısal nitelikler yüklemiştir. Yani bir anlamda o, maddenin bizzat kendisini Tanrı'nın yerine koymuş olmaktadır.

Tabiatın ne bir bütün olarak ne de kendisini oluşturan parçaları itibariyle yukarıda anılan tanrısal niteliklere sahip olmadığını gören mümin ise, söz konusu niteliklerin hepsini, varlığı itibarıyla maddenin tüm özelliklerinden münezzeh olan Allah'a yüklemektedir. Matüridi'nin de açıkça ifade ettiği üzere, görünen âlem içerisindeki akıl, şuur, bilgi ve irade sahibi tek var olan insan bile kendi kaderini programlamaktan aciz iken, bu özelliklerden yoksun olan evren, bilim adamlarının inkâr edilemeyecek açıklıkta gösterdiği şekilde son derece hassas dengeler üzerine kurulmuş düzenini nasıl programlayabilir ve gerçekleştirebilir?

Elbette bizim, Allah'ın varlığını kabul edebilmemiz için mutlaka O'nun zatını somut olarak gösterebilmemiz gerekmez. Tıpkı elektriğin durumunda olduğu gibi, O'nun varlığını da eserlerinden ve fiillerinden hareketle bilebiliriz. "Allah'ın zatını niçin göremiyoruz?" sorusu, "elektriğin kendisini niçin göremiyoruz?" sorusuna benzemektedir. Her varlığın varlık hiyerarşisindeki mertebesi farklıdır. Allah, yaratılmış hiçbir varlığa benzemediği için varlık hiyerarşisindeki mertebelerin en üstünde bulunmaktadır. Onun beş duyuyla algılanması demek, tanrısal değil, tarihsel alana sıkışmış maddesel bir varlık olması demektir. Bu yüzden O'nun beş duyuyla idrak edilmesi mümkün değildir.

Kötülüklerin ilahî adalet terazisindeki yeri

Var olan her şeye, yaratılışa damgasını vuran ilahî hikmet açısından bakıldığında, kötülüklerin varlığına izin verilmesindeki nihai hikmet ve gaye, insanoğlunun dünya ve ahiretteki maslahatı ve yararıdır.

Kelam bilginleri, insanoğlunun yeryüzü şartları içerisinde yaratılışının hikmet ve gayesini şöyle izah ederler: Elbette Allah dileseydi bizi yaratmayabilirdi. Ama O, sonsuz rahmetinin ve lütfunun bir gereği olarak bizi dünya ve ahiret nimetlerinden yararlandırmak için yaratmıştır. (Kâdı Abdülcebbar, Şerhu'l-usûli'l-hamse, tahkik: Abdülkerim Osman, Kahire 1996, s. 510-511.) Bu durumu şöyle açabiliriz: Zatı gereği her türlü yaratma bilgisine sahip olan ve kendisinin iradesi ve kudreti olmadan hiçbir şeyin var olması mümkün olmayan Allah, söz konusu sonsuz bilgisi içerisinde yer alan insan türünün var oluş hikmetlerini ve gayelerini görmüş ve buna göre rahmet ve lütufta bulunarak insanı yaratmıştır. Eğer o, bütün olumlu sonuçlarına rağmen bazı riskler taşıması nedeniyle insanı yaratmamış olsaydı, insan yeryüzünde medeniyet ve uygarlık kurma, dahası kendisine yüklenen görevi hakkıyla yerine getirdiği takdirde ahiret yurdundaki sonsuz nimetlerden yararlanma imkânından mahrum kalmış olacaktı. Elbette bu durum, sonsuz ilahî rahmet ve cömertliğe aykırı düşerdi.

Öyleyse yeryüzündeki bizi üzen, acıtan ve ürküten kötülüklerin hepsine, insanoğlunun ilahî rahmetin bir tezahürü olarak ortaya çıkan maslahatı/yararı açısından bakmak gerekir. Örneğin depremler, sonuçları itibarıyla bize zarar veriyor görünebilirler. Ama onlar aynı zamanda, yer altındaki değerli madenlerin ve kaynakların yeryüzüne çıkma-

sına neden oldukları için bize bazı yararlar da sağlarlar. Diğer taraftan, Allah bize onların zararlı sonuçlarından korunmak için akıl ve tecrübe gibi imkânlar da vermiştir. İnsanoğlunun bu tür imkânları kullanarak onların zararlarını en aza indirmesi de mümkündür. Bunların hepsinden daha önemlisi, insanlar için, söz konusu zararlı sonuçlarla, sadece Allah'ın rızasını gözeterek sabır, tahammül ve tevekkülle mücadele ettikleri takdirde, sonsuz ahiret hayatında, hiçbir surette dünya hayatındakilerle kıyaslanamayacak güzellikte olan nimetleri elde etme fırsatı vardır.

Ahlaki kötülükler için de benzer şeyleri söylemek mümkündür. İnsana, ahlaki anlamda yetkinleşmesi/kemale ermesi için özgür irade verilmiştir. Ayrıca insanın, iradesini doğru tercihlere yöneltebilmesi için, akıl, vicdan ve fıtrat gibi sağlam imkân ve kabiliyetleri vardır. Allah bu tür imkânların yanında insanoğluna, bir de peygamberler aracılığıyla rehberlikte bulunmuş, böylece onların, dünya ve ahiret mutluluğu için ihtiyaç duydukları, doğruları, iyilikleri ve güzellikleri yakalamalarına yardımcı olmuştur. İnsan bunların hepsini değerlendirmek suretiyle, hem dünya hem de ahiret mutluluğuna ve nimetlerine kavuşabilir.

Bu bağlamda ilahî adaleti savunan düşünürlere yöneltilen en ciddi sorulardan birisi şudur: Allah, sonsuz rahmet ve lütuf sahibi olduğuna göre, niçin, insanların yalnızca iyilikler arasından tercihte bulunmalarını sağlamak suretiyle dünya ve ahiret nimetlerinden yararlanmalarını tercih etmemiştir de onlar için riskli, zor ve meşakkatli olan yolları seçmiştir? Nitekim çocukların öldürülmeleri, tecavüze uğramaları, açlık, kıtlık ve işkence nedeniyle ölümler gibi korkunç kötülüklerin kol gezdiği bir dünyada, insanoğlu için, daima, imtihanı kaybetme, dolayısıyla da hem dünya hem de ahiret nimetlerinden mahrum kalma riski vardır.

İlahî adaleti savunan düşünürlerin yukarıda ifade edilen türden sorulara cevabı kısaca şöyledir: Elbette Allah, hiçbir kötülüğün ve riskin bulunmadığı bir dünyayı da tasarlayabilir ve yaratabilirdi. Örneğin, meleklerin dünyası böyle bir yerdir. (Özdemir, İslam Düşüncesinde Kötülük Problemi, s. 185 vd.) Ancak Allah, sonsuz rahmetinin ve lütfunun bir gereği olarak melekleri kendi dünyalarının şartları içerisinde faydalandırdığı gibi bizleri de kendi dünyamızın şartları içerisinde yararlandırmayı murat etmiştir. Yeme, içme ve barınma ihtiyacı içerisinde olan biyolojik varlıkların dünyasında, özgürlük gerçek anlamda iyilikler ve kötülükler gibi zıtlar arasından tercihte bulunmak suretiyle gerçekleşebilir. Böyle bir dünyada bazı sıkıntıların, mahrumiyetlerin ve acıların yaşanması mukadderdir. Ancak böyle olacak diye, tüm sistemin değiştirilmesi, dolayısıyla özgür varlıkların elinden söz konusu nimetlerin alınması, hikmete uygun bir iş değildir. Allah ise daima hikmetli ve doğru olanı yapar. Örneğin, bazı insanların öldürülme riski var diye demirin yaratılmaması, ondan elde edilecek tüm hayırların ortadan kaldırılması anlamına gelecektir. Öyleyse insan, kurulan bu ilahi sistemde kusur aramak yerine, haddini bilerek görev ve sorumluluklarını kendisine verilen imkânlar içerisinde en iyi şekilde yerine getirebilmenin yollarını aramalıdır. Kur'an'ın kısa ve öz ifadesiyle, Allah hiç kimseye gücünün üstünde bir yük yüklemez ve hiç kimseyi gücünü aşan şeylerden sorumlu tutmaz. (Bakara, 2/286.)

Bu bağlamda ahiret inancı bize şunu öğretmektedir: Özgürlüğün dünyada ödenen bedelleri ahirette fazlasıyla telafi edilecektir. Özgürlüğün istismarından kaynaklanan suçlar ve kötülüklerin ise ahirette hesabı sorulacaktır. Zerre kadar yapılan iyiliğin karşılığı görüldüğü gibi zerre kadar kötülüğün de karşılığı görülecektir. (Zilzal, 99/7-8.) Vicdansız ve gaddar bir anne tarafından çöp konteynerine atılarak ölüme terk edilen çocuğun hayatı, ahiret yurdunda telafi edilecek, söz konusu anne ise yaptığı bu davranışının hesabını verecektir. Ahiret yurdunu inkâr edenler ise, hayatta kaldıkları için kendilerini şanslı, çöp konteynerine atılan çocuğu ise talihsiz görmektedirler. Onlar açısından söz konusu çocuğun hayatını bir şekilde telafi edecek bir güç ve kudret bulunmadığından hayat tesadüflerin eline terk edilmiş saçmalıklar yumağından ibarettir. Hâlbuki aklımız ve vicdanımız, hayatın her zerresinin hiçbir şeyin tesadüfün eline bırakılmadığını, aksine her şeyin hesabının sorulup görüleceğini haykırdığına tanıklık etmektedir. Hiçbir akıl, insaf ve vicdan sahibi, ahiret gerçeğini dikkate almadan hayatta kalan birilerinin niçin şanslı, hayatı mahvolanların ise niçin şanssız olduğunu izah edemez.

Sonuç olarak söylemek gerekirse, Allah'ın sonsuz bilgisine ve yaratıcı kudretine dayanan bu hayatın içerisinde yer alan kötülüklerin varlığı, sadece özgür irade ve manevi yükseliş açısından bakıldığında anlamlı görülebilir. Kötülükler gerçek anlamda bir özgürlükten söz edebilmek için kaçınılmaz olan unsurlardır. Aynı zamanda onlar, aklın ve özgür iradenin kullanılması durumunda insana manevi yükseliş fırsatı da sunarlar. Bu arada ödenen bedeller ahiret yurdunda telafi edilecek, iyilikler karşılık bulacak,

kötülüklerin ise hesabı sorulacaktır. Kısacası ahiret inancı olmadan kötülük problemini çözmek imkânsızdır. Hayvanların çektikleri ıstıraplara gelince, hiçbir akıl, insaf ve vicdan sahibi, Allah'tan daha adil ve merhametli olamayacağına göre, en iyisi onların durumunu da Allah'ın adaletine ve rahmetine havale etmektir. Onlar için de en iyi çözümü O'ndan başka bulacak kimse yoktur.

Sonuç ve değerlendirme

Hiçbir aklıselim sahibi, tanık olduğu şeylerin, kendi kaderlerini bütünüyle planlayıp programlama aklından, iradesinden ve şuurundan yoksun olduğunu inkâr edemez. Evrenin her bir parçası, varlığında bir diğerine muhtaç bir vaziyettedir. O hâlde, varlığında hiçbir şeye muhtaç olmayan bir yaratıcının varlığına inanmak kaçınılmazdır.

Bu yalın gerçeği kabul ettikten sonra kötülüklere izin verilmesinin hikmetiyle ilgili olarak kolaylıkla şöyle bir çıkarımda bulunabiliriz: Nasıl ki Allah, sonsuz rahmetinin ve lütfunun bir gereği olarak kötülük işleme imkânından yoksun olan melekleri, kendi şartları içerisinde yararlandırmayı murat etmişse, bizleri de kendi şartlarımız içerisinde yararlandırmayı murat etmiştir. Birtakım kötülükler ortaya çıkacak diye özgür bir varlık olan insan yaratılmamış olsaydı, o kendisine sunulacak olan hem dünya hem de ahiret nimetlerinden mahrum bırakılmış olurdu. Kısacası, masum bir bebeğin çöp konteynerine atılarak ölüme terk edilmesi ve küçük bir yavrucağın tecavüze uğraması gibi korkunç kötülükler olacak diye özgür varlıkların yaratılmaması, insanoğlunun dünya ve ahiret mutluluğu, adalet, rahmet, şefkat, dayanışma, yardımlaşma, sevgi, muhabbet, dostluk ve arkadaşlık gibi yeryüzünde gerçekleşen pek çok hayırdan mahrum kalmak anlamına gelecektir. Hâlbuki bunların hiçbirisi, Allah'ın sonsuz hikmeti, rahmeti ve lütfuna uygun düşmemektedir. Çöp konteynerine atılan bebeklerin ve tecavüze uğrayan küçücük yavrucakların dünyadaki kayıpları bizi çok üzmekte, yaralamakta ve yüreğimizi acıtmaktadır. Ancak onların, dünyadaki kayıplarına karşılık ahirette görecekleri karşılıklara tanık olduğumuzda duyacağımız sevinç ve mutluluğu düşündüğümüzde, burada yaşadığımız üzüntünün ve çektiğimiz acıların onlara nispetle bir hiç olduğunu anlarız. Bu itibarla az kötülük olacak diye çok hayırdan mahrum kalmayı göze almak akıllıca bir iş değildir. Öyleyse akıl ve hikmet sahibi olan insana yakışan, imkânları ölçüsünde her türlü kötülükle mücadele etmek, asli görevi olan, yeryüzünü ıslah ve imar etmeye çalışmaktır.

Kur'an'a baktığımızda, kötülük olgusunun yukarıda ana hatlarını çizmeye çalıştığımız çerçeve içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini görürüz. Kur'an'a göre insan, her şeyden önce yaratılmışların en şereflisidir. (Tîn, 95/4.) Onu aşağıların aşağısına düşüren, kendisine şeref veren melekelerini çalıştırmak yerine, hırslarının ve tutkularının esiri olmasıdır. (Şems, 91/8-10.) İnsana, akıl, vicdan, fıtrat ve vahiy gibi kendisini hırslarının ve tutkularının esiri olmaktan kurtaracak her türlü imkân verilmiştir. (Rum, 30/30; Leyl, 92/4-10.) Dolayısıyla insana gücünün üstünde bir yük yüklenmemiştir. (Bakara, 2/233, 286.) Allah kötülüğü insanı denemek için yaratmıştır. (Enbiya, 21/35.) Deneme, özgürlüğün kaçınılmaz bir sonucudur. (Kehf, 18/29; Müzzemmil, 73/19; Müddessir, 74/55.) İnsana yakışan, dünya ve ahiretin nimetlerine hak ederek ulaşmaktır. (Necm, 53/39-40.) İnsan kendisine yakışanı bırakıp da yakışmayana yönelirse, içerisinde bulunduğu yaratılış kanunlarını değil, kendisini suçlamalıdır. (Bakara, 2/30-31.) Allah, kötülüklere misliyle, iyiliklere ise kat kat karşılık verir. (Bakara, 2/245; Âl-i İmran, 3/130.) O'nun rahmeti gazabını geçmiştir. (A'raf, 7/156; Mü'min, 40/7.) Ahiret yurdunda hiç kimseye en ufak bir haksızlık yapılmayacaktır. (Nisa, 4/49, 77; İsra, 17/71.) Orada tüm mağdurlar ve mazlumlar kayıp olan haklarını fazlasıyla alacaklardır. (Buruc, 85/10-11.) Buna karşılık despotlar ve zalimler ise hak ettikleri cezayı bulacaklardır. (Zümer, 39/24; Sâd, 38/55.) Allah azap etmekte acele etmez. İnsana aklını başına alabileceği bir süre ve fırsat verir. (Fatır, 35/37.) Ölünceye kadar tövbe kapısı açıktır ve Allah içten yapılan bir tövbe ile tüm günahları bağışlar. (Zümer, 39/53.) Zerre miktarı iyilik işleyen de kötülük işleyen de karşılığını görecektir. (Zilzal, 99/7-8.) Bununla birlikte Allah, adaletinin ve rahmetinin bir gereği olarak şirk hariç tüm günahları tövbe etme fırsatı bulamamış olan dilediği kimseler için bağışlayabilir. (Nisa, 4/48, 116.) Şirk ise yalnızca samimi bir tövbe ile bağışlanır. (Zümer, 39/53.)

Kısacası bir insanın hayatı herhangi bir sıradan canlının hayatına kıyas edilerek açıklanabilecek kadar basit ve anlamsız değildir. Çünkü insanda, akıl, insaf, vicdan ve özgür irade gibi diğer hiçbir canlıda bulunmayan eşsiz özellikler vardır. Bu yüzden kendi hayatlarını herhangi bir sıradan canlının hayatı gibi görüp tanımlayanlar, ahiret yurdunun gerçekleriyle karşılaştıklarında ne kadar yanıldıklarını görecekler ve Kur'an-ı Kerim'in ifadesiyle (Mülk, 67/10.) kendi durumlarını şöyle itiraf edeceklerdir: "Eğer kulak vermiş veya aklımızı kullanmış olsaydık, [bugün] çılgın alevli cehennemlikler içinde olmazdık..." ■

BATI UYGARLIĞININ KAÇINILMAZ KADERİ: NİHİLİZME GİDEN YOL NEREDEN GEÇER

Yrd. Doç. Dr. Faruk SANCAR | Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Doğrusunu söylemek gerekirse kilise tarihinin bu konudaki sicili o kadar kabarıktır ki en insaflı bilim talebelerinin bile içinde gizli bir dine karşı intikam hissi beslemesi garipsenmemelidir. Bütün inkârcı akımlarda az çok izlerini bulabileceğimiz bu hissiyata yönelik en sert ve yıkıcı tepkilerden birisi de bütün dinî ve ahlaki değerlere açıkça savaş açan nihilizmdir.

İnsanoğlu varlık sahnesindeki yerini almasından itibaren bir anlam arayışına girmiştir. Bu arayışın en temel sorularını neden ve niçin sualleri teşkil etmiştir. Ben nereden geldim? Niçin varım? Varlığımın amacı ve gayesi nedir? Varlığımın nihai hedefi sınırlı bir dünya hayatı mıdır? Ya sonrası? Zorlu hayatta kalma koşullarıyla mücadele eden insanoğlu aynı zamanda bu varoluşsal sorularla da yüzleşmek ve zihninde dolaşan bu problemlere makul ve ikna edici cevaplar bulmak zorunda kalmıştır.

Semavi dinler veya bir bütün olarak teistik tasavvur açısından bakıldığında Tanrı'nın âleme müdahalesi, başka bir ifadeyle peygamberlik kurumu işte tam da böyle bir sıkışmışlığın aşılmasına yönelik ilahî bir lütuf olarak görülür. İnsanoğlu her ne kadar potansiyeli/fıtrat itibarıyla bu soruların makul ve doğru cevabını bulabilecek bir yeterliliğe sahip olsa da Allah lütfunun gereği olarak bu arayışta insanoğlunu yalnız bırakmamış ve onlara bir yol gösterici rehber olarak peygamberleriyle yardımcı olmuştur.

Sadece semavi dinler açısından değil bugün felsefe geleneği denilen şey de aslında insanlığın söz konusu anlam ve hakikat arayışının ete kemiğe bürünmüş hâlinden başka bir şey değildir. Modern döneme gelinceye kadar insanlığın bu konuda -eski Yunan'daki birkaç akım dışında- neredeyse yekpare bir görüntü arz ettiği söylenebilir. Ancak özellikle aydınlanma sonrası başlayan süreç özelde Batı dünyasının genelde insanlığın daha önce tanıklık etmediği çeşitli sonuçları da beraberinde getirmiştir. Bu dönemle birlikte Batı düşüncesi Hristiyanlığı da belirli ölçüde şekillendirmiş olan Helenistik kültürle yeniden tanışma imkânı bulmuş, ardından

yaşanılan düşünsel dönüşümler ve bilimsel keşifler Batı dünyasını derin bir iç hesaplaşmanın içine itmiştir. Gelinen bu nokta, inanç ve tanrı kavramının artık anlamını yitirdiği yolundaki savrulmadır. Aslında bu kabulün Batı düşüncesinin yeni dini hâline geldiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Bilindiği üzere XIX. yüzyıla kadar idealize edilen, aranılan en üstün nitelikler, en yüce değerler Tanrı kavramı etrafında düşünülmekteydi. Buna göre Tanrı verili bir hakikat olarak en yüksek noktada görülüyor, Tanrı gibi olmak, Tanrı'da yok olmak, onun ahlakıyla ahlaklanmak binlerce yıldan beri en naif, en ikna edici aranılan vasıflar olarak sunuluyordu. Pozitivizmin yaygın bir felsefi görüş hâlini almasıyla birlikte iyilik, güç, kuvvet gibi daha önceden tanrı ile ilişkilendirilen birçok metafizik içerikli kavram anlamını yitirmeye başladı. Böylelikle bu kavramlarla birlikte Tanrı da merkezi değer ve önemini kaybetti. Söz konusu dünya görüşü göre artık insanlığın bilimsel devrim ve keşiflerin kendisine verdiği imkânla kâinatı en küçük parçasından en büyük sistemlerine kadar tanıyabileceğini iddia ediyordu. Böylece maddede cereyan eden sebep sonuç ilişkisi tespit edilebilir ve ilkel insanlarda (!) olduğu gibi meydana gelen hadiseleri olağanüstü bir irade ve kudrete nispet etme acziyetine düşülmezdi. Evet, bu anlayışa göre dış dünyada meydana gelen hadiselere tanrısal bir muhteva yüklemek insanın acziyetinin mahsulüydü. Bu yaklaşım sadece maddi ve cansız varlıklar arasındaki düzen ve ilişkiyi değil aynı zamanda canlılar arasında meydana gelen oluş ve yok oluş ilişkisini de belirli determinist izahlarla açıklama iddiasındaydı. Bugün Darvinizm denilen bilimsel/felsefî ideolojinin en iptidaî şekillerinin bu dönemde seslendirilmesi elbette bir rastlantı değildi.

Batı medeniyetinin bilimsel açıdan kat ettiği her adımda dinden ve tanrı kavramından daha da uzaklaştığı görülmektedir. Burada ilk başta şaşırtıcı olan elde edilen bu bilimsel birikimin sürekli inkârcı ideolojilerin lehine dini düşüncenin aleyhine bir seyir izlemesidir. Hatta öyle bir hâl almıştır ki Katolisizmin prangalarından kurtulan bilimsel düşünce bir bakıma kökeni asırlara dayanan hıncını dinlerden almak için hiçbir fırsatı kaçırmamıştır. Bunun doğal sonucu bilimin ideolojiler için araçsallaşması olmuştur. Gelinen durumun dinî bağnazlıktan bilimsel bir bağnazlığa geçiş serüveni olarak isimlendirilmesi herhalde yanlış olmayacaktır. Bizce sürecin bu şekilde işlemesinin birçok sebebi bulunsa da en önemli nedenlerden biri başta katolisizm olmak üzere Hristiyanlığın miras bıraktığı kültürel ve dinî birikimdir. Doğrusunu söylemek gerekirse kilise tarihinin bu konudaki sicili o kadar kabarıktır ki en insaflı bilim talebelerinin bile içinde gizli bir dine karşı intikam hissi beslemesi garipsenmemelidir. Bütün inkârcı akımlarda az çok izlerini bulabileceğimiz bu hissiyata yönelik en sert ve yıkıcı tepkilerden birisi de bütün dinî ve ahlaki değerlere açıkça savaş açan nihilizmdir.

Nihilizmi Batı medeniyetinin aydınlanma sonrası geldiği noktanın doğal bir sonucu olarak görmek gerekir. Nihilizmin bir netice olduğunu nihilizm denilince akla gelen ilk düşünür olan Nietzche'nin ifadelerinden de tespit etmek mümkündür. Ona göre nihilizm Avrupa kültür ve medeniyetinin büyük değer ve ideallerinin en son mantıksal neticesini temsil eder. Herhangi bir felsefi öğreti değil, şimdiye kadar sahip olunan değerlerin nihai sonucudur. Böyle olduğu için de ona göre Batı kültür tarihinin kaçınılmaz bir yazgısı olarak gelip çatan, bunun için de zorluklarla yaşanması gereken tarihsel bir olaydır. Bir diğer ifadeyle nihilizm, XIX. yüzyıl ve onu takip eden iki yüzyılın anlatılabilecek olgunluğa ulaşmış bir değer hastalığıdır. Ancak bu tarihsel yazgısının belirli evrelerinin bulunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu noktada sırasıyla çilecilik, hazcılık, pesimizm, kötümserlik ve yozlaşma gibi tecrübe edilen yaşam biçimleri nihilizme gebe olan Batı medeniyetinin doğum öncesinde geçirdiği evrelerden bir kaçı olarak sayılabilir.

Hiçbir değer tanımamayı ifade eden üst bir kavram olarak nihilizmin epistemik, metafizik, sosyal ve politik gibi çeşitli türevlerinden bahsedilebilirse de değersizleştirmenin sosyal hayattaki en yıkıcı boyutu tüm ahlaki değerlere açıkça cephe alan ve onları yok edilmesi gereken insanlığın ürettiği bir hastalık olarak gören ahlaki nihilizimdir. Ahlaki nihilizm, aslında pratik planda nihilizmin insanlığa ne vadettiğinin görülmesi bakımından önemli veriler sunmaktadır. Buna göre geleneksel ahlakın ilke ve yükümlülükleri yok sayılmalı, her türlü genel ilke ve değer reddedilmeli ve hatta ahlaki norm ya da değer ölçülerinin rasyonel olarak haklı kılınamayacağının kabul edilip ahlaki değerlerin akıl yoluyla da sezgiyle de yasanın otoritesiyle de temellendirilemeyeceği açıkça benimsenmelidir. Burada akla gelen soru şudur: Öyleyse dinî ve kültürel sebeplerle toplumdan topluma değişen ahlaki kuralların sebebi nedir? Esasında bu sorunun nihilizm açısından cevabı gayet basittir. Ona

göre söz konusu norm ve değerlerin tamamı toplumsal koşullanmanın doğal bir neticesidir. Diğer bir ifadeyle insan, başta tanrı ve ahlak olmak üzere tutsağı olduğu değerleri kendisini dizginlemek için bizzat kendisi yaratmıştır. Ve bunu yaparken de kendisini kandırıp bunun en doğrusu olduğuna kendini ikna etmeyi başarmıştır. İşte nihilizme göre tarihî bir hata olan bu yanılgı ve kendinden geçiş hareketi her şeyi mahvetmeye yetmiştir. Çünkü insan böylece doğal olmayan, tamamıyla kendisini reddeden bir iradeye sahip olmuştur ve kesinlikle içgüdülerinden arındırılmıştır. Bunu haklılaştırmak için de ahlaki değerler denilen bir icada imza atmıştır. Bunu yapan insanlıktır ve bundan dolayı nihilizmin en fazla karşı durduğu şey de budur. Yani insanlık ve onun yarattığı değerler.

Dolayısıyla nihilizmin bu değerlerin tamamını anlamsız ve akıl dışı görüp bir an önce kurtulunması gereken yük olarak değerlendirmesi şaşırtıcı değildir. Nihilizmin bu konudaki tavrı değerler sistemine yönelik genel tutumuyla örtüşmekte ve esasında Nietzche'nin de ifade ettiği üzere bu durum Batı medeniyetinin geldiği noktanın bir tezahüründen ibarettir. Zira özellikle modern dönemde ateist eğilimlerin yayılmasıyla birlikte tanrı kavramının dahi insanlığın ürettiği bir fikir olduğunun kabulünden sonra dinsel ahlakın beşer mahsulü bir sistem olarak görülmesi tabii karşılanmalıdır.

Düşünce tarihi incelendiğinde aslında nihilizmin köklerini Kadim Yunan'a Sofistlere ve bilhassa Gorgias'a kadar götürmek mümkündür. Ancak nihilizm özellikle ve sanayi devrimi ve kapitalizme uzanan ideolojiler çağıyla birlikte belirli dönüşümler yaşamıştır. Günümüz nihilizminin önceki nihilizm şekillerinden farkı ideolojisi açıklanmayan fiili bir toplumsal yaşantıya dönüşmüş olmasıdır. Post-modern çağ olarak isimlendirilen günümüzde nihilizm dünyanın yoğun temposu ve dokunduğu her şeyi metalaştıran, tüketen yaşam biçimi karşısında insanın anlam arayışının değersizleşmesini ifade eder bir şekle bürünmüştür. Buradaki nihilizm bir bakıma boş vermişlik şeklinde kendisini ifşa eden edilgen bir tutumdur. Modern toplumda bir dine ya da ideolojiye inanmak, hayata onun öğretileri doğrultusunda yön vermek ve onun için mücadele etmek fiilen imkânsızlaşmıştır. Belki de bu nedenle inanç ve ideoloji sahibi kimseler, bu nihilist kuşatma karşısında keskinleşmekte, hırçınlaşmakta ve kendi dogmatizmlerini aşamamaktadır.

Bu noktada sırasıyla çilecilik, hazcılık, pesimizm, kötümserlik ve yozlaşma gibi tecrübe edilen yaşam biçimleri nihilizme gebe olan Batı medeniyetinin doğum öncesinde geçirdiği evrelerden bir kaçı olarak sayılabilir.

Aslında son birkaç asırlık serüveni dikkatli bir şekilde izlendiğinde bütün değer yargılarını yok eden bunun karşılığında yeni bir şey ortaya koymayı başaramayan Batı medeniyetinin nihilizme savrulması kaçınılmaz bir son olarak görülebilir. Çünkü önce teolojik bir tutum olarak deizmle başlayan tanrı tasavvuru daha sonraları ateizmle başka bir boyuta taşınmıştı. Her türlü ahlaki ilkenin kendisine dayandığı güçlü dayanak, ateist dünya görüşünün revaç bulmasıyla birlikte otoritesini tamamen yitirdi. Böylelikle doymak bilmeyen arzu ve hırslarını tatmin etmeyi yegâne hedef hâline getiren hazcı ve hedonist bir dünya görüşü daha da güç kazanma im-

kanı buldu. Bu nokta da akla gelen temel sorulardan birisi de her ateistin nihilizme savrulup savrulmayacağı olduğunun farkındayız.

Burada kritik mesele teistik dünya görüşüyle inkârcı dünya görüşü arasındaki farkta yatar. Yukarıda bilimsel gelişmelerle birlikte ateist eğilimlerin yükselmesi arasında bir paralelliğin bulunduğunu ifade etmiştik. Maalesef Batı medeniyeti bu bilimsel ilerlemeyi kiliseyle aralarında bulunan kökeni yüz yıllara dayanan hesabın kapatılması için bir fırsata çevirmiştir. Böylelikle bilimsel manada elde ettiği her birikimi Tanrı'ya rağmen elde edilmiş bir kazanç olarak görmüştür. Bu durum bir noktadan sonra kendilerini Tanrı'dan müstağni görme gibi bir sonuç doğurmuştur. Aynı durum karşısında sağlıklı bir teistik bakış, elde edilen büyük birikime rağmen tanrıya kıyasla ne kadar da aciz olunduğunun itiraf edilmesini salık verir. Yine teistik tasavvur kâinatta karşılaştığı sıkıntıları halletmeye gücü yetmediği bir durumda Tanrı'nın bütün sorunları giderebileceğine dair bir inancı muhafaza eder. Buna mukabil ateist tutumda insan, karşılaşılan güçlükle tamamıyla yüz yüzedir. Bu sorunların her birini halledebildiği takdirde entelektüel sorun en fazla ertelenebilir. Ancak söz konusu sorunları halledemediği anda ateist zihnin nihilizme savrulması gayet tabiidir. Mademki mevcut durumla yüzleşemiyorum veya sorunu çözme kudretine sahip değilim öyleyse verili koşul ve şartlara hiçbir değeri yok diyerek bir bakıma kendisini hiçlik denizine atmayı tercih eder. Batı medeniyetinin dünyada cari olan zulüm, işgal ve zorbalıklara karşı gösterdiği duyarsızlığı anlamak için söz konusu tutumun ardında böyle bir zihinsel arka planın bulunduğunu unutmamak gerekmektedir.

Batı medeniyetinin insanlığa son armağanı (!) olan nihilizm, tarih felsefesi açısından bakıldığında kaçınılmaz bir netice olarak görülebilir. Söz konusu dünya görüşünün felsefi olarak veya fiili olarak hızla yayılması genelde bütün teistik öğretiler özelde ise İslam geleneği için bir hayal kırıklığı ve bir endişeye sebep olmuştur. Albert Camus'un biraz abartılı ve indirgemeci bir tarzda ifade ettiği şekilde söylersek:

Nietzche gibi nihilizmin en önemli temsilcileri bile Batı uygarlığının son dört asırlık serüvenin mantıksal sonucunun nihilizm olduğunu söylemesi aslında Müslüman entelektüellere önemli bir uyarı niteliğindedir.

"Nihilizmin içindeyiz. Bundan kurtulmak mümkün müdür? Bize yüklenen soru budur. Fakat devrimizin hastalığını bilmemezlikten gelerek veya onu inkâra karar vererek ondan kurtulamayız. Bilakis onun adını koymak ve şifasını aramak durumundayız." Albert Camus'un bu yaklaşımını sadece nihilizm için değil İslami dünya görüşünü tehdit eden her türlü tutama karşı sergilemek zorundayız. Ancak burada abartılı bir tepki vermeden soğukkanlı bir değerlendirme yapmak daha isabetli olacaktır. Bu değerlendirmenin temel noktasında nihilist düşünceyi oluşturan zihinsel ve teolojik zeminin doğru tahlil edilmesi yer almalıdır. Zira Nietzche gibi nihilizmin en önemli temsilcileri bile Batı uygarlığının son dört asırlık serüvenin mantıksal sonucunun nihilizm olduğunu söylemesi aslında Müslüman entelektüellere önemli bir uyarı niteliğindedir. Çünkü neticede Batı kültürünün deizm ile başlayan ve ateizmle devam bütün seküler başkaldırıları aslında yerleşik dini telakkiye yani Hristiyanlığa yöneliktir. Ve işin ilginci bu isyan hareketlerinin her birinin kendileri açısından haklı dayanakları da bulunmasıdır. En temel gerekçeleri ise Katolisizmin vaz ettiği doğrusu Protestanlığın da çok farklı bir şey önermediği akıl karşıtlığı sorunudur. Veyahut da Tertullianus'ten itibaren devam eden dogmatik, sorgulamayı engelleyen irrasyonel din telakkisidir. Kant'ın ifadesiyle söyleyecek olursak iman için aklın kurban edilmesi doktrinidir. Bu sebeple bu yaklaşımların Batı medeniyeti için nasıl bir son hazırladıysa İslam medeniyeti –ki hâlâ böyle bir iddiamız varsa- için de benzer bir tehdit potansiyelini barındırması mukadderdir. Bundan dolayı Müslüman entelektüellerin, İslami tefekkürün manevi boyutunu da ihmal etmeden ancak başta dinin metafizik iddiaları olmak üzere temel meselelerini rasyonel, makul bir şekilde izah etmesi gerekmektedir. Böylelikle inkârcı akımların görüşlerini dayandırdıkları zemin ortadan kalkacağı gibi nihilizm gibi bütün değer yargılarını tarumar eden, insanın kendisine ve âleme yabancılaşmasıyla eş anlamlı olan eğilimlerin İslam dünyasında yaygınlık bulma imkânı ortadan kaldırılacaktır. ■

M. Emin GÜRDAMUR

PROF. DR. SAİM YEPREM:

"Kargaşadan kurtulabilmenin yolu, bugünkü nesle kendi dilinden konuşabilmek."

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de din karşıtı akımlar var malumunuz. İnsan için vazgeçilmez olan din ve inanca karşı bu tutumların temel sebepleriyle ilgili neler söylersiniz?

İstediğiniz cevaplar bizzat sorunun içindedir. Tarih, başından beri insanların düşünen varlık olarak düşüncelerini ve ürünlerini ortaya koyduğu günden beri din karşıtı görüşler ve akımlar vardır. Bunlar ortaya yeni çıkmış bir şeyler değildir. Hatta "din karşıtı olmak insanın tabiatında olan bir şey midir?" şeklindeki bir soru bile geçerli ve makuldür. Madem ki bu soru insanlığın başından beri vardır, o zaman, demek ki, insanda bir dinin gereklerini yerine getirmek ne kadar ihtiyaç ise, onun simetriği olarak, onu inkâr edip yok saymak da o derece tabii bir olgudur. Bu olgu hem antropolojik bir olgu, hem de dinler tarihi incelendiği zaman görülecek bir olgudur. Bugün modern bilimler, sosyoloji, din sosyolojisi gibi bilimler, konuyu toplum açısından ele aldıkları zaman da karşılaştığımız bir gerçektir bu.

Felsefi olarak konuyu açıklama ihtiyacı duyarsak şu kuralı daima hatırda tutmamız gerekir. O da, "Her fikir kendi karşıtı ile var olur." kuralıdır. Yani bir unsurun fikir dünyasında yer edinebilmesi ancak onun bir zıddı/karşıtı ile birlikte gerçekleşir. "Her fikir zıddı ile kaimdir." (varlığını muhafaza eder) denir. "Allah'ın var olduğu" fikri "Allah'ın var olmadığı" fikri ile zıddiyet alakası içinde birlikte mevcutturlar.

Bir kavramın varlığını kabul ettiğiniz zaman o kavramın zıddını da kabul etmiş olursunuz. Biz bu zorunluluğa, kelâm alanında "telazüm-i zaruri" diyoruz. Çünkü her iki taraf için zorunlu bir birliktelik söz konusudur.

"İnanma özelliği" insanın tabiatında mevcut olan bir "zati sıfat"tır. İmam Gazali açısından baktığımız zaman "zati sıfatların" menfi (olumsuz) kalıplarda kullanılması mümkün değildir. Mantık olarak bu böyledir. Bu sebeple biz "inanmamaktan" bahsedemeyiz. Bütün insanlar mutlaka inanırlar, inanmayan insan olamaz. Değişkenlik "inanma" sıfatında değildir, "inanılan-mümenün bih" şeydedir. Bir insan bir şeyin ya "şöyle olduğuna" ya da "öyle olmadığına" inanır. "Allah inancı" da böyledir. İnsanlar bir yaratıcının "var olduğuna" inanırlar ya da bir yaratıcının "var "olmadığına" inanırlar. Ama ikisinin de yaptığı iş, zati sıfat gereği zihni ameliye olan "inanma" ameliyesidir.

> **İnsanlar bir yaratıcının "var olduğuna" inanırlar ya da bir yaratıcının "var "olmadığına" inanırlar. Ama ikisinin de yaptığı iş, zati sıfat gereği zihni ameliye olan "inanma" ameliyesidir. Burada İmam Gazali'nin mantığını kullanıyorum. Çünkü yukarıda da değindiğim gibi "Zati sıfatlar menfi sıygalarıyla kullanılamazlar."**

Burada İmam Gazali'nin mantığını kullanıyorum. Çünkü yukarıda da değindiğim gibi "Zati sıfatlar menfi sıygalarıyla kullanılamazlar." Tipik örneğini Gazali Allah'ın "meşi'et" sıfatında gösteriyor. "Allah bir şeyin var olmasını dilerse o var olur. Var olmamasını dilerse o da var olmaz." Bakınız hep "Allah diler." Allah'ın "dilememesi" söz konusu değildir. Ama bir şeyin ya olmasını diler ya da olmamasını. Dileme özelliği tektir. "İnanma" da insanın zati sıfatıdır. Bundan dolayı değişkenlik inanılan şey için söz konusudur. Biz inanılan şeylere kelâm ilminde "mümenün bih" diyoruz. İnanılan şeyler değişir. İşte o zaman inanmayla bizim galat-ı meşhur olarak kullandığımız inanmama, Kant mantığıyla, zıddiyet alakası olan iki gerçektir. Tezat gerçeklerdendir. Daha açık bir ifade ile söylersek bir şeyin öyle olduğunu kabul etmekle şöyle olmadığını kabul etmektir. Her ikisi de kabul etmektir.

İşte bu sebeple tarih boyunca insanoğlu hep bu inanılan şeyler üzerinde tartışmışlardır. İnanılan şeylerin bir kısmının var olduğuna inanmışlar. Bir kısmının da var olmadığına inanmışlar. Kur'an-ı Kerim'in bize verdiği bilgi açısından baktığımız takdirde ilk peygamber Âdem (a.s.)'den itibaren inananlar vardır. İnanmayanlar (aksine inananlar) vardır. Böyle de devam edecektir. Burada önemli olan dini konularda inanılacak ve yapılacak olan şeylerin muhatabı olan insanlara takdim edilmesi ve onlar tarafından ihtiyaç karşılığı kabul edilmesinin sağlanmasıdır. Onların kendi kültürlerine, mantıklarına, akıl seviyelerine, geleneklerine uygunluk veya aykırılık meselesinin daima göz önünde bulundurulması sağlanmalıdır. Konu budur.

Ateizm, deizm ve nihilizmin modern yüzleri Batı'da kiliseye karşı tepkiyle mi biçimlendi, yoksa daha eski kadim düşüncelerden mi beslenerek bugüne ulaştı?

Mezhepler tarihini incelediğimiz zaman çok farklı görüşlerden müteşekkil bir manzarayla karşılaşıyoruz. Ki bunların bir kısmı Kur'an-ı Kerim'de de anlatılıyor. Özellikle Batı'da kiliseye karşı hareketlerden çıkmış değil bu akımlar. Bilakis kilise karşıtı cereyanlar bu eski fikirlerden de beslenmişler ve hatta geliştirmişlerdir. Ta eski Yunan felsefesinden beri bu hareketler var. İşte biraz önce ifade ettiğimiz gibi, insanın var olduğu günden itibaren varlar.

Mesela bizim kelam kitaplarımızda, "Eşyanın/objenin gerçek varlıkları vardır, biz onların taşıdığı özelliklerle onlar hakkında bilgi sahibi oluruz." ifadesi vardır. Bu cümlenin, "sofistiklerin aksine-hılafen li's-sofestaiyye" diye bir ilavesi vardır. Sofistik Yunan felsefesinde Sokrat öncesi bir dönemi anlatır. Bunlar İndiyye, İnadiyye, Lâedriyye.

İndiyye rölativistler. Biz dış dünyayı algıladığımız, gördüğümüz gibi bilir, öğreniriz. Yani bize göre böyledir dış dünya.

Lâedriyye, bugün agnostisizm ve nihilizm dediğimiz görüşlerdir yani. Eşya yoktur. Aslında hiçbir şey yoktur. Eğer varsa da biz onu tanımayız, bilemeyiz. Şayet tanırsak başkasına anlatamayız. İşte bakınız bu agnostisizmin bir başka versiyonu.

İnadiyye ise tam nihilistlerdir. (Hiççilik). Kilise de bunlardan sonra ortaya çıkmıştır. Bugün olan, eski görüşlerin, çok eskiden söylenmişlerin biraz revizyona tabi tutularak yeniden söylenmeye başlanmasıdır. XIX. yüzyılda özellikle Rusya'da moda hâline gelen nihilizm, Rus toplumunun edebiyatına, felsefesine, düşünce yapısına uygun olarak yeni bir şeyler söyleme ihtiyacı olarak ortaya çıkıyor. Batı'ya yayılması işte o Kilise'nin uyandırdığı tepkinin yan etkisi değil de, o tepkinin meydana getirdiği boşluğu dolduran görüşlerden biri olarak ortaya çıkıyor.

Deizm de çok eskiden beri var. Özellikle İran ve Doğu toplumlarında bir yaratıcının varlığının kabul edilmesi ama o yaratıcının bir peygamber vasıtasıyla, bir elçi vasıtasıyla insanlarla iletişim kurmasının gereksiz görülüşü ve bunun inkârı. Onlara göre bir tanrı vardır. Peygambere ihtiyaç yoktur. Onun için, "Allah'ın var olduğunu kabul ediyorum ama bir peygambere gerek duymuyorum." düşüncesi dinler tarihi kitaplarında, mezhepler tarihi kitaplarında özel isimlerle anlatılıyor. Bu görüş eskiden beri vardır.

Eski yüzyıllarda kaynaklarını temellerini görüyoruz bu fikirlerin. Fakat günümüzde bu düşüncelerin gençler arasında, internet ve sosyal medya tabanlı bir dalgayla ve yeni bir dil üzerinden tekrar yaygınlık kazanmasını ne gibi sebeplere bağlayabiliriz?

Ben artık söylene söylene klasik hâle gelmiş olan bir açıklamayı farklı bir ifadeyle yapmak istiyorum. İslam dini cahiliye toplumunda doğup yayıldığı zamana kadar zaten İbrahim (a.s.)'den gelen bir damarı muhafaza eden bir grup vardı. Hanifler deniliyordu onlara. Ki Hz. Muhammed (s.a.s.) o grubun içindeydi. Din deyince akla Yahudilik, Hristiyanlık ve Hz. İbrahim'in mensupları, yani Haniflik geliyordu. Ayrıca putperest müşrikler vardı. Bunlar ve davranışları-söylemleri, toplumda alışılmış bilinen ve tanınan şeylerdi. Alışmışlardı, gelenek hâlinde kalıplaşmıştı.

Bunları farklı bir tarzda ve yeni bir söylem olarak ifade eden İslam dini ortaya çıktı. Hz. Muhammed'in (s.a.s.) getirdiği mesaj aslında Arapların eskiden beri bildikleri, hiç yabancı olmadıkları kavramları içeriyordu. Başta yaratıcı olarak Allah biliniyordu. İbadetler de biliniyordu. Namaz da, hac da, oruç da bilinen ibadetlerdi. Nitekim Cenab-ı Peygamber, "Ben ahlaki güzellikleri tamamlamak için gönderildim." buyuruyor. Aslında var olan ama eksik olan bir şeyin tamamlanmasıdır İslam. Kur'an-ı Kerim'de son gelen ayet, "dininizi ikmal ettim", diyor. Hz. Muhammed aleyhisselamın peygamberler zincirinin son halkası olması bir realitenin tamamlayıcısı anlamına geliyor. O hâlde "Allah katında din İslam'dır." dendiği zaman, Âdem aleyhisselamdan itibaren son peygamber Hz. Muhammed'e (s.a.s.) kadar gelen mesajın Allah katında "İslam" ortak adını taşıdığı, temel prensiplerinin değişmeden aynen geldiği rahatça ifade edilebilir.

> **Günümüzde medyada, görüntülü, sesli ve yazılı medyada, dergilerde, gazetelerde dinî konulardaki tartışmalar sanki tarih boyunca daha önce hiç tartışılmamışlar gibi yapılıyor. Herkes yeni bir şey söylüyormuş zannı içinde ve ilk olarak keşfedenin kendisi olduğu kanaatinde.**

Ancak yol boyunca iki saikla değişmelerin olduğu görülür. Biri unutulmak, tahrif edilmek, bozulmak, dejenere olmak suretiyle, değişen kısımlarının yenilenmesi. Değişikliklerin, bozulanların tamir edilmesi, düzeltilmesi. İkincisi de bugün modern bir kelime kullanarak "upgrade-yükseltilmek" edilmesi. Birincisine "update- güncellemek" diyebiliriz, yani güncellenmesi; ikincisine "upgrade" yani yükseltilmesi diyebiliriz. Aradan geçen asırlar, insanlığın değişen medeniyeti, yaşama halleri, düşünce yapıları mesajın bu büyüklüğe ulaştırılmasını gerektiriyordu. İşte İngilizce "update" ve "upgrade" kelimeleri burada İslam'ın yeni ve orijinal olan mesajını ifade ediyor. Tanınan, bilinen kavramların yenilenmesi ve yükseltilmesi. Hani eskiyen motorun rektifiyesi gibi. Motor yeniden imal edilmiyor. Mevcut motorun kusurları gideriliyor yenilenerek sıfırlanıyor, gerekli parçaları değiştiriliyor, yepyeni bir şevk ve heyecanla kullanıma sunuluyor.

İlk Müslümanların psikolojisi ancak böyle tavsif edilebilir. Yepyeni ama bilmedikleri bir şey değil. İnandıkları Allah dahil (şirkten ortaklıklardan arındırılmış olarak), yepyeni bir heyecan. Yenilenmenin verdiği güç, rahatlık ve tazelik. Bu heyecanın asırlar boyunca devam ettirilmesi gerekirken maalesef aynı tazelikte ve derecede devam ettirilememiştir.

Başlangıç dönemindeki heyecanın, devamlı surette günün değişen şartlarına göre, değişen cevapların hazırlanması suretiyle canlılığının devam ettirilmesi gerekirken, aksine bıkkınlık getirecek derecede tekrarlanmış, daha başlarken nasıl devam edeceği belli olan klişe cümlelerle anlatılan, basmakalıp ifadeler bir türlü terk edilememiştir. Bu realite doğal olarak yeni bir şeyler duyma ihtiyacını doğuruyor toplumlarda. Birçok düşünür de bunu fark etmiş, "artık yeni bir şeyler söylemek gerekir" mealinde benzer ifadeler kullanmışlardır. Bu gerçek sadece Müslüman düşünürler tarafından değil, Batılı düşünürler, Yunan, Roma ve Hint düşünürleri, her dönemin kendi şartlarına göre, "Artık yeni bir şey söylemek lazım cancağızım." ifadesiyle anlatılabilecek düzenlemelere girişmişlerdir.

Güncel inanç problemlerinin çok daha derin sebeplerden beslendiğini söylüyorsunuz. Yeni şeyler söylemek lazım, ifadesinin İslam düşüncesinde karşılığı nedir?

İslam dünyasında bunun karşılığı "tecdit"dir, "ıslah"dır. Ancak bu mahiyetteki faaliyetler "her şey aynı anda varsa zıddıyla kaim, yoksa zıddını oluşturarak kaim olduğu" için anında, aksi yöndeki zıt hareketleri de doğurmuştur. Bir kısım alim tecdit gerekir derken hemen karşısındaki hareket, tecdit mevcudu bozmak yıkmaktır, deyip kutuplaşmayı başlatmışlardır.

Ayetlerden, sahih hadislerden (sahih sünnetten) günün şartlarına göre hüküm çıkarma, yani bir eski döneme göre yeni bir şey söyleme, ancak içtihat yoluyla olur. Gazali diyor ki, ümmetin yolunun ıslahı ancak içtihat ile gerçekleşir.

Çok enteresandır, ona göre "ne kelam, ne felsefe, ne de tasavvuf." Mutlak surette "İçtihat" edilecektir. Çünkü içtihadın kapısını hiç kimse kapamamıştır, kimsenin buna yetkisi de yoktur. Gazali vefatından (h. 505) bir süre önce tamamladığı Usul-i Fıkıh (Hukuk Metodolojisi) (h. 504) kitabı "el-Mustasfa"da bu gerçeği bütün teferruatıyla dile getirmektedir.

Bu bahane ile Gazali'nin içtihada bakış açısını gösteren ve bugün bunu duymamış olanların tüylerini diken dilken edecek bir ifadesini söyleyeyim: "Bütün müçtehitler isabet etmişlerdir." (Küllü müctehidin musîbün...) Hata etme söz konusu değildir. Hata tabiri, bir müçtehidin görüşünün bir başka müçtehit tarafından değerlendirilmesidir ki neticede o da bir içtihattır. Bir müçtehidin görüşü yerine bir başka müçtehidin görüşü seçilerek tercih edilebilir. Seçme (tercih) de bir içtihat türüdür. İçtihat Kur'an-ı Kerim ve sünnet-i nebevinin içtihat edilebilen kavramları üzerinde yapılabilir zaten. "Müttefekun aleyha" üzerinde içtihat olmaz. Yani üzerinde ittifak edilen naslarda içtihat olmaz. "Muhtelefun fiha" Yani üzerinde ihtilaf edilebilen, çeşitli görüşler ileri sürülebilen konularda içtihat olur. Zaten ihtilaf edilebildiği için, bu özellik içtihada alan açar. Her müçtehit kendi içtihadı içinde tutarlı olduğu için, onun vardığı sonuç, onun içtihat usulüne göre ki biz ona vech-i istidlal diyoruz, isabetlidir. Bir başkasının isabeti, ötekinin de aynı noktaya gelmesini gerektirmez. Hatta aynı delilleri kullanan müçtehitler farklı sonuçlara da varabilirler. Bu fark onların vech-i istidlallerinin farkından ileri gelir ki hepsi de isabetlidirler. O hâlde içtihadi hükümler birbirlerine göre olabilirlik (cevaz) hükmündedirler.

Şimdi Gazali bu yönüyle iyi tanındığı takdirde, İslam dünyasında, İslam dünyasını bugünkü hâle getiren olgunun, içtihadın fiilen dumura uğramış olmasından kaynaklandığı açıkça ortaya çıkacaktır. Çünkü İslam âlimlerinin bir kısmı içtihat kapısı kapandı demek suretiyle tembelliği kabullenmişlerdir. Bir kısmı ise hiç içtihada yanaşmadığı gibi, "eğer selamet istiyorsan kenardadır (duracaksın)-eger hâhî selâmet der kenârest", mevcudu muhafaza etmeyi, mevcut üzerinde ısrarla kalmayı, çıkış yolu olarak görmüşlerdir. Türkçemizde güzel bir söz vardır: "Korkak bezirgân ne kâr eder ne ziyân." Eğer siz içtihat sorumluluğunu almazsanız hata da etmezsiniz!

Peki hocam, ateizm, deizm ve nihilizm meselesine odaklanacak olursak, son yıllarda yapılan araştırmalar bu akımların ülkemizde gençler arasında dikkat çekici bir yaygınlık kazandığını gösteriyor. Bu durumun ne kadarını anlattıklarınız çerçevesine, ne kadarını özenti diyerek açıklayabiliriz?

Özenti kesin var. Bir de iletişim araçları doruk noktasında. Şu kadar hastalık, eskiden bunların hiçbiri yoktu şimdi var deniliyor. Eskiden bunlar bilinmiyordu, şimdi bunlar bilinir hâle geldi. Bu fikirler yazılarda kalıyordu, kütüphanelerde kalıyordu. İlgili çevrelerde kalıyordu. Şimdi televizyonlarda, özellikle diziler ve filmler yoluyla yaygınlık kazandılar. Bütün medya,

hele son on senede zirveye çıkan sosyal medya, her çeşit yazılar tartışmalar. Hele tartışıldığı anda yapılan yayınlarla takip edilen etkinlik, her fikir. Teknoloji bunların bir manada mahremiyetini kaldırmıştır. Tarihî fikirler tarihîliğini de ifade etmek suretiyle, günümüzde öğrenilir hale geliyor. Deizm kökeni çok eskilere dayalı ama yeni yeni söylemlerle gündeme geliyor.

Burada Müslümanlara ne görev düşüyor?

Müslümanlar bir kere kendilerini güncelleme görevini ifa etmek zorundadırlar. Bu da içtihat faaliyetiyle gerçekleşir. Bir referans vermek isterim. Rahmetli Prof. Dr. Erol Güngör'ün "İslam'ın Bugünkü Meseleleri" ve "İslam Tasavvufu'nun Meseleleri" isimli kitapları vardır. Kronolojik sırayla okunmalıdır bu kitaplar. Gazali'nin eserleri de böyledir. Bunları kronolojik okursanız, Gazali hakkında, onun kanaatlerinde en son vardığı noktayı rahatça anlarsınız. Aksi hâlde onun hakkında edineceğiniz kanaat, vereceğiniz hükümler, nihayetü'l-emirde yanlış ve hatalı olacaktır.

Bu tarzda nihai kanaatlerinde ciddi değişiklikler yaptığı son eserlerinden biri de "Faysalu't-tefrika"dır. Bu eseri okumadan Gazali'yi, "filozofları tekfir ediyor" deyip atamazsınız bir kenara. O, daha önceki eserlerinde kullandığı tekfir kriterlerinin hepsini, artık değiştirmiştir.

"el-Mustasfa" onun son eseridir. Gazali, "Pozitif bilimleri mahkûm ediyor." diyemezsiniz. Gazali el-Mustasfa'da diyor ki: Vahiy ile pozitif bilimlerin ilgi alanı olan tabiat kanunlarının görünürde tearuzu (çelişkisi) hâlinde şöyle düşünürüz: "kâinatın işleyişi yani tabiat kanunları, sünnetullah, Allah'ın fiilidir. Vahiy ise Allah'ın kelamıdır. Allah'ın kelamı ile Allah'ın fiilinin tearuzunu/çelişkisini akıl kabul etmez." Şayet vahiy ile tabiat kanunları arasında bir çelişki görürseniz, böyle bir durumda siz Allah'ın fiilini yani tabiat kanunlarını esas alırsınız, Allah'ın kelamını (vahyi) ona göre tevil edersiniz. Çünkü Allah'ın kelamını (vahyi) siz o ana kadar yanlış anladınız demektir. Tabiat kanunları/Allah'ın fiilleri, görünen gerçek (emr-i müşahed) olduğu için, "(Hâzâ emrun müşâhedün limen ensafe ve lem yu'ânid). Bu görünen bir gerçektir, insaf eden ve inat etmeyen için."

Şimdi bu ifadeleri hayatının son eserinde dile getiren zat "pozitif bilimlerin önünü kapamış bir zat" mıdır? Eski eserlerinde yazdığı ve bilahare tashih ederek

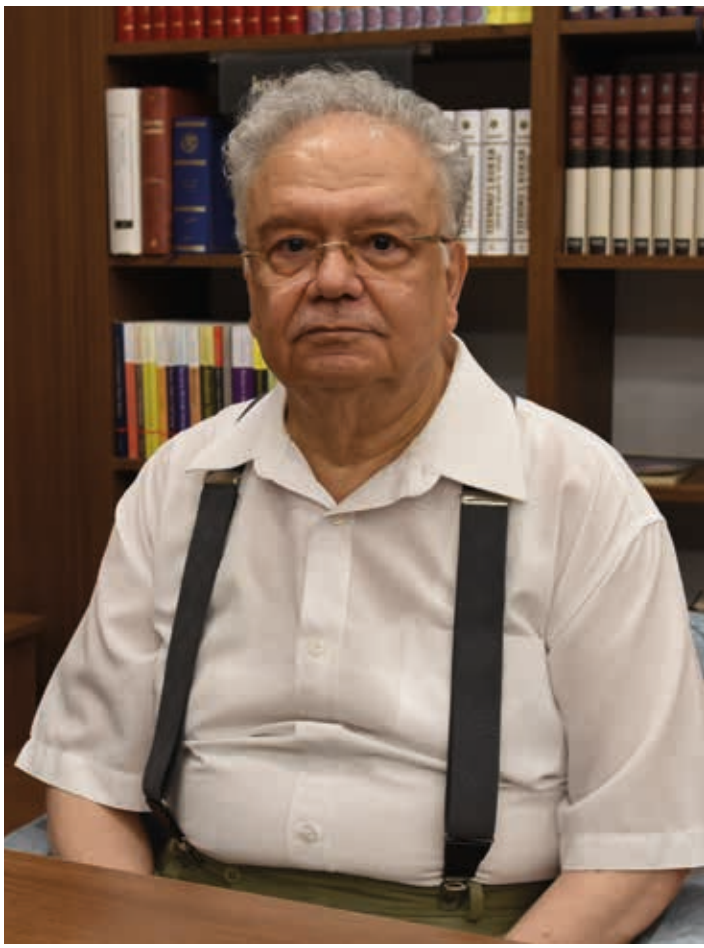

vazgeçtiği fikir ve görüşlerini, onun nihai görüşü imiş gibi, bugün takdim etmek insaf mıdır?

Peki İmam Gazali hakkındaki bu yanlış imaj nereden geliyor?

Gazali'nin hayatı boyunca geçirdiği safhalar kronolojik sıra gözetilmeden öne çıkartılıyor. Tasavvufi görüşlerinin hemen hepsinin ahlaki nitelik kazandığını görüyoruz. Hayatının son döneminde vardığı nokta el- Mustasfa'dır. Tekfir noktasında ise vardığı en son nokta Faysalu't-tefrika'dır. Rahmetli Prof. Dr. Erol Güngör de İslam'ın Bugünkü Meseleleri'nden sonra İslam Tasavvufu'nun Meseleleri'ne geliyor. Kitabın sonunda İslam dünyasında hangi alanın yeniden güçlendirilmesi İslam düşüncesini ve İslam medeniyetini temellendirir sorusunu değerlendiriyor. Ne kelam, ne felsefe ne de tasavvuf... Güngör de "usul-i fıkıh/içtihat" diyor. Müslüman gençliğin dinî heye-

canının, dinî duygularının içtihada yönlendirilmesi zaruridir. Bugün artık günümüz şartlarında tek kişilik içtihatlarla yürümek kolay değildir. Günün şartlarının gerektirdiği içtihatlar, ancak oluşturulacak bilim heyetleri kanalıyla gerçekleştirilebilir. Eserin sonunda bu formülü tavsiye ediyor. Ki bin sene önce Gazali de aynı noktaya gelmiş. Ben bu alanların hepsiyle meşgul olan biri olarak kişisel kanaatim, İslam âlimlerinin, başta fıkhın her alanında, günümüz pozitif bilimlerinin ortaya koyduğu gerçekler ve günün şartlarına göre yenilenmesi gereken bütün konuların elden geçirilerek çözümler üretilmesinin şart olduğunu düşünüyorum. Bu gerçekleşirken aynı zamanda, gençlerimiz için de rasyonelliği, akıl yürütmeyi, gençlere kendi diliyle hitap etmeyi öne çıkartmalıyız.

Toplum bilimleri konusunda şunları göz önünde bulundurmamız gerekir. Materyalist, aydınlanmacı, pozitivist bir sosyoloğun, Marks'ın, August Comte'un, Durkheim'ın vb. ortaya koyduğu sosyoloji, din dediği zaman kiliseyi ve onun dayattığı dini düşünüyor. Din ile ilgili değerlendirmeleri bu kavramların geçerli olduğu Hristiyan toplumlar üzerinden yürütüyor. Böyle bir yapının sosyolojisini, kalkıp da Türkiye'de uygulamaya kalkarsanız, tamamen havada, yaşanılan bölgede hiç örneği olmayan bir sosyoloji okutmuş olursunuz. Max Weber de din dediği zaman Hristiyanlığı anlıyor. Müslüman toplumunda dinin içinden sosyoloji yapmak suretiyle, yani sadece din sosyolojisi değil, dinî sosyoloji de yapmak suretiyle ortaya gerçek ve reel bilimsel neticeler koyabilirsiniz.

> **Deizm, ateizm ve nihilizmde tutulacak yol, -ki biz buna farklı olarak deizmi de ilave ettik- doğrudan doğruya tanrının varlığını ispata girişmek doğru değildir. Öncelikle mantıki yapı olarak inkârın da ispattan farklı olmadığını anlatmaya çabalamalıdır.**

Tecdit yani "yenileme", her alanda günün geçerli bilgilerinin gerektiğinde dinin ilgili alanlarında kullanılmasıdır aslolan. Bütün İslam âlimleri kendi dönemlerinde böyle yapmışlardır. Açın Fahreddin er-Razi'nin Tefsir-i Kebir'ine bir bakın, günün felsefesini ve matematiğini nasıl kullanıyor? Sadeddin et-Teftazani'yi açın, bakın, aynı manzarayı göreceksiniz. Bu zatın kaleme aldığı bir "trigonometri" kitabı da vardır. Hemen hemen bütün kelamcılar fakihtirler, müfessirdirler ve özellikle matematisyendirler. Yüksek riyaziye hepsinin uğraştığı alandır. Astronomi hepsinin ilgilendiği alandır. Tıbbi bilimler buna dâhildir. İbn-i Sina hem tabiptir, hem hakîmdir. Biz bu kelimeyi bozmuşuz, hekim yapmışız. İmam-ı Azam birinci kelamcıdır. El Fıkhu'l-Ekber kitabı kelam kitabıdır. Kelam rasyonel bilgi üreten, mantığa dayalı, istidlal yollarını arayan, Gazali'nin ifadesiyle mantığın en katı uygulandığı alandır. Külli bir ilimdir. Hatta yine bizzat kendisi el-Mustasfa'da, "Mantık bilmeyenin ilmine itibar edilmez." demektedir.

Maalesef öyle bir dönem gelmiştir ki, "Kim kelamla ilgilenirse kâfirdir." denebilmiştir. Hatta bugün bile bazı çevrelerde bu düşüncenin dolaştığı görülmektedir. Akli düşüncenin, rasyonel düşüncenin, Allah'ın bütün emirlerine rağmen önü kesilmiştir. Mistik düşünceye öncelik tanınmıştır. Peki, mistik düşünce mutlak manada kötü müdür? Elbette ki hayır. Rasyonel düşünce alanına, Allah'ın açık-seçik ayetlerine, Allah Rasulü'nün sahih sünnetine ve tevhide aykırı olmadıkça, dinde artırma ve eksiltme ihtiva etmedikçe, Kur'an'ın batıni yorumlarına girilmedikçe ve çeşitli kutsallıklar ihdas edilmedikçe kötülükten bahsedilmez.

Rahmetli efendibabam (dedem) Sultan II. Abdülhamid'in huzur hocalarındandır. Babamın ve benim de hocamdır. Ondan öğrendiğim çok güzel bir medrese tekerlemesi vardır. "Kim sırf kelâmla meşgul olursa zındıklaşır. Kim sırf fıkıhla meşgul olursa fasıklaşır. Kim sırf tasavvufla meşgul olursa bidatçı olur. Kim bunların hepsini nefsinde birleştirirse kemale erişir." der. (men tekelleme tezendeka, men tefekkahe tefesseka, men tesavvefe tebeddea ve men tecemmea tekemmele)

İslam düşüncesinin sacayağı vardır (üç ayak): Kelam, Felsefe, Tasavvuf. Tefsir ve Hadis ise bütün İslam ilimlerinin hepsinin temel kaynak bilgisidir.

Günümüzde medyada, görüntülü, sesli ve yazılı medyada, dergilerde, gazetelerde dinî konulardaki tartışmalar sanki tarih boyunca daha önce hiç tartışılmamışlar gibi yapılıyor. Herkes yeni bir şey söylüyormuş zannı içinde ve ilk olarak keşfedenin kendisi olduğu kanaatinde. Ayrıca futbol takımı tutar gibi karşılıklı

takım tutma noktasına getirilmiş. Hemen şunu ilave edeyim ki, sosyal medyada görülen bu manzaranın toplumdaki gerçek fikri hareketleri ve tartışmaları yansıttığını düşünmüyorum.

Bunların önceden planlanmış belirli şekilde algılar oluşturmak için algı yönetiminin gerçekleştirilmesi babında algı operasyonu olduğunu düşünüyorum. Hatta bu operasyonlar sırasında yeni birtakım kavramların sürülmesinin denendiği kanaatindeyim. O isimlerin birçoğunun gerçek olmadığını, bilinçli olarak bu konularda tartışma yaratmak ve konuya ilgi duyanların üzerinde, özellikle dinimiz İslam dini hakkında olumsuz bir kanaat oluşturmak amacını taşıdıklarını görüyoruz. Bu manzara karşısında insanlara, âdeta, "Aman ben din filan kabul etmiyorum, ne ahireti!" gibi bir havayı pompalar mahiyette. "Din ise dediğiniz, işte bak, salyadan sümükten bahsediyor." dedirtmek için. "Din buysa ben bu dinden değilim." dedirtmek için.

Algı demişken hocam, buna bitişik bir konu olarak İslam dünyasının içler acısı halinin de bu söylemlerin değirmenine su taşıdığını söyleyebilir miyiz?

Evet tabii, oraya geldik zaten. Herkesin ağzında "İslam dini en güzel dindir. En son dindir, en mükemmel dindir. İslam barıştır, silm o demektir..." gibi sözler bol miktarda dolaşmaktadır. Gel gör ki İslam coğrafyasına baktığın zaman kan gövdeyi götürüyor. Afganistan'a baktığın zaman Taliban sakal keseni böyle cezalandırıyor, şalvar giymeyeni şöyle cezalandırıyor.

Sünnet, müstehap, mübah, vb. her şey bütün detaylarıyla sanki İslam'ın iman şartı imiş gibi ele alınıyor. Öbür tarafa gidiyorsunuz El Kaide, beri tarafta Boko Haram. Deaş'a bakıyorsunuz: "Ehl-i kıbleyi tekfir eden tekfir olunur." kaidesini unutuyor ve kendileri küfre düşüyorlar "Ben müminim" diyeni önce tekfir ediyor sonra kafasını uçuruyor. Tarihte Hariciler de aynı işi yapıyorlardı.

Sünnet, müstehap, mübah, vb. her şey bütün detaylarıyla sanki İslam'ın iman şartı imiş gibi ele alınıyor. Öbür tarafa gidiyorsunuz El Kaide, beri tarafta Boko Haram. Deaş'a bakıyorsunuz: "Ehl-i kıbleyi tekfir eden tekfir olunur." kaidesini unutuyor ve kendileri küfre düşüyorlar "Ben müminim" diyeni önce tekfir ediyor sonra kafasını uçuruyor. Tarihte Hariciler de aynı işi yapıyorlardı.

Tarih boyunca birikmiş teressübat var. İşte bu teressübatın temizlenmesi gerekiyor. "Başlangıçtaki safiyete dönmemiz gerekir." dediğiniz zaman sizin müsteşrik (Batılı orientalist – şarkiyatçı) olduğunuza hükmediyorlar ve tekfir ediyorlar.

Son olarak, kökü geçmişe uzanan bu güncel inanç problemlerinin aşılması için neler yapılmalıdır?

Bu kargaşadan kurtulabilmenin yolu, bu günkü nesile kendi dilinden konuşabilmek. Bunun için Marksist terminolojiyi de bilmeniz gerekiyor. Çünkü sosyoloji okuyorlar entel olmak için. Ben büyük bir üniversitede sosyoloji bölümünde sosyoloji hocalığı yapıyorum. Öyle bir yapı ki, o dille konuşmazsanız hiçbir şey anlatamazsınız. O zaman bu dili öğreneceksiniz. Dilini hiç bilmediğin memlekette hiçbir şey anlatamamak gibi. Ya o senin dilini öğrenecek ya sen onunkini.

Sadece dil de yetmiyor. İnsan beynindeki imajlar o dilin beyindeki karşılığıdır. Dinî konuları günümüz şartları altında, günümüzün diline aktarmak suretiyle ve herkesin ortak noktasından hareket ederek anlatmak. Bu kelamda bir metottur. Hiç kimse kendi doğrusundan hareketle, bir şeyi anlatmağa kalkmamalı. Karşıdakinin doğrusundan hareketle bir gerçeği anlatmalıdır. Bu da kelamın cedel metodudur. Cedelde, muhatabın yahut hasmın da kabul ettiği ortak noktadan hareket ederek benim söylediğim noktaya getirmem gerekir. Bunun psikolojik olarak faydası şudur. Önce onun da düşüncesinin düşünce olduğunu ve ona saygı duyduğunuzu gösterir. "Düşünce kim, sen kim!" diye hakarete başladığın an bitmiştir, diyalogu koparmışsınızdır. Diyeceksin ki, "senin görüşlerini biliyorum. Senin görüşlerinden hareket ederek yola çıkacağız." Bu bir metottur. Rasulüllah'a nispet edilen sözde de buna dikkat çekilmektedir: "İnsanlarla onların değer hükümlerine göre konuşun." Çünkü o senin değer hükümlerini zaten kabul etmiyor ki. Senin karşında Kur'an'ı Allah'ın kelamı olarak kabul

etmeyen bir adama, "Cenab-ı Allah Kur'an-ı Kerim'de şöyle diyor" diye başlarsan bu bir şey ifade etmez onun için. O zaman diyeceksin ki, işte filanın ortaya koyduğu tabiat kanununa göre vs. Böyle başlamak gerekiyor. Onun da değer verdiği, kabul ettiği yerden.

Deizm, ateizm ve nihilizmde tutulacak yol, -ki biz buna farklı olarak deizmi de ilave ettik- doğrudan doğruya tanrının varlığını ispata girişmek doğru değildir. Öncelikle mantıki yapı olarak inkârın da ispattan farklı olmadığını anlatmaya çabalamalıdır. Gazali diliyle konuşuyorum, el-İktisad fil-İ'tikad'da şöyle anlatır: "Siz inkârcıyı inkârı konusunda bir yere kadar getirirsiniz. O getireceğiniz nokta şüphe-şekk noktası olsun. Yani inkâr ile ispat delillerinin eşit miktarda olduğu %50-%50 noktası. Orada cedeli bırakın diyor Gazali. Kendi inkârında şüphelendirin onu diyor. Olur ki Cenab-ı Hak, lütfeder hidayet yolunu seçer. Eğer siz ısrar ederseniz, devam ederseniz, öyle bir inatlaşır ki, biri eğilse kulağına dese ki, ister misin Cenab-ı Hak senin gözündeki perdeyi kaldırsın da hakikatin hasım taraf yönünde olduğunu göstersin, kendi haksız çıkacağı için perdenin kalkmasına izin vermez, diyor. İşte buna "küfr-i inâdî" derler. Yani gerçeği görmemek için gözünü kapar. Bu noktaya getirmeyin diyor.

Şu da var. Ben nihilistim, ateistim yahut deistim diyenlerin yüzde doksan dokuz nokta dokuzu bunların ne demek olduğunu bilmiyor. 45 bin öğrencisi olan bir üniversitede hocayım. Hemen hemen öğrencilerin hiçbiri bilmiyor bunların ne demek olduğunu. Bu sadece moda: Deistim... "Hey Allah'ım Yarabbim. Neist olursan ol. Teist de olsan Allah hakkında bilgin yok, deist de olsan." "Niye inanmıyorsun peygambere" desen bunun gerekçesini de anlatamaz. Bu sebeple kullanılacak metot şu olmalıdır; konuyu anlatırken kendi yollarındaki ısrarın yüzde yüz dayanılacak bir nokta olmadığını onun idrak edebileceği örneklere dayanmak suretiyle ortaya koymalısınız. İnkârın eşdeğer alternatiflerini de göstereceksiniz. "Böyle de olamaz mı bu?" diyerek şekke getireceksiniz. Sonra bırakacaksınız. Besleyeceksiniz bu istikamette. Telkin değil, kendisi görecek. En son anlayacak ki burada kalmak mutsuzluk meydana getiriyor, şuraya gitmek daha rahat.

KADER VE ÖZGÜR İRADE İLİŞKİSİ: HERKES KADERİNİ YAŞIYORSA İMTİHAN NEDEN?

Dr. Fatma Bayraktar KARAHAN | Diyanet İşleri Uzmanı

Yaşanan depremde binlerce kişi ölür, bayram tatili dönüşü kazalarda yaralıların sayısı yüzü bulmuştur. Açıklanan sınav sonuçlarıyla hayallerinin bir yıl daha gerçekleşmeyeceği haberini alır öğrenci. Ve hapishaneler "kader mahkûmları!" ile doludur... Olumsuz, üzücü, negatif hemen hemen her durum için "kullanılan" bir kavramdır kader. Ne gariptir ki başarıda, müjdede, sevinçte "bu benim kaderimmiş" deyip şükretmeyen insanoğlu iyiyi, güzeli ve başarıyı kendinden; kötüyü, çirkini ve başarısızlığı kaderden bilir. Çünkü kader tasavvurumuz, çoğu zaman kabulleniş ve teslim oluşu sağlamak için sorumluluktan kaçış üzerine kuruludur. Üstelik olumsuz durumlar üzerinden dile gelen bu yazgıcı kader anlayışı İslam öncesi cahiliye toplumunda da etkilidir.

Cahiliye toplumunda akdar olarak adlandırılan "geleceği tayin eden, doğum, ölüm, rızık vb. konularda insan gücünün erişemediği kör bir kuvvet"ten söz edilmektedir. Bu kör kuvvet, bütün olayları ve insanın davranışlarını da önceden tayin eden, kendisinden kaçılması mümkün olmayandır. (Şeyh İnayetullah, İslam Düşüncesi Tarihi, s.157.) Cahiliye Araplarının böyle bir fikre sahip olmaları şaşırtıcı değildir. Zira çöl hayatında tabiat şartlarının düzensizliği, zorluğu ani ve beklenmedik değişikliklere kolaylıkla yol açabilmekte "akdar" inancı da bu durumlara açıklama getirmek için kolay bir yol olarak kabul edilebilmektedir. (Emin, Ahmet, Fecrü'l-İslam, Çev. Ahmet Serdaroğlu, Kılıç Ktb, Ankara, 1976, s. 83.) Bu kolay yolu tercih eden müşriklerin inanıp inanmamak gibi bir konuda dahi sorumluluk almaktan kaçındıkları ayetlerde de yer almaktadır. Nahl suresi 35. ayet-i kerimede bu durum şöyle haber verilmektedir: "Allah'a ortak koşanlar dediler ki: 'Allah dileseydi ne biz, ne de atalarımız O'ndan başka hiçbir şeye tapmazdık, O'nun emri olmadan hiçbir şeyi de haram kılmazdık.' Kendilerinden öncekiler de böyle yapmıştı. Peygamberlere düşen sadece apaçık bir tebliğdir." Kendi sorumluluklarını yerine getirmeyerek yüce Allah'ı suçlamaya kalkışan (Zemahşeri, II, 327-328.) müşriklerin bu tutumuna da Zuhruf suresi 20. ayet-i kerimede bir anlamda cevap verilmektedir: "'Eğer Rahman dileseydi biz onlara kulluk etmezdik' dediler. Bu konuda hiçbir bilgileri yoktur. Onlar sadece yalan söylüyorlar."

Sorumluluğu kendi üzerinden atmak ve yüce Allah'a yüklemek yaklaşımı ayet-i kerimede "yalan" olarak tanımlanmaktadır. Bu bir yalandır. Çünkü insan irade sahibi ve özgür yaratılmıştır. Bu özgürlük metafizik bir özgürlükten çok ahlaki bir düzlemde görülmeli ve ele alınmalıdır. Çünkü İslam'da insanın özgürlüğü, sorumluluk, yükümlülük ve müeyyide temeline dayanmaktadır. (Draz, Muhammed, Kur'an Ahlakı, Çev. Emrullah Yüksel, Ünver Günay, İz Yayınlar, İstanbul, 1993, s. 3.)

Sorumluluk, kişinin kendi eylemlerinin sonuçlarını üstlenmesi (Cevizci, Felsefe Sözlüğü, s. 786.) akıl ve iradesiyle işlediği fiilleri sebebiyle niyet ve kastına göre değerlendirilmesidir. (Adil Bebek, Maturidi'de Günah Problemi, Rağbet Yayınları, İstanbul, 1998, s. 59.) Sorumluluğun olmadığı yerde kişiden söz edilemez. Çünkü sorumlu olmak kişinin ilk önce kendisinin özne olduğunu bilmesidir ki bu sebeple sorumluluk bireyseldir. Kişinin sorumluluğunu yakınları yüklenemediği gibi peygamber de yüklenemez. "(Ey Muhammed!) Biz sana Kitab'ı (Kur'an'ı) insanlar için, hak olarak indirdik. Kim doğru yola girerse, kendisi için girmiş olur. Kim de saparsa, ancak kendi aleyhine sapar. Sen onlara vekil değilsin." (Zümer, 39/41.)

Sorumlulukta bireyselliğin temel olması, tek tek her bir insanın değerli kabul edilmesindendir. İşte bu sebeple insanın sorumlu ol-

duğunu fark etmemesi Kur'an'ın ifadesi ile "kendi kendine zulmetmesi" olarak değerlendirir. (bkz. Bakara, 2/57; Talak, 65/1.)

Sorumluluk gibi ceza ve mükâfat da insanın özgürlüğüne delil teşkil eder. İnsan bir şey yapmak hürriyetine sahip değil ise insanın yaptığı iyi ve kötü amellerden ötürü ceza veya ödül almasının anlamı yoktur. Çünkü yüce Allah'ın cezası da ödülü de O'nun hiçbir kural ve kayıt olmadan dağıttığı şeyler değil, kişinin bu dünyadaki davranışlarının ahlaki bir neticesidir. "İnsan için ancak çalıştığı vardır. Şüphesiz onun çalışması ileride görülecektir. Sonra çalışmasının karşılığı kendisine tastamam verilecektir." (Necm, 53/39-40.) Üstelik yüce Allah, insanın yapıp etmelerinde özgür olduğunu, vereceği mükâfat ve cezanın onun özgür iradesi ile gerçekleşenler üzerinden söz konusu olacağını "Kendi adaleti" ile ilişkilendirmektedir. (Bkz. Maturidi, Kitabu't-Tevhid, s. 263.) Fussılet suresi 46. ayet-i kerimede: "Kim iyi bir iş yaparsa kendi lehinedir. Kim de kötülük yaparsa kendi aleyhinedir. Rabbin kullara (zerre kadar) zulmedici değildir." buyurmaktadır. (Aynı anlam için bkz. Saffat, 37/39; Casiye, 45/22.) Allah kullarına adaleti ile hükmederken onların iradesine müdahale etmez. Buna ilaveten merhameti ile destekler, iyi amelleri karşılığında kuluna yardım eder, O'ndan yüz çevirdiklerinde ise onu kendi hâline bırakır. "Kim bir iyilik yaparsa ona on katı vardır. Kim de bir kötülük yaparsa o da sadece o kötülüğün misliyle cezalandırılır ve onlara zulmedilmez." (Enam, 6/160.)

Yüce Allah iyi ve kötüye gücü yeten, seçim ve eylemleri için sorumlu tuttuğu ve bunun neticesinde mükâfat yahut ceza alacağını haber verdiği insanı, inanıp inanmamakta da özgür bıraktığını ona hiçbir zorlamada bulunmadığını bildirmektedir: "Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi elbette topyekûn iman ederlerdi. Böyle iken sen mi mümin olsunlar diye, insanları zorlayacaksın?" (Yunus, 10/99.) Kullarının iradesine müdahalede bulunmadığını buyuran yüce Allah, Kur'an ayetlerinde insanın sorumluluğu vurgularken ve Allah Rasulü de gerek yaşantısı gerek sözleri ile Müslüman toplumunu sorumluluğunun farkında ve onu layıkıyla yüklenmiş bir boyuta taşımaya çalışmış iken nasıl oldu da kader inancımız özgür irade ile paradoks teşkil edecek bir biçime, "yazgıcı kader" anlayışına dönüşmüştür?

Sorumluluğu kendi üzerinden atmak ve yüce Allah'a yüklemek yaklaşımı ayet-i kerimede "yalan" olarak tanımlanmaktadır. Bu bir yalandır. Çünkü insan irade sahibi ve özgür yaratılmıştır. Bu özgürlük metafizik bir özgürlükten çok ahlaki bir düzlemde görülmeli ve ele alınmalıdır. Çünkü İslam'da insanın özgürlüğü, sorumluluk, yükümlülük ve müeyyide temeline dayanmaktadır.

Rasul-i Ekrem'in hayatta olduğu dönemde kader inancının ferdin sorumluluğunu inkâr ve ihmâle sebep olmadığı düşünülürse meselenin sonrakilerin yorum ve yaklaşımları ile farklılaştığı düşünülebilir. Özellikle Allah Rasulü'nün vefatından sonra yaşanan siyasi tartışmalar, Cemel ve Sıffin Savaşlarında karşı karşıya gelen her iki tarafın sahabeden oluşması, ölenin ve öldürülenin durumunun ne olacağı gibi Müslümanlar için açıklanması zor durumlar yazgıcı kader yorumuyla çözümlenmeye çalışılmıştır. Emeviler döneminde bu yazgıcı yorumun hayli güç kazandığı da bilinen bir husustur. (Abdülcebbar, Muğni, c.8, s.4.) Bu yazgıcı kader yorumu ise bir çözüm olmaktan çok beraberinde yeni sorular getirmiştir. Nitekim özgür irade, kulun sorumluluğu tartışmaları bu noktada başlar. Üstelik sorunun tanrı-merkezli bir yaklaşımla ele alınması konuyu içinden çıkılamaz bir hale dönüştürmüştür. Zira mesele Yüce Allah'ın kudretinin yanında insanın kendi fiillerini gerçekleştirecek bir güce, kudrete sahip olup olamayacağı ve kulun fiillerinin Allah tarafından bilinip bilinemeyeceği şeklinde "Allah'ın kudreti ve ilmi" üzerinden tartışılmıştır. Diğer yandan insanın özgürlüğü ahlaki düzlemde değil metafizik bir düzlemde tartışılmış ortaya çıkan yanlış soruya doğru cevap verilmeye çalışılmıştır. Oysa yanlış soruya doğru cevap verme imkânı yoktur.

Kader ve insanın özgürlüğü konusunun yüce Allah'ın ilim sıfatı üzerinden ele alınması, kâinatta olacakların önceden Allah Teala tarafından bilineceği, bu bilinme-

nin ise insan eylemlerini zorunlu kılacağı anlamlarını doğurmuştur. "İlim maluma tabidir" ilkesi ile bağlantılı olarak Allah'ın bilmesi kulun fiilini zorunlu kılar mı, sorusu ortaya çıkmaktadır. Zira bilme ile bilinen arasındaki ilişkide ortaya çıkan öncelik sonralık ilahî bilgi söz konusu olduğunda bir zorunluluğa dönüşmektedir. Zira bir şeyi Allah'ın bildiğinin söylenmesi, insanın bildiğinin söylenmesi ile aynı neticeyi ortaya çıkarmamaktadır. Çünkü insanın bilmesi zorunluluk doğurmazken Allah'ın bilgisi zorunluluk doğuracaktır. İnsanın yapıp etmelerinin yüce Allah tarafından bilinmesi noktasına da varan bu yaklaşımda insan özgürlüğü sorunu doğmaktadır. Ortaya çıkan bu sorunu çözmek için yazgıcı kader anlayışına sahip Cebriye ekolü "yüce Allah'ın kulun tüm yapacaklarını cennet yahut cehennemlik olduğunu dahi bildiğini" vurgulayarak (Mustafa Sabri, İnsan ve Kader, s. 68-69.) insan özgürlüğüne dair problemi göz ardı eder. İslam filozoflarının insan özgürlüğü, iradesi ve buna bağlı sorumluluğuna imkân verebilmek amacıyla ortaya attıkları Yüce Allah'ın "cüzileri külli tarzda bilmesi" ve İbn-i Sina'nın ifadesi ile "Allah'ın ezelî ilminin cüz'iyyata taalluk etmemesi" (İbn Sina, Şifa, s. 437-439.) yaklaşımı da tam bir çözüm olamamıştır. Zira bu yaklaşımla Allah'ın bilgisine bir sınırlama getirmek söz konusu olmaktadır. Oysa hiç şüphe yok ki O, her şeyi bilendir. (bkz. Bakara, 2/282; Nisa, 4/176.)

İnsan zihni için zamana dair geçmiş, şimdi ve gelecek olarak kategorize edilen bir ayrımdan, yaratıcı için bahsedilemeyeceği, diğer yandan O'nun ilminin insan zihnini sınırlayan bu zaman anlayışını da kuşatmakta olduğu (bkz. Sebe, 34/3; Yunus, 10/61.) bu soruya cevap vermek için yapılan bir başka açıklamadır. (Geniş bilgi için bkz. Zikri Yavuz, İnsan Hürriyeti Açısından Tanrı'nın Ön Bilgisi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ve Din Bilimleri (Din Felsefesi) Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, 2006.) Daha tutarlı bu açıklamada da meseleyi Allah'ın ilmi bakımından ele almanın ortaya çıkardığı sorunlar bulunmaktadır. Zira Allah'ın olmuş ve olacak olan her şeyi bilmesi O'nun irade sıfatının ihmaline imkân verebilmektedir. "Her şeyi bilme" kavramı Yaratıcıya atfedilen mükemmel şekilde özgür olma ile uygun değildir. (Richard Swinburn, The Coherence of Theism, Oxford, 1995, s. 181.)

İnsanın özgürlüğü meselesi Yüce Allah'ın ilmi üzerinden tartışılması kadar O'nun kudreti üzerinden de tartışılmıştır. Allah'ın kudretinin yanında insanın da kudret sahibi olup olmaması, insan iradesinin dilediğini yapmaya imkân verip vermemesi konuları bu noktada karşımıza çıkan sorulardır. Bu soruların da metafizik düzlemde ele alınması kulun eylemlerini bütünüyle ilahî kudrete bağlayan, insanın en basit fiilleri dahi gerçekleştirmekten aciz olduğu sonucuna ulaşan yazgıcı kader anlayışına sebep olmaktadır. (Bağdadi, Usulu'd-Din, s.188.) İnsan iradesini ve buna bağlı olarak sorumluluğunu ortadan kaldıran bu görüş İslam geleneğinde tam bir kabul görmemiş, buna karşı bazı eleştiriler geliştirilmiştir. Önemli eleştirilerden biri de Maturidi kelamcılardan İbn Hümam'a aittir. O, kulun iş yapma, eylemde bulunma gücünü hemen hemen etkisiz hale getiren bu görüşe karşın şöyle demektedir: "Allah, insana iyi ve kötü filleri tanıtır. Sonra onda bu filleri yapma ve yapmamaya imkân veren bir kudret yaratır. Ödül vererek iyiyi yapmasını, ceza ile korkutarak da kötü şeylerden sakınmasını ister. Allah'ın bütün bunlar için insana kudret ve imkân vermesi, O'nun ulûhiyetine zarar vermez. Nasıl ki, kendi bilgisi dâhilinde olan şeylerden bize de bildirmesi O'nun bilgisine zarar vermiyorsa, bize verdiği kudret sebebiyle ilahi kudrete de bir zarar gelmemektedir." (İbn Hümam, Kemalettin, Kitab el-Müsayere, Mısır, Bulak, 1317/1889, s. 107, 108.)

Görülmektedir ki özgür irade ile kadere imanı karşı karşıya getiren meselenin ele alınış şeklidir. Her şeye egemen olan yaratıcı ile yaptıklarından sorumlu tutulan insan fikrinin karşı karşıya konulması kırılma noktasıdır. Bu ikilem siyasi, sosyal ve kültürel faktörlerden etkilenerek oluşmuş ve çözümsüz bir noktaya gelmiştir. İnsanın yaptıklarından sorumlu tutulmadığı, "kader"in bir savunma mekanizması olarak kullanıldığı bu yorum tercih edilmiştir. Oysa Kur'an'ın inşa etmeyi hedeflediği ve Allah Rasulü'nün en güzel örnek olarak ortaya koyduğu insan prototipi yazgıcı kader yorumuna imkân vermemektedir. Diğer yandan bu yorum duayı, denenmeyi ve mükâfatı da anlamsız kılacaktır.

Kader, Kur'an ayetlerinde yüce Allah'ın koyduğu değişmez (bkz. İsra, 17/77.) bir ölçüdür. (Fatma Bayraktar Karahan, Dua ve Kader, s.60 vd.) Allah Rasulü de "her şey bir kadere (ölçü ve plan) göredir" buyurmaktadır. (Müslim, Kader, 18; Muvatta', Kader, 1.) İnsana düşen bu ölçüyü fark etmek, dikkate almak ve gereğini yapmaktır. Nitekim imtihanı başarmak da ancak böylelikle mümkün olabilecektir. ■

KUR'AN-I KERİM'DE EDEBİYAT, GÜZEL SANAT DALLARI VE ÇAĞDAŞ İLETİŞİM YÖNTEMLERİNE İŞARETLER

Prof. Dr. Muammer ERBAŞ | Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı

إِنَّ هَٰذَا الْقُرْآنَ يِهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ ...

"Şüphesiz ki bu Kur'an en doğru yola iletir..." (İsra, 17/9.)

Bugün gerek insanlığa yönelik İslami tebliğ sürecinin, gerekse Müslümanlara yönelik din eğitim öğretimi faaliyetinin önündeki en önemli sorunlardan biri, mevcut din dilinin eskimesi ve modern iletişim yöntemlerinden yeterince istifade edilememesidir. Esasen Kur'an vahyi, bizlere bu konuda önemli ipuçları sunmaktadır. Şöyle ki o, öncelikle edebî bir mucizedir. Bu itibarla Kur'an'da Arap edebiyatına ve güzel sanat dallarına ait pek çok unsur en etkili biçimde kullanılmıştır: "Kulumuza indirdiğimiz Kur'an'dan şüphe ediyorsanız, siz de onun benzeri bir sure meydana getirin; eğer doğru sözlü iseniz, Allah'tan başka, güvendiklerinizi de yardıma çağırın." (Bakara, 2/23.)

Kur'an-ı Kerim, bir şiir kitabı değildir. Bununla birlikte Mekki surelerin pek çoğu şiir üslubundadır. Bu sayede Kur'an vahyi, inanmadığı halde pek çok müşrik Arap'ı derinden etkilemeyi başarmıştır. Bizce bunun anlamı, dini tebliğde tıpkı Hassan b. Sabit, Yunus Emre, vb. gibi şiirden yeterince istifade etmektir.

Kur'an-ı Kerim, bir musiki bestesi değildir. Bununla birlikte Kur'an vahyi, düz bir hitap veya metin gibi değil, bilakis tecvit kuralları çerçevesinde kendisine özel bir musikiyle okunur. Bu tarz okuyuş, ona ayrı bir güzellik ve etkileyicilik katar. Bu husus bize, dinî eğitim ve öğretimde tıpkı Meragi, Itri, Hafız Post, vb. hafız bestekârlar gibi meşru çerçevede dinî musikiden istifade edilmesi gerektiğini gösterir.

Kur'an-ı Kerim, bir hikâye kitabı veya roman değildir. Bununla birlikte o, bünyesinde pek çok güzel kıssaya yer vermiştir. Bu sayede ilahî kaynaklı soyut değer ve mesajlar, muhataplara somut tarihî örnekler ışığında çarpıcı bir şekilde aktarılmıştır. Böylece Kur'an vahyi, dünyanın gelmiş geçmiş en büyük edebî mucizesi olmuştur: "Şüphesiz bu anlatılanlar gerçek hikâyelerdir." (Âl-i İmran, 3/62.)

Kur'an-ı Kerim, fabl türü bir öykü kitabı değildir. Fakat Kur'an'da sadece ağaçlar, kuşlar, vb. değil, bunun ötesinde cansız taşlar dahi konuşturulmuştur. "Göklerde ve yerde olan kimselerin, sıra sıra uçan kuşların Allah'ı tespih ettiğini görmez misin? Her biri kendi niyaz ve tespihini bilir. Allah, onların yaptıklarını bilendir." (Nur, 24/41.)

Kur'an-ı Kerim, bir atasözü mecmuası değildir. Fakat Allah Teala, orada özgün onlarca darb-ı mesele yer vermiştir. Bu sayede bir yandan ilahi mesajlar çok daha çarpıcı ve anlaşılır kılınmış, diğer yandan da inananların muhayyile gücü zorlanarak geliştirilmiştir. Buradan hareketle kültür tarihimizde Kur'an ve sünnete uygun onlarca yeni atasözü türetilmiştir: "Şüphesiz Allah (hakkı açıklamak için) sivrisinek ve onun da ötesinde bir varlığı misal getirmekten çekinmez." (Bakara, 2/26.)

Kur'an-ı Kerim, bir karikatür dergisi değildir. Fakat Allah Teala, orada inkarcıların durumlarını çok çarpıcı bir şekilde hicvetmiştir.

Kur'an-ı Kerim, bir resim albümü değildir. Fakat Allah Teala, orada insanın zihin dünyasında beliren çok canlı tablolar çizmiştir. Buradan hareketle geçmişte Müslüman ressamlar, minyatür tarzında çok güzel tablolar ortaya koymuşlardır. Bunun gereği, bizlerin de bugün için söz konusu Kur'an tablolarını layıkıyla resim tuallerine

yansıtmamızdır: "Allah'ın yardımı ve fetih geldiğinde, insanları bölük, bölük Allah'ın dinine girerlerken gördüğünde." (Nasr, 110/1-2.)

Kur'an-ı Kerim, bir karikatür dergisi değildir. Fakat Allah Teala, orada inkarcıların durumlarını çok çarpıcı bir şekilde hicvetmiştir. Buradan hareketle geçmişte Müslüman sanatkârlar, şeytan, cin, vb. kötü figürü minyatürler üzerinden çok güzel resmetmişlerdir. Bizim de, bugün Kur'an hicivlerini resmeden eserler ortaya koymalıyız: "Tat bakalım (azabı)! Hani sen çok güçlü ve şerefli idin." (Duhan, 44/49.)

Kur'an-ı Kerim, bir piyes veya tiyatro eseri değildir. Fakat Allah Teala, orada şeytanın kendisiyle, Firavun'un veya diğer inkarcıların da peygamberlerle olan mücadelelerini bizzat kendi ağızlarından olduğu gibi aktarmış ve bunda herhangi bir beis görmemiştir. İslami literatürde bilhassa Mesnevi tarzı eserlerde benzer türde özgün diyaloglara başarıyla yer verilmiştir: "(İblis:) Rabbim! Öyle ise, (varlıkların) tekrar dirileceği güne kadar bana mühlet ver, dedi." (Hicr, 15/36.)

Kur'an-ı Kerim, bir sinema filmi değildir. Fakat orada filmleri aratmayacak çok canlı sahneler mevcuttur. Bilhassa kıyamet, cennet ve cehennemin anlatımında soyut anlatımdan ziyade canlı tasvirler ön plana çıkar. Öyle ki insan bu sahneler karşısında adeta kendisini oralara girip çıkmış gibi hisseder. Bugün için bunları başka dil ve kültürden kimselere anlatımda en etkin yolu, onları beyaz perdeye aktarmaktır: "Gök yarıldığı zaman, yıldızlar dağılıp döküldüğü zaman, denizler kaynaştığı zaman, kabirlerin içi dışa çıktığı zaman." (İnfitar, 82/1-4.)

Kur'an-ı Kerim, bir dizi filim senaryosu değildir. Fakat orada İslam serüveni, Hz. Âdem ile başlayıp Hz. Peygamber'e kadar devam edegelen bir dizi film gibi sunulur. Öyle ki pek çok surede, önceki bölümlere ait çarpıcı sahneler özetlenip tekrarlanır. Bugün için bunun yolu, söz konusu serüveni canlı bir şekilde aktaran dizi filmler çekilmesidir. Bu dizilerden bazıları Âdem, Nuh, Lut, vb. geliş sırasıyla peygamberleri, bazıları ise Alak, Müddessir, Müzzemmil, vb. nüzul sırasıyla sureleri esas almalıdır.

Normalde küçük çocukları oturtup onlara üç-beş dakika bir şey anlatamayız. Fakat onlar, sabahın erken saatlerinde gizlice kalkıp televizyonu açarak onun başında gönüllü olarak saatlerce çizgi film izler. O hâlde bugün için Müslüman çocuklara ulaşmanın ve onları eğitmenin yolu, Kur'an ve sünnete dair mesajları onların düzeyine uygun olarak hazırlanmış resimli hikâyeler veya çizgi filmler ve diziler yoluyla aktarmaktır: "Lokman, oğluna öğüt vererek: Yavrucuğum! Allah'a ortak koşma! Doğrusu şirk, büyük bir zulümdür, demişti." (Lokman, 31/13.)

Kur'an-ı Kerim, bir belgesel film senaryosu değildir. Fakat Allah Teala, orada evrende yaşayan canlıların yaşamlarına dair belgesel tadında pek çok anlatıma yer vermiştir. Bugün bunları doğru bir şekilde anlatıp ortaya koymanın en etkili yolu, onların belgesellerini çekmektir: "Rabbin bal arısına da şöyle vahyetti: Dağlardan, ağaçlardan ve insanların kuracakları kovanlardan göz göz evler edin!..." (Nahl, 16/68.)

Dinî eğitimde anlatım ve aktarımı en zor olan hususların başında, gayp âlemi ve bu âleme ait olan Allah, melek, cin vb. varlıklar gelir. Kur'an'da bu âlem bizlere, daha ziyade müteşabih ayetler aracılığıyla güçlü teşbihler ve canlı temsiller aracılığıyla aktarılmıştır. Maalesef bugün için biz din adamlarının bu konuda kullandığı dil oldukça eskimiştir. Bu nedenle bilhassa genç nesillere gayp âlemini ve ona ait varlıkları anlatmakta hiç de başarılı olamıyoruz.

Hâlbuki bugün için insanoğlu, gayp âleminin âdeta bir prototipi olan sanal âlemi ve bu âleme ait ürünleri üretmiş ve herkesin hizmetine sunmuştur. Bilhassa gençler, başında saatlerini geçirdikleri bu âlemi, adeta gerçek âlemden çok daha iyi tanımaktadırlar. Maalesef bugün bizler, aynı hatayı bilgisayar, internet, vb. dijital kültür karşısında tekrarlıyoruz. Büyük ölçüde kaybettiğimiz milletimizi ve ümmetimizi, bilhassa geleceğimiz olan yeni nesilleri tekrar kazanmak adına bir an önce başta bütün edebî ilimler ve güzel sanat dalları olmak üzere bilhassa çağdaş iletişim araçlarını dini tebliğ ve eğitim öğretimde en etkili bir şekilde kullanmak durumundayız. Bunun için Yüce Kitabımız Kur'an-ı Kerim, bizlere ilham kaynağı ve meşruiyet zemini olarak fazlasıyla yeter.

Kur'an-ı Kerim, bir belgesel film senaryosu değildir. Fakat Allah Teala, orada evrende yaşayan canlıların yaşamlarına dair belgesel tadında pek çok anlatıma yer vermiştir.

HAC VE UMRE

Prof. Dr. Zekeriya GÜLER | Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ

" الْعُمْرَةُ إِلَى الْعُمْرَةِ كَفَّارَةٌ لِمَا بَيْنَهُمَا وَالْحَجُّ الْمَبْرُورُ لَيْسَ لَهُ جَزَاءٌ إِلاَّ الْجَنَّةُ."

Ebu Hüreyre'den (r.a.) rivayet edildiğine göre Rasulüllah (s.a.s.) şöyle buyurdu:
"Umre, kendinden önceki umre ile arasındaki günahlara keffarettir. Kabul olunmuş bir haccın (hacc-ı mebrur) karşılığı da ancak cennettir."
(Buhari, Umre, 1; Müslim, Hac, 437.)

Hadis metnindeki keffaretin, "büyük günahlardan kaçınıldığı müddetçe" kaydının geçtiği hadisler gibi anlaşılıp "küçük günahlar" ile sınırlı tutulması gerektiği ifade edilir.

Hacc-ı mebrur, hiçbir günahın karışmadığı makbul hac demektir. Onu, "içinde riyakârlık, boş ve çirkin söz, suç ve günahın olmayıp helal ve temiz kazançla yapılan hac" diye tarif edenler de vardır.

Ayrıca Hz. Âişe'nin, "Ya Rasulallah! Biz, en üstün amel olarak cihadı görüyoruz. Kadınlar olarak biz cihat etmeyelim mi? şeklindeki sualine Rasul-i Ekrem'in (s.a.s.) verdiği şu cevap, kadınlar için cihadın "hacc-ı mebrur" olduğunu açıklar: "Sizin için cihadın en üstünü, kabul olunmuş hacdır." (Buhari, Hac, 4, Cihad, 1.)

Hac, "imkânı olan her Müslümanın belirlenmiş zaman içinde Kâbe'yi, Arafat, Müzdelife ve Mina'yı ziyaret etmek ve belli bazı dinî görevleri yerine getirmek suretiyle hem beden hem malla yaptığı ibadet" demektir. Umre ise, yılın herhangi bir zamanında belirli yerlerde (mikat) ihrama girip Kâbe'yi tavaftan sonra Safa ile Merve arasında say yapmak, sonra da tıraş olup veya saçları biraz kısaltıp ihramdan çıkmaktan ibarettir.

Rasul-i Ekrem'in (s.a.s.) haccının, şu ayetin nüzulünü takip eden hac mevsiminde, yani hicretin 10. yılında gerçekleştiği bilinir: "Ona yol bulabilenlerin Beytullah'ı haccetmesi Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır." (Âl-i İmran, 3/97.)

Akil, baliğ ve hür olmak ve hac görevini yapma imkânına sahip bulunmak gibi şartları yerine getiren bir Müslüman, hayatta bir defa yapmakla hac farizasını yerine getirmiş olur. Umre, müekket sünnettir. Şafii mezhebinde tercih edilen görüşe göre ise hayatta bir defa umre yapmak farzdır. Umrede belirli bir zaman, Arafat'ta vakfe, şeytan taşlama ve kurban kesme şartı yoktur.

Yüce Kur'an, "Haccı da umreyi de Allah için tamamlayın!" (Bakara, 2/196.) ayeti ile hac ve umre ibadetinin faziletine vurgu yapar. Şu iki hadis de bu ayeti açıklayan beyanlar arasında yer alır: "Hac ile umreyi peş peşe (birlikte) yapın. Çünkü bunlar körüğün demir, gümüş ve altının kirini gidermesi gibi fakirliği ve günahları giderir. Makbul bir haccın karşılığı ancak cennettir." (Tirmizi, Hac, 2.); "Ramazanda umre, hacca (bir rivayette benimle yapılan hacca) denktir." (Buhari, Umre, 4; Müslim, Hac, 221-222.)

"Hac ile umreyi peş peşe (birlikte) yapın. Çünkü bunlar körüğün demir, gümüş ve altının kirini gidermesi gibi fakirliği ve günahları giderir."

Baştan sona sembollerle dolu birer ibadet olan hac ve umreye dair Yüce Rabbimiz şöyle buyurur: "Şüphesiz Safa ile Merve Allah'ın alâmetlerindendir. Kim Kâbe'yi hacceder veya umre yaparsa, bu ikisini tavaf etmesinde (bu iki tepe arasında say yapmasında) bir beis yoktur. Kim gönülden iyilik yaparsa, karşılığını görür. Doğrusu Allah şükrün karşılığını verendir ve bilendir." (Bakara, 2/158.); "Bir zamanlar İbrahim´e Beytullah´ın yerini hazırlamış ve (ona şöyle demiştik): Bana hiçbir şeyi eş tutma; tavaf edenler, ayakta ibadet edenler, rükû ve secdeye va-

Hadisten öğrendiklerimiz

- İslam'ın beş temel esasından biri olan hac, imkânı olan her Müslüman için farzdır. Umre ise müekket sünnettir.
- Hac ve umre, insanın hem bedeni hem mali varlığını ilgilendirdiğinden dinin kemale ermesi ve külli bir teslimiyetin göstergesi demektir.
- Kabul olunmuş bir haccın karşılığı cennettir.

ranlar için evimi temiz tut. İnsanlar arasında haccı ilan et ki, gerek yaya olarak, gerekse nice uzak yoldan gelen yorgun argın develer üzerinde, kendilerine ait bir takım yararları yakinen görmeleri, Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği kurbanlık hayvanlar üzerine belli günlerde Allah'ın ismini anmaları sana (Kâbe'ye) gelsinler. Artık ondan hem kendiniz yiyin, hem de yoksula, fakire yedirin. Sonra kirlerini gidersinler, adaklarını yerine getirsinler ve Beyt-i Atik'i (Kâbe'yi) tavaf etsinler." (Hac, 22/26-29.)

Bu ayet ve hadisler ışığında hac ve umrenin fayda ve hikmetleri arasında; Allah'ın bu ibadetleri ihlas ile yapabilen kullarına lütfu, her kulun kendi niyet, irade, seviye ve kabiliyetine göre ibret dersleri çıkarıp kulluğunu artırması ve annesinden doğduğu gün gibi günahlardan arınması, uluslararası boyutta İslam kardeşliği, yardımlaşma ve dayanışma ruhu, bütünleşme ve kaynaşma heyecanı, topyekûn ümmetin ortak akıl ve bilinçle ulaştığı çözüm yolları ve elde ettiği maddi-manevi imkânlarla ortaya çıkan motivasyon/sinerji sayılabilir.

Gerçekten de hac ve umre sayesinde, giydiği ihramı kefene benzetip ölümü düşünerek nefsiyle hesaplaşan, yaptıklarından pişman olup gözyaşı döken, kendisiyle barışıp çevresine duyarlı hâle gelen, Harem bölgesinden çıkardığı ibret dersleriyle geniş bir ufuk dünyası kazanan, Allah'ın Evi'ndeki emniyet ve maneviyat iklimini kendi evine taşıyan, Muhammed İkbal'in deyişiyle oradan Hz. Ebu Bekir'in sadakat ve teslimiyetini, Hz. Ömer'in adalet ve merhametini, Hz. Osman'ın iffet ve hayâsını, Hz. Ali'nin ilim ve hikmetini alıp gelerek kemalin zirvesine yükselen, imanın coşku ve heyecanını yüreklerinde hep hisseden pek çok insan vardır. Zira hac ve umre ibadeti, insanın hem bedeni hem mali varlığını ilgilendirdiğinden külli bir teslimiyetin göstergesidir. Nitekim Gazali'nin ifadesiyle hac, "dinin kemale ermesi ve teslimiyetin tamamlanması" demektir.

Esasen bu külli teslimiyette, onların ihramlı olarak, "Allah'ım, ben hac/umre yapmak istiyorum, onu bana kolaylaştır, onu benden kabul et, sen işiten ve bilensin." diye niyet ve dua edip dillerinden düşürmedikleri telbiyenin tesiri büyüktür. İnsan eğitiminde oldukça anlamlı olan telbiye şudur: "Lebbeyke'llahümme lebbeyk, lebbeyke la şerike leke lebbeyk, inne'l-hamde ve'n-ni'mete leke ve'l-mülk, lâ şerike lek (Allah'ım, davetine icabet ettim ve sana yöneldim, şerikin yok. Allah'ım, davetine icabet ettim ve sana yöneldim. Hamt sanadır, nimet senin, hakimiyet senindir, şerikin yok)."

Şüphesiz geneli itibarıyla müminler, niyet ve kabiliyetlerine bağlı olarak hac ikliminden nasiplerini alarak dönerler. Ne var ki, "tevfîke refîk" olmayıp bu iklimden hiç nasip almadan dönenler de bulunabilir. Tevfik, Allah'ın sevdiği ve razı olduğu şeylere kulunun fiilini muvafık kılması manasına gelir ki, bu kulun erişebildiği en büyük lütuf olan saadet demektir.

Sonuç olarak hac, imanın üst seviyede pratiklere yansıdığı kulluk ve ahlak mevsimidir. Çünkü bu mevsimde bir taraftan iman esasları gereği Allah-kul ilişkisi güçlenirken, diğer taraftan sevgi, saygı, sabır, kardeşlik ve ümmet bilinci gibi ahlaki-manevi güzellikleri kazanıp huzura kavuşma imkânı sunar. Aslında bir ömür boyu korunması ve sürdürülmesi gereken bu imkân, gerek bedenle yapılan namaz ve oruç ibadeti, gerekse mal ile yapılan zekât ibadetinden farklı olarak haccın, hem bedenle hem de mal ile yapılmış olmasından kaynaklanmaktadır.

Nitekim Gazali'nin ifadesiyle hac, "dinin kemale ermesi ve teslimiyetin tamamlanması" demektir.

ALİ DÜZENLİ HOCAEFENDİ

Ali AYGÜN

Kendi öğrencilik yıllarının imkânsızlıklar içerisinde olduğunu, okumak için yeterli materyalin olmadığını söyleyen Ali Düzenli Hoca, din görevlilerinin kendilerini en iyi şekilde yetiştirmeleri gerektiğini vurguluyor.

Onu, Hollanda Rotterdam Mevlana Camii'nde görevli olduğu zamanlarda tanımıştım. Çocuktum daha. Babam, namaza alışayım diye camiye giderken beni de yanında götürürdü. Mütebessim çehresi, kadife sesi çocuk yüreğime dokunmuştu.

Yıllar sonra Türkiye'ye dönmüştük ikimiz de. O, vaizlik görevine devam ediyordu. Ben de Samsun İmam-Hatip Lisesi öğrencisi olmuştum. Pazar günleri Yalı Camii'nde ikindi namazını müteakiben verdiği hadis derslerini takip ediyordum.

Medrese usulü ilim zincirinin bir halkası olarak Samsun'da gösterilebilecek ender kişilerden biri de Ali Düzenli Hocaefendi'dir. Ali Düzenli Hocaefendi, 1938'in Ekim'inde o zamanlar Trabzon'un Of ilçesine bağlı Dernekpazarı nahiyesinin Güney Mahallesi'nde doğdu. Çocukluğu bu mahallede geçti. Bu dönemde okula gidemeyen çocukların eğitim aldığı sübyan mektepleri vardı. Çocuklar, sübyan mektebi denilen mahalle mektebinde caminin odasında okurlardı. Sübyan mektebinde öğleye kadar Kur'an-ı Kerim, öğleden sonra da ilmihal dersi verilirdi. Genelde altı aylık bir süre için hoca tutulur, mahalleli o hocanın iaşesini karşılayarak hizmete devam etmesini temin ederlerdi. Ali Düzenli Hoca söz konusu mektepte derslere dokuz yaşına kadar devam etti.

Dokuz yaşında Dernekpazarı Yeni Cami Mahallesi'nde Hacı Salih Şenocak Hoca'da hafızlığa başladı. 7 sayfaya kadar onda okudu. O vefat edince Uğurlu Köyü'nde Mehmet Âşıkkutlu Hoca'da okumaya devam etti, ancak hafızlığını babasının dayısı Hafız Muharrem Aydın'da tamamladı. Yine babasının dayısının oğlu Muhittin Aydın'dan 6 sene kadar Arapça okudu, eski usule göre icazet aldı.

Diploması olmadığı için vaizlik sınavına giremiyordu. Dönemin Diyanet İşleri Başkanı Eyyüp Sabri Hayırlıoğlu'nun vesile olmasıyla sınava girmeye hak kazandı. 1958 Eylül'ünde vaizlik sınavını kazandı, ancak askerliğini yapmamıştı. Bir sene sonra asker oldu. Askerliği 2 sene sürdü. Bu arada dışarıdan ilkokul diplomasını aldı. 30 Haziran 1962'de Ordu Perşembe'de vaiz olarak göreve başladı. 3,5 sene Perşembe'de görev yaptıktan sonra 1966 Aralık'ında Sinop'a tayin oldu. Burada 11 sene görev yaptı. Bu esnada Sinop İmam-Hatip Lisesi'nin açılmasına büyük katkısı oldu. 1977'de tayini Samsun'a çıktı. 1980'de din görevlisi olarak Hollanda Rotterdam'a gitti. 2,5 sene kadar Rotterdam Mevlana Camii'nde görev yaptı. 1985-1988 yılları arasında Samsun Çarşamba'da vaiz olarak görev yaptı. 2003'te yaş haddinden emekli oldu. İkametine Samsun'da devam ediyor, ancak yazları memleketi Dernekpazarı'nda geçiriyor. 2003'te emekli olmasına rağmen 1977'den şu ana kadar Samsun Büyük Cami'deki vaazlarına devam ediyor.

Ali Düzenli, vaaz ve sohbetleriyle halkı bilgilendirdi ve onlara önder oldu. Neredeyse hiçbir vatandaşın okuma ve anlamaya imkân bulamayacağı İbn Kesir tefsirini, yirmi yılı aşkın sürede cami vaazlarında baştan sona hatmetti. Yalnız vaaz ve sohbetleriyle halkı bilgilendirmekle kalmadı. Vaizlik görevi esnasında ayrıca özel olarak dersler verdi. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın muhtelif kademelerinde, ilahiyat fakültelerinde, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı eğitim kurumlarında görev yapan çok sayıda öğrenci yetiştirdi, onlara icazet verdi. Diyanet görevlilerine de dersler verdi, hâlâ vermeye de devam ediyor. Onlara Arapça, akait ve İhtiyar okutuyor.

Ali Düzenli Hoca, derslere ilaveten öğrencilerin maddi imkânlarıyla, kalacakları yerlerle ve hatta aileleriyle de ilgilenir.

Kendisine iletilen hemen her konuda orta yollu bir tavır takınarak, hikmetleri gözeterek cevap verir.

Ali Düzenli Hoca, talebenin hocasını unutmaması gerektiğini söylüyor. Bayramlarda, kandillerde bir tebrikle de olsa hocasını hatırlamalı. Talebe, hocasını bırakmama-

Ali Düzenli Hoca, derslere ilaveten öğrencilerin maddi imkânlarıyla, kalacakları yerlerle ve hatta aileleriyle de ilgilenir. Kendisine iletilen hemen her konuda orta yollu bir tavır takınarak, hikmetleri gözeterek cevap verir.

Portre: Bahadır Dadak

lı, onunla alakasını kesmemelidir.

Öğrencisi Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanı Salih Şengezer, hocası Ali Düzenli ile ilgili şunları söylüyor:

"Dört yılı aşkın süreyle, Yusuf İbrahim Yücel ile birlikte bize evinin kapılarını açıp, meşguliyetlerini, uğraşlarını, rahatını bir kenara bırakarak bizim için vakit ayırıp, bizden gelen sıkıntılara katlanıp en sonunda da bizi kendisinden öğrendiklerimizi öğretmeye mezun etmesi, Ali Hocamızın alicenaplığını ifade etmek için yeterlidir. Bu eğitimi tamamlayıp bu mesleğin sırrını kulağımıza fısıldadıktan sonra, 'Artık kazmayı küreği elinize aldınız.' diyerek asıl çalışmanın o zaman başladığını işaret etti. Sonrasında da "Şimdi siz bu zincirin son halkasısınız, sakın son halka olarak kalmayın." sözleriyle bu ilim mirasını devam ettirmemizi öğütledi. Hiç şüphe ve tereddüt etmeden söyleyebilirim ki, kısa denebilecek ömrümün en güzel ve en verimli zamanı, Ali Hocamızın huzurunda diz üstü otururken geçen anlardır. Muhterem Hocamdan üzerimizdeki himmetini ve dualarını eksik etmemesini istirham eder, Cenab-ı Hak'tan da hocamıza sağlıklı ve uzun bir ömür bahşetmesini, kendisi sayesinde aldığımız ilim ve irfanın feyz ve bereketini daim eylemesini niyaz ederim."

Hollanda'da görev yaptığı esnada yaşadığı şu olayı hiç unutmuyor. Rotterdam Mevlana Camii'ne Türk çocuklarıyla beraber Hollandalı bir kız çocuğu da gelir, arkadaşlarıyla o da dersi dinlermiş. Bir gün, Ali Düzenli Hoca'ya: "Bana Kur'an-ı Kerim'in Hollandaca mealini verebilir misiniz?" diye sormuş. Hoca da din ataşeliğinden Hollandaca Kur'an mealini temin edip öğrenciye vermiş. Öğrenci arkadaşlarıyla derslere gidip gelmeye devam ediyormuş. Ali Düzenli Hoca bir gün öğrenciye Hollandaca meali okuyup okumadığını sorduğunda öğrenci: "Bir kez okudum, ikinciye başladım, ancak bir sorum olacak." demiş. Hoca da elbette sorabilirsin, deyince öğrenci şöyle sormuş: "Elif-lâm-mîm, ne demek, tercümesi yok?" Bu zamana kadar kendisine Müslümanlardan böyle bir soru gelmemesine, Hollandalı bir kız çocuğunun bunu sormasına hem şaşırıyor hem de üzülüyor Ali Düzenli Hoca.

Kendi öğrencilik yıllarının imkânsızlıklar içerisinde olduğunu, okumak için yeterli materyalin olmadığını söyleyen Ali Düzenli Hoca, din görevlilerinin kendilerini en iyi şekilde yetiştirmeleri gerektiğini vurguluyor.

Dünyevi hiçbir beklentisi olmadan kendisinden ilim talep edenlere evini ve ilmini açan kıymetli hocamızdan Allah razı olsun. Ömrünü, ilmini bereketli, ahirette de derecesini yüksek eylesin. Ümmet-i Muhammed'i kendisinden ila yevmi'l-kıyameh müstefat eylesin inşallah. ■

"SURİYELİ GENÇ KIZ GELİNLİĞİNİ KURSUMUZDA GİYDİ"

Sema BAYAR

Geçtiğimiz yüzyılın önemli müfessirlerinden olan Muhammed Esed, Kur'ani bir kavram olan "Muttaki" kelimesini Allah'a karşı sorumluluklarının bilincinde olanlar olarak tercüme eder ve tüm sorumlulukların kökeninde "ilahî sorumluluk bilincini" arar. Sorumlulukların bilincinde olmak; ailevi, mesleki, insani sorumlulukların bilincinde olmak, öz olarak Allah'a karşı sorumluluk bilincinin birer tezahürleridir.

Bu bağlamda pek çok din gönüllüsü, mesleki sorumluluklarını kendi kişisel gayretiyle harmanlamış, hayır yolunda yeni adımlar atmışlardır. Kelimenin tam anlamıyla yediden yetmişe bütün halka kapıları açık olan Kur'an kursları da, kökleri büyük bir medeniyet havzasından beslenen ve kendini zamana uyarlayan eğitim kurumlarıdır. Birer yaygın eğitim kurumu olan kurslar, kursiyerler için yaşamın bedeni ve ruhu esir alan kavuruculuğuna karşı adeta birer sığınak. Anadolu'nun her köşesinde kurslara gösterilen teveccühte elbette kalplerindeki iyiliğin ziyasını dalga dalga çevrelerine yayan hocalarımızın payı büyük. İstanbul'un Maltepe ilçesinde Kur'an kursu öğreticiliği görevi ifa eden Leyla Gürbulak ve Günnur Cebesoy da iyiliğin ziyasını çevrelerine hale hale yayan kişilerden.

Bilindiği üzere dinimizin evlilik kurumuna atfettiği öneme binaen, gençlerin, bilhassa da evlenmek isteyen fakat maddi durumu elvermeyen kişilerin, bu yolda önünü açmak, onlara yardımcı olmak toplumumuzun yüzlerce yıldır üzerinde durduğu, hassaten bu amaçla vakıflar kurduğu bir hayır kapısıdır. On yılı aşkın bir süredir Kur'an kursu öğreticiliği yapan Leyla Gürbulak, evlilik aşamasında olan ancak maddi anlamda sıkıntı

çeken genç kızlar için yürüttüğü çeyiz kampanyasıyla önce mahallesinde ardından ilçesinde temayüz etmiş, hız kesmeden devam ettiği faaliyetleri İstanbul'un diğer ilçeleri tarafından da duyulmuş, destekçileri günbegün artmış bir hocamız.

Leyla Hanım sözlerine şöyle başlıyor: "Hayır çarşısı kurmak, ihtiyaç sahiplerine elimizi uzatmak benim gençlik hayalimdi. Memur olduktan sonra da hiçbir zaman mesaili bir işim olduğu vehmine kapılmadım, her zaman insanımız için ne yapılabilir onun peşine düştüm." Kursiyerlerinden kızına hayırlı bir kısmet arayanlar, oğlunu hayırlısıyla baş göz etmek isteyenler de dertlerini ona açmışlar. İlk zamanlar esnafı dolaşarak yardımlarını talep eden Leyla Hanım'a daha sonra öğrencileri ve yakın çevresi de yardımcı olmuş. Leyla Gürbulak'ın en büyük destekçisi ise kendisi gibi Maltepe müftülüğünde Kur'an kursu öğreticiliği yapan Günnur Cebesoy.

Cebesoy daha önce görev yaptığı kursta babalarını yeni kaybetmiş beş çocuklu bir aileyle tanışıyor. Ardından ailenin büyük kızının nişanlı olduğunu fakat maddiyatları elvermediği için asgari ölçülerde bile olsa çeyiz hazırlıklarını yürütemediklerini öğreniyor. Leyla Hanım'ın desteğiyle bu kıza yardımda bulunuluyor. Hayırda yolları kesişen bu iki arkadaşın daha sonra iş hayatında da yolları kesişiyor ve aynı Kur'an kursunda görev yapmaya başlıyorlar. Maltepe Müftülüğüne bağlı Mimar Sinan Kur'an Kursu bir hayır merkezine dönüşüyor. Başta kursiyerler olmak üzere ilçe müftülüğüne bağlı diğer kurs öğreticileri ve öğrencileri de hoca hanımların yürüttüğü kampanya-

ya destek veriyorlar. Gürbulak ve Cebesoy, bu konuda öğrencilerinden büyük destek gördüklerini dile getiriyorlar. Özenerek hazırlanmış bohçalar, el emeği göz nuruyla tamamlanan ürünler de bu desteğin göstergesi oluyor.

Günnur Cebesoy, nakliye işleriyle bizzat ilgilenmiş, emektar arabasının ismi artık "Hayır arabası" olmuş. İlçe genelinde toplanan yardımlar kursun deposunda muhafaza ediliyor. En dikkat edilen konu ise çeyizlerin hazırlanma süreci. "Benim de bir kızım var, tüm o kızları kendi kızım gibi gördüm ve o özen ile hazırlıklarını yaptım." diyen Leyla Gürbulak, anne elinin tüm maharetlerini de çeyiz hazırlıklarında göstermiş. Kursiyerler sadece maddi anlamda değil, bir aile sıcaklığı içerisinde manevi desteklerini sürdürüyorlar.

Leyla Gürbulak ve Günnur Cebesoy iki yılı aşan bu süreç içerisinde son olarak geçen Ramazan ayında on üçüncü çeyizi tamamlamışlar. Leyla Hanım'a kendisini en çok etkileyen hikâyeyi sorduğumuzda bize Suriyeli Ammar'ın çeyiz hazırlıklarını anlattı. Gurbetteki kızımız sade bir nikâh istemiş ve çeyiz hazırlıkları yapılırken göstermiş olduğu tevazuuyla kursiyerlerin gönlünü kazanmış. Gürbulak "İlk defa böylesine bereketli bir hazırlık süreci yaşadık." diyor ve sözlerine şöyle devam ediyor: "Genellikle mefruşat ürünlerini tedarik edebiliyorduk. Beyaz eşya ya da mobilya yardımlarımız oldukça sınırlı kalıyordu. Hem bu yardımlara ulaşmak hem de nakliyeleri ile ilgilenmek zahmetliydi. Ancak Ammar öyle bereketli bir kızımızdı ki, zahmet rahmete dönüştü, mobilya takımlarından beyaz eşyalarına kadar çeyizini hazır etmek bize nasip oldu. Kızımızın üzüntüsü büyüktü, vatanından uzaktaydı ve aile fertlerinden kayıplar vermişti. Sade bir nikâh ile dünya evine girmek istiyordu. Gelinliğini kursumuzda giydi. Öğrencilerimiz el birliği ile ona güzel bir program yaptılar. Dualar edildi, hayırlar dilendi."

Leyla Gürbulak ve Günnur Cebesoy açtıkları bu hayır kapısıyla Kur'an hizmetinin yanı sıra köklerini geçmişimizden alan bir yardım geleneğini de günümüzde yaşatmaya devam ediyorlar. ■

ESMA BEYZA ARSLAN:

"Moral vermek, yüzleri güldürmek hepimizin gönlüne şifa oldu."

Söyleşi: Yahya Kemal ALİOĞLU

İzmir Karabağlar Yunus Emre Anadolu İmam Hatip Lisesi'nden bir grup genç; "YÜZÜNÜZ GÜLSÜN, GÖNLÜMÜZ HUZUR BULSUN" diyerek bir iyilik hareketi başlattı.

Her insanın maddi ihtiyaçlarının yanı sıra manevi ihtiyaçları da vardır. İnsanların maddi desteğe ihtiyaç duyabileceği düşünülür ama manevi desteğe ihtiyaç duyabilecekleri düşünülmez çoğu zaman...

Yunus Emre Anadolu İmam Hatip Lisesi öğrencileri, okullarının da adına yakışan bir hassasiyetle, fark ettikleri bu eksikliği giderebilmek için merhamet ve fedakârlığı yaşayan ve yaşatan bir iyilik projesi hedeflediler.

Bu amaç doğrultusunda, il dışından, kırsal kesimden veya ilçelerden tedavi olmak için gelmiş ve uzun süredir hastanede kalmaktan dolayı canları sıkkın moralleri bozuk hastaları, hasta yakınlarını ziyaret ederek onların yüreklerine dokundular.

Evde yatan felçli ve yatalak, parkinson ve MS hastaları ve onların bakımıyla ilgilenen yakınlarını da ihmal etmediler.

Özel eğitim ve rehabilitasyon okullarına devam eden öğrencilere manevi destek sundular. Birlikte çeşitli oyun ve aktivitelerde eğlenceli vakit geçirdiler.

Huzurevlerini ziyaret edip yaşlılarla vakit geçirdiler. Onlarla sohbet edip yalnız olmadıklarını, değer verildiklerini hissettirdiler.

Yunus Emre Anadolu İmam Hatip Lisesi öğrencileri, manevi destek uzmanlığı konusunda yüzlerce hastaya ulaşarak, kazandıkları tecrübeden cesaret alarak, yetkililerden, staj yaptıkları branşlar kapsamına manevi destek uzmanlığının da dâhil edilmesini istiyorlar.

Yunus Emre Anadolu İmam Hatip Lisesi öğrencileri projeleriyle; Deniz Feneri Derneği'nin, Din Öğretimi Genel Müdürlüğünün desteğiyle hazırlamış olduğu "İMAM HATİPLER İYİLİKTE YARIŞIYOR" "Anadolu İmam-Hatip Liseleri Uygulamalı İyilik Proje Yarışması"nda teşvik ödülünü alarak "iyilik okulu" oldular.

Biz de İzmir Karabağlar Yunus Emre Anadolu İmam Hatip Lisesi Meslek Dersleri Öğretmeni Esma Beyza Arslan ile proje kapsamında görüştük.

Esma Beyza Hocam, manevi destek uzmanlığı nedir?

Diyanet İşleri Başkanlığı ile Sağlık Bakanlığı arasında 7 Ocak 2015'te "hastanelerde manevi destek" sunmaya yönelik işbirliği protokolü imzalandı.

Seçilen 12 hastanede manevi destek uzmanlığı birimi oluşturuldu. Pilot uygulama olumlu sonuçlar verdi ve 2015 yılı Temmuz ayından itibaren genişletilerek daha fazla sayıda hastanelerde manevi destek uzmanlığı birimi oluşturuldu. Hastalara dinî danışmanlık yapmak, moral vermek, onları motive etmek ve ihtiyaç hissettikleri manevi desteği vermek üzere çalışmalarına başladılar.

Protokol kapsamında sunulan manevi destek hizmetlerinin amacını öğrenebilir miyiz?

Sağlık Bakanlığı tarafından belirlenen sağlık tesislerinde talep eden hasta, hasta yakını ve hastane personeline, içinde bulundukları şartlar göz önünde bulundurularak tıbbi müdahaleye hiçbir şekilde müdahil olmadan dini konularda danışmanlık ve rehberlik hizmetleri sunarak moral vermek, onları motive etmek ve manevi destek hizmeti sunmak amaçlanmıştır.

Protokol sonrasında, Diyanet İşleri Başkanlığı ve Sağlık Bakanlığı yetkilileri ile farklı üniversitelerden akademisyenlerin katılımı ile "Hastanelerde Manevi Destek Çalıştayı" düzenlenmiştir. İstişare toplantıları ve çalıştay sonunda 81 il müftülüğünde manevi destek hizmeti sunabilecek personel tespit edilmiştir. 1558 ilahiyat fakültesi mezunu ve bunlar arasından 262 yüksek lisans ve doktora eğitimi olan müftülük personelinin manevi destek hizmetlerini gönüllü olarak sunabilecekleri bildirilmiştir. 6 ilden din psikolojisi, din eğitimi, din sosyolojisi, dini danışmanlık ve rehberlik alanında lisansüstü eğitim yapan ve gönüllü olan 20 müftülük personeli seçilmiştir. 20 personele 5 hafta 200 saatlik süreyle alanında uzman çalışmacılar, farklı üniversitelerden akademisyenler ile Sağlık Bakanlığı ve Başkanlığımız yetkililerinden oluşan 32 kişi tarafından Diyanet İşleri Başkanlığı Rıfat Börekçi Eğitim Merkezi'nde "Hastanelerde Manevi Destek Eğitimi" verilmiştir. İki kurumun koordinesi ile Ankara, İstanbul, Erzurum, Kayseri, Samsun ve Ordu illerinde pilot uygulama başlatılmıştır. Uygulama diğer illerimizde de yaygınlaştırılarak devam etmektedir.

Yunus Emre Anadolu İmam Hatip Lisesi öğrencileri, manevi destek uzmanlığı konusunda yüzlerce hastaya ulaşarak, kazandıkları tecrübeden cesaret alarak, yetkililerden, staj yaptıkları branşlar kapsamına manevi destek uzmanlığının da dâhil edilmesini istiyorlar.

Manevi destek uzmanlığı hizmetini kimler veriyor?

Manevi destek hizmetlerini: İlahiyat fakültesi mezunu olup din psikolojisi, din eğitimi, din sosyolojisi, dinî danışmanlık ve rehberlik alanlarından birisinde yüksek lisans/doktora eğitimi olan veya bu alanda yurt içi/yurt dışı tecrübesi olanlar, Diyanet İşleri Başkanlığı ile Sağlık Bakanlığı'nın koordinesi ve farklı üniversitelerden akademisyenlerin katkıları ile düzenlenen "manevi destek eğitimi" almış kişi-

ler arasından seçilen Diyanet İşleri Başkanlığı personeli sunmaktadır.

Manevi destek uzmanlığının, imam hatip liselerinde staj uygulama kapsamına alınmasını amaçlayan projeniz nasıl ortaya çıktı?

Yeni nesil imam hatipli gençlerimiz, sosyal iletişimi güçlü çevresiyle barışık öğrenciler. Sadece akademik başarıyla yetinmek istemiyorlar. Hastalar, yaşlılar ve engelli kardeşlerimizle ilgili ziyaretlerimizi daha koordineli bir hâle dönüştürmek istediler.

Din Öğretimi Genel Müdürlüğünün "İmam Hatip Liseleri'nde Mesleki Uygulama ve Staj Çalışmaları" yazısında; imam hatip lisesi öğrencisinin çağın gelişen ve değişen ihtiyaçlarına manevi yönden cevap verebilecek mesleki formasyona sahip örnek insan olarak yetiştirilmesine dikkat çekilmektedir.

Manevi destek uzmanlığı stajı bu amaca uyan ve sosyal ilişkilerde başarılı olan öğrencilerimizi sabır, merhamet, diğerkâmlık gibi değerlerde geliştirecek bir staj olacaktır. Önümüzdeki yıllarda çalışma alanı çok fazla yaygınlaşacak bir potansiyele sahiptir.

Böylece hem öğrencilerimiz iyilik, merhamet ve şefkat, diğerkâmlık, sorumluluk duygularını güçlendirerek mesleki tecrübe kazanmış olacaklar hem de uzun tedavi sürecinden dolayı ailesinden, sosyal çevresinden ayrı kalmış, moralsiz kalmış hastalar ve hasta yakınları, huzurevinde kendini yalnız hisseden yaşlılar, düzenli ziyaretlerle ve sohbetlerle yalnız olmadıklarını, değer gördüklerini hissederek moral bulacaklar.

Projenizin üzerinde çalışırken öğrencilerinizden ve çevrenizden nasıl tepkiler aldınız?

Projemize önce az sayıda öğrencimizle çalışmaya başladık. Ziyaret ettiğimiz kişilerden aldığımız olumlu tepkiler, öğrencilerimizin bu ziyaretlerde yaşadığı güzel anları arkadaşlarına anlatmalarıyla kısa sürede ekibimizdeki gönüllü öğrencilerimizin sayısı arttı. Hatta huzurevi ve hastane ziyaretlerimizde katılan sayısını sınırlamak zorunda kaldık. Hastaları dinlemek, dertleşmek, onlara moral vermek öğrencilerimizi olumlu etkiledi. Velilerimiz çalışmalarımızdan etkilendi, onlar da yakın çevrelerindeki hasta ve yaşlıları ziyaret etmeye başladı. İyilik hareketimizin bu kadar kısa bir süre içinde pek çok kişiye ulaşması bizi ayrıca mutlu etti, manevi destek uzmanlığının gerekliliğini bir kez daha göstermiş oldu.

Son olarak eklemek istediğiniz bir şey var mı?

Projemizi başından itibaren ekibimize inanarak destekleyen okul müdürümüz Osman Teğiş'e, ziyaretlerin yapılmasında çalışmalarımıza büyük katkı sağlayan Burcu Yörük'e ve manevi destek uzmanlarımıza çok teşekkür ediyoruz. İmam hatip gençliğini en güzel şekilde temsil ederek bu çalışmayı bir iyilik hareketine dönüştüren tüm öğrencilerimizle gurur duyuyoruz. Amacımız ve temennimiz projemizde yaptığımız uygulamaların; Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, Sağlık Bakanlığı Hasta Hizmetleri Müdürlüğü, Diyanet İşleri Başkanlığı işbirliğiyle sayısı 1000'in üzerinde olan imam hatip liseleriyle her ilde hedef kitlemize ulaşmasıdır. Geliştirmeyi amaçladığımız iyilik, merhamet ve diğerkâmlık duygularımız güçlenerek mümin ahlakına yakışır bir şekilde hayatımıza yansıyacaktır. ■

Esma Beyza Arslan 1968 Isparta doğumlu. İzmir Kız İmam Hatip Lisesi'ni ve İzmir Dokuz Eylül İlahiyat Fakültesi'ni bitirdi. Öğretmenliğe 1995'te din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmeni olarak başladı. Son dört yıldır İzmir Yunus Emre Anadolu İmam-Hatip Lisesi'nde meslek dersleri öğretmeni olarak görev yapan Arslan evli ve iki kız annesi.

YOL VE YOLCUYA DAİR

Nagihan AYDIN | Kırklareli Lüleburgaz Kur'an Kursu Öğreticisi

Her yola çıkış bir davete icabetle başlıyor aslında... Rabbimizin yol davetini almak ve bize bahşettiği ömür nimetinde O'nun sınırsız lütuflarıyla donanmanın şükrünü hakkıyla eda edebilmek, nihayetinde rızasına koşmak ve kavuşmak...

Yol daveti geldiğinde, elimizdeki bütün nimetleri seferber edip, sırtımıza yüklendiğimiz, hadimi olduğumuz Kur'an-ı Kerim'in nurunu bir bayrak gibi ulaşması gereken ve gösterilen her noktaya layıkıyla ulaştırıp sabır ve tefekkür ile çokça şükür ile yola revan olmak... Kutlu bir yola hem yolcu, hem yoldaş, hem de meskûn mahal olmak. Şüphesiz bu yol davetinin talibi olmanın gereği de, bu davete en güzel şekilde icabet etmektir. Çünkü Rabbimiz yüce kitabımız Kur'an-ı Kerim'de bu daveti şöyle ifade ediyor: "Allah esenlik yurduna çağırır ve dilediğini doğru yola iletir." (Yunus, 10/25.)

O hâlde bu davete icabet etmek, sıratı müstakimde yürümek ve bu minval üzere yol almak için yapılacak ilk iş Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed Mustafa'nın (s.a.s.) güvenilir ve emin olan vasıfları ile donanıp öyle yola çıkmaktır.

Rabbimiz yine yüce kitabımız Kur'an-ı Kerim'de bizlere yol ve yolcunun hâlinden, ibretlik hikâyelerinden de veciz örnekler veriyor. Mesela, Hz Musa ile Hızır aleyhisselamın yolculuğundan, Hz. Yusuf peygamberin ve Hz. Yunus peygamberin yolculuklarından ve Efendimiz Hz Muhammed Mustafa'nın bir gece Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksa'ya yürütüldüğünden haber verdiği gibi...

Evime üç şehir ve altı saat kadar uzakta bulunan yeni görev yerime gidip gelirken, bir yandan evim ve görev yerim arasındaki mesafeyi her gün seher vakti açıp, yine o günün akşamına kapatan Rabbime hamt ediyor bir yandan da Kur'an-ı Kerim'de bahsi geçen bu yolculukların hikmetlerini düşünüyor ve payıma düşecek hisseler arıyordum...

Peki, bir günde bunca mesafeyi kat eden ben, gittiğim yerlere ne götürüyor ve o yerlerden ne alıp getiriyordum?

Yine böyle yol ve yolcu üzerine düşünüp, kafamdaki sorulara cevap arıyordum ki, çalan telefonumun diğer ucundaki kardeşimiz söylediklerivle, aslında en başından bu yana kafamda var olan bütün bu soruların cevabını da vermiş oluyordu.

Arayan kişi eski görev yaptığım Kur'an kursunda tanıştığım, kızını çok küçük yaştan beri yetim olarak büyütmüş, bu sebeple geçen yıl kendisine zekâtını ulaştırma noktasında yardımda bulunduğumuz bir kardeşimizdi. Kendisine zekâtını ulaştırma noktasında yardımcı olabileceğimi fakat ziyarete geldiğinde orada olamayacağımı çünkü 3 şehir kadar uzakta yeni görev yerime atamam olduğunu söylediğimde verdiği cevap şöyle oldu: "Kıymetli Hocam, geldiğimde sizi kursunuzda ziyaret edemeyecek olmak beni biraz hüzünlendirdi. Şunu bilmelisiniz ki, birbirine güvenen ve birbirini Allah rızası umarak samimiyetle sevenler için mesafeler asla bir ayrılık değildir. Eminim gittiğiniz yeni görev yerinizde de, tarafınızdan bize sunulan güzelliklere muhatap olacak kimseler olacak ki Rabbim sizi oraya göndermiş."

Mübarek bir ramazan-ı şerif günü, teslimiyet dolu bu sözleri duymak, hem çok duygulanmama hem de şükrümün artmasına vesile oldu.

Aklıma İbn Ataullah El İskenderi'nin şu sözü geldi: "Allah'ın katında değer ve kıymetini öğrenmek istiyorsan, Allah'ın hangi işte seni ikame ettiğine, seni hangi hâlde tuttuğuna bak.."

Bu söz veçhile, bize bu kutlu yolda sevdiklerini ve sevenlerini gönderen, kalplerimize karşılıklı güven bahşeden, nice hüzünlü gönüllere bizi durak eyleyen, türlü güzellikleri dosdoğru yolundaki kullarına ikram eyleyen ve en önemlisi bizlere bu nimetin şükrünü eda edebilecek fehmi veren Allah'a sonsuz hamd ü senalar olsun.

Meğer benim yol dediğim, yol içre yolmuş...

Anladım ki, bu yolda yürümek varılan her menzile samimiyet köprüsü kurup güven ve sevgi inşa etmekmiş. Yine anladım ki, ne kadar yol gidilirse gidilsin, bütün yolların sonu ancak ve elbet, kalpleri güven ve sevgiyle rızasında birleştiren Rahman ve Rahim olan Allah'a varırmış... ■

Bedia Belkıs BALCILAR | İstanbul Bakırköy Kur'an Kursu Öğreticisi

KURBAN BAYRAMI

Kâ'be-i kuyunda ıyd-ı vasluna kurbân olup
Yoluna cân virmege cân ile nevbet beklerüz.
Belâyî

Ehlimuhabbetin beklediği nevbetin sırrına matuf bir yolculukla visale erişebilmenin telakkisidir Kurban Bayramı. Bu meyanda bizi mevcut olduğumuz yerden alarak manevi bir teslimiyetle arındırmak için semanın kapılarından inen lütuf ile taçlanmıştır. O lütfun sırrına agâh olmak için evvela teslimiyeti iyi okumamız gerekir. Okumak, nicelerinin kalbine damıtılan bir nur değil mi? Değil mi ki biz kalbimizle okumayı Hak'tan öğrenmişizdir. Teslim olmamız bu yüzdendir. Yukarıdaki beytin de işaret buyurduğu gibi; ol sevgilinin semtinde visal uğruna kurban olabilmeye...

Yüce Allah'ın buyruğuyla Hz. İbrahim (a.s.)'in sınandığı bir imtihandı teslimiyet. Hz. İsmail (a.s.), bu teslimiyetin vücut bulmuş hâliydi. İlahî vahyi kalbiyle okudu, canını serdetti. Hz. İsmail, ilahî emri yerine getirmekte bir an tereddütte bulunmamıştı. Hakka, zerre miskal halel getirmeden tam mahiyetiyle teslim olmuşlardandı. Daha boynunu bıçağa uzatmadan evvel kurbiyetin mihenk taşı olduğu, Kur'an-ı Kerim'deki hikmet ile öğretilmişti inananlara. Hz. Hacer idi annesi. İnanmış tüm kadınlara numune-i imtisal teşkil edecek sabrıyla nefsinin dizginlerini eline almış bir cengâverdi.

Hicaz'da bir tepe, yanında küçük bir bebek, kavurucu bir susuzluk ve fakat gönülden bağlılığın anahtar kelamı: "Allah, bize kâfi'dir."

Kıssa-i Nebi bize muhteşem bir nasihattir. Kâ'be'nin temellerinin yeniden yükseleceği yere, Cenab-ı Hakk'ın buyruğuyla intikal ettiklerinde Hz. İbrahim aleyhisselam: "Sizi Allah'a emanet bırakıyorum." deyince, "O hâlde Allah, bize zarar dokundurmaz." diyen teslimiyet abidesinin sinesinde süt emmiş bir oğul, Hz. İsmail.

Hz. İbrahim (a.s.) ailesini, kıymetli yavrusunu o an için son defa göreceği mevkide, Seniyyetü'l-Veda tepesinden Beytullah'ın inşa edileceği yere doğru dönerek içtenlikle yakarıyordu. Mübarek peygamber duasıyla insanlığa bir teslimiyet göyneği biçiyordu: "Ey rabbimiz! Ben zürriyetimden bir kısmını, senin kutsal evinin (Kâbe) yanında tarıma elverişli olmayan bir vadiye yerleştirdim. Bunu yaptım ki Rabbim, namazı kılsınlar! İnsanların gönüllerini onlara meylettir ve çeşitli ürünlerden onlara rızık ver ki şükretsinler!" (İbrahim, 14/37.)

Duayı dilimizle ikrar, kalbimizle tasdik bir yakarışla okuyoruz, şükredenlerden olmak için.

Kendi vaktimizin sularında bir bayram sabahına intikal ediyoruz el an. Hatıramızın en berrak sahifesine mimlenmiş âdeta. Küçük bir kız çocuğuyum, evimizin önüne tek başına çıkamayacak kadar küçük. Birkaç kelimeyi bir araya getirip cümle kurmaya başlayalı uzun bir vakit geçmemiş. Bitişik nizam avluların, iki katlı kâgir binaların oluşturduğu kadim bir şehrin mahallesindeyiz. Babam önemli bir insan, bütün babalar gibi. Henüz çok küçüğüm ama bu hissiyatı ulvi bir derinlikle kavrayabiliyorum. Onun, sokağın başından evimize doğru gelişini pencereden gördüğümde küçük kalbimde akis bulan vakur tavrını, şefkatini kelimelere dökebilmeyi isterdim.

Çocukluğunuzu deşifre ederken göreceksiniz, bazen küçücük zannettiğiniz bir mimik, bir jest, bir kelime, bir ahenk ilerisi için kökü sağlamlaşacak bir ağacın kalbimizde filizlenişine sebebiyet verir.

İşte, kalbimin göğünde salınan bir ağaç gibidir; dimağımda hâlâ tazecik anılarla mülhem bir Kurban Bayramı sabahı. Sokağa tek başına çıkamayacak kadar küçük bir kız çocuğu hayretle irkiliyor. Bir ses, bambaşka bir seda nüfuz ediyor kalbine. Merak ediyor, içi içine sığamayacak kadar heyecanla. Allah'ım kalbimize bu okumaklığı sen yazdın, hamdolsun! Yoksa nasıl bilebilirdi bir küçük benî âdem, bayram sabahında getirilen teşrik tekbirlerinin uhrevi âleme yol bulup aktığı o incecik hissiyatı.

Daha fazla dayanamıyorum, bir fırsat bulup evin dışına çıkıyorum. Bir iki adım atıyorum, çok uzaklaşmaya cesaret edemiyorum. Mahallemizin camiine çıkan sokağımızın başında hayretle ve kımıltısız bir mutluluk deryasının içinde buluyorum kendimi. Annem beni içeriye girmem için çağırıyor kapıdan, ben camiden yükselen sese doğru bakınıyorum sanki görünecekmiş gibi. Sanki akın

akın yükselen o ses, bir nehrin çağıltısı gibi tüm şehri içine alıp bizi bulutlara kadar yükseltecek.

Kuşların kanat çırparken ibadet ettiği saatlerden bihaber olmayanların vakıf olduğu bir muştu gibi tıpkı, bayram sabahının ruhu üzerimize bir feyiz halesi olup doğuyordu.

Nihayet, babam geliyor belli bir vakit geçtikten sonra. Onu sevinçle karşılarken çocuk kalbimin yaşadığı feyzin çağıltısı devam ediyor. Babam mahallemizin camiinde imam-hatiptir çünkü. Cübbesi ve sarığıyla gözümde bir abide gibi büyüktür. Bayram sabahını diğer günlerden farklı kılan o muazzam hissiyatı yaşarken, aslında kalbime şefkatle nakşolan bir sevgi dilinin mevcudiyetinden bahsetmek istiyorum sizlere. Çocuk kalbi şefkati unutmaz. Çocuklarınızın kalbine bir ceylanın suya inişi gibi nazlıca eğilin.

Kurban ve şefkat

Bu iki kelimeyi bir araya getirmek, sanki bir mümkünün kıyısında dilemmalarla cebelleşmek gibidir. Kurban, İslami literatürde şümullü bir ibadeti içine alan Allah'a yakınlığı (takarrüp illallah) mana ile bütünleştirerek bize ihsan edilmiş hususi bir vazifedir. Biz, Hakk'a inanmışlar olarak kurban ibadetini yerine getirirken biliriz ki asl olan takvamızdır. Yakiniyete açılan o büyük davetin kapısına varırken benliğimizde büyüttüğümüz tüm zehirli sarmaşıklardan uzaklaşmak, arınmak, vazgeçmek...

"Onların ne etleri ne de kanları Allah'a ulaşır; fakat O'na sadece sizin takvanız ulaşır. Sizi hidayete erdirdiğinden dolayı Allah'ı büyük tanıyasınız diye O, bu hayvanları böylece sizin istifadenize verdi. (Ey Muhammed!) Güzel davrananları müjdele!" (Hacc, 22/37.)

Şefkat, tüm canlıların özünde mündemiçtir. Rahîm olanın sırrıyla nefeslenmiş... Her işimizin başındaki besmelemizi mütemmim eyleyen, sonsuz Rahman ve Rahim olanın izniyle. Şefkat bir cennet meyvesi kadar besleyen bizi, büyüten. Ruhumuzda binlercesi bir anda açmış iri güller kadar rayihasıyla mest eden. Şefkat, gayret-i diniyemizi ikmal ederken bizi yarı yolda bırakmayan sebepler dairesidir. Her şeyde mevcut olanın ismiyle...

Bismillahirrahmanirrahim

Allah'ım, besmeleyi öğrendiğim ilk günü hatırlar gibi kalbim, bir Kurban Bayramı sabahındaki şefkatin doruklarında geziniyorum şimdi. Kurbanlık bir koç getirmiş babam. Bahçemizin kapısına bağlamışız. Hayatımda İlk kez kınalı kurbanlık görüyorum. Dilim birkaç kelimeyi bir araya getirip cümle kuracak kadar çözülmemiş henüz. Ama gönül dilim gayet konuşkan. Kapının önüne bağlanmış kurbanlık koçtan biraz ürküyorum, korkuyla karışık. Neden bağlanmış? Neden hüzünleniyorum?

Annem, bana namaz dualarını uyurken ninni gibi tekrar ettiren kadın. Namazını eda ettiği vakitlerde onunla beraber eğilip doğrulurken secdelerde kıpırdayan tespihatını işitmek için dikkat kesildiğim. Bana salli-barik dualarını öğretirken Rasulüllah Efendimiz (s.a.s.)'in âlini nasıl sevdirdiyse, Hz. İbrahim (a.s.)'in âlinden de öyle kıymetli bahseden. Namazının akabinde selam verir vermez kollarını iki yana açıp beni sinesine davet eden. Dua ederken ılık nefesiyle evvela benim yüzümü mesheden. Annem şefkatin baş tacı.

Kurbanlık koçun yanındayız. Annem, babam ve ben bir aile tablosu gibiyiz zihnimde şimdi. Babam ellerimi kocaman ellerinin arasına almış kurbanlığımızın yünden libasına dokunmam için beni cesaretlendiriyor. Bir kurbanlık cana ilk dokunuşum böyle oluyor. Sevgiyle gezdiriyorum ellerimi. Onun mübarek bir hissiyat ile beklediğini duyumsuyorum o an. Sırat anlatılıyor bana. Kıldan ince kılıçtan keskin. Şimşek hızıyla kurbanlar geçiyor bir bir... Sırtlarına müminleri de almışlar. Sinematografik bir karede değiliz ey okuyucu, bütün bu kelime cilbabıyla resmedilen duygu durumunu hep birlikte yaşadık. Her birimizin çocukluğuna ait izlerden bir lahzacık seyirdi bütün bu anlattıklarım.

Kurban, bir kahraman oluyor göklerin kapısından allı pullu süslenerek yeryüzüne inen...

Kurban, bir sevinç nidası...
Kurban, bir şenlik...
Kurban, yakınlaşmak...
Kurban, manen kurulmuş sofralara diz kırıp hep birlikte toplanmak...
Kurban, Kâbe'mizin kara örtüsü...
Kurban, namazdaki son oturuş...
Kurban, say etmek bir susuzluğun yangınıyla teslimiyetin şahikasında...
Kurban, bıçağı cana kastetmeden canın özüne çalmak şahdamarında biriken imanın kuvvetiyle...
Kurban, yakiniyet... bizden olmayan ne varsa bir terk ediş...
Kurban, annemizin nefesi, babamızın duası kadar samimi...
Kurban, dembedem yaklaşmak... tüm hitapların ötesinde.
Kurban, bir yolculuk.
Yürürüz kardeşim hep birlikte, yolları birleştiren Allah'tır.
Kurban, canımızı yoluna serdiğimiz ne varsa...
En Sevgili'ye.
Mübarek ola! ■

İlhan ASLAN

SELÇUKLULAR DEVRİNDE BİR FESAT VE TERÖR ÖRGÜTÜ: HAŞHAŞİLER

Bâtınilik hareketi, Büyük Selçuklu Devleti zamanında zuhur eden ve devletin başına âdeta bela olan bir terör örgütüdür. Selçuklu Devleti'nin merkezi otoritesini zaafa uğratmak ve zihinleri bulandırmak suretiyle sinsice ve bir fesat örgütü olarak çalışan bu mezhebe intisap edenleri, kendilerine mahsus yollarla cinayet işleyen bir şebeke olarak tanımlamak mümkündür. Zikrettiğimiz bu örgüt, özellikle 1092-1104 yılları arasındaki fetret devrinde Büyük Selçuklu Devleti'ndeki merkezi idarenin zayıflamasıyla etrafa dehşet saçan cinayetlerine hız vererek teşkilatlanma konusunda epey mesafe kat etmiştir.

Bâtınilik, her zahirin bir bâtını olduğunu ve Kur'an-ı Kerim ile hadis-i şeriflerin sadece tevil yoluyla anlaşılabileceğini iddia eden fırkalara verilen genel bir isimdir. Bu fırkalar, Cafer el-Sadık'ın oğlu İsmail'in imametini savundukларından dolayı "İsmailiyye", yedi imam kabul etmeleri ya da dünyayı yedi gezegenin idare ettiğine inanmaları hasebiyle "Sebiyye", dailerden (propagandacı) Hamdan Kamrat'a nispetle "Karmatiyye", gerçeğin sadece masum imamın öğretmesiyle öğrenileceğini iddia ettiklerinden dolayı "Talimiyye" vb. isimler almışlardır. Dailer önemli bir iş yapmakla görevlendirildikleri vakit, kendilerini yapacakları işlere daha iyi adapte etmek maksadıyla "haşiş" (esrar) çektiklerinden dolayı "Haşhaşiyyun" olarak addolunmuşlardır.

Bâtınilikte masum imam çok önemli bir mevkiye sahiptir. O, dünyada meydana gelen ve gelecek olan her hadiseyi bilmektedir. Ayet ve hadisleri dilediği gibi yorumlayabilir ve onun öğretilerine intisap edenler Oruç ve Namaz gibi mükellefiyetlerden muaf tutulabilirdi. Onlar ayet ve hadislerin zahiri manalarını kabul etmezlerdi. Her harfin ve noktanın dahi bir sırrı olduğuna inanırlardı. Sırları çözme işini "tevil" tesmiye ederler ve asıl hakikatin bu olduğuna inanırlardı. Söz konusu örgüt, kendi mezheplerine çekmek istedikleri kişileri tedricen bir telkine tabi tutarak

bazı prensipleri öğretmekteydi. Lakin bu husus gizli bir davet üzerine kurulmakta ve bu davetler rastgele değil, yere ve zamana göre tebliğ edilmekteydi. Bu örgütün başına Hasan Sabbah'ın gelmesiyle birlikte Kazvin bölgesinde bulunan Alamut Kalesi'nde hâkimiyet tesis etmiş olan Bâtıniler, gizlilik esasını neredeyse terk etmiş ve yeni bir kimlik kazanmışlardır. Bu suretle artık gizli davet ile meşgul olan dailerin yerine elleri hançerli katiller ön plana çıkmış ve içlerinde ünlü vezir Nizamü'l-Mülk'ün de bulunduğu birçok devlet adamını suikast yoluyla öldürmüşlerdir. Nitekim ünlü Selçuklu veziri Nizamü'l-Mülk, meşhur Siyasetname adlı eserine söz konusu örgütün faaliyetleri hakkında son derece ehemmiyet arz eden şu bilgileri kaydetmiştir: "Selçuk devletine ve hususiyle cihanın efendisine (Melikşah'a) yaptığım hizmetler malumdur. Her devirde ve ülkede hükümdarlara karşı asiler çıkmıştır. Lakin hiçbiri Rafızi mezhebi Bâtıniler kadar meşum olamaz. Zira onların gayesi İslamiyet'i ve bu devleti fesada vermektir; kulaklarını ve gözlerini bir sesin çıkmasına ve bir hadisenin zuhuruna dikmişlerdir. İlk fırsatta ve felakette kulübelerinden fırlayacak olan bu köpekler Rafızi mezheplerini yayacaklar ve her şeyi yıkacaklardır. Bu sahtekârlar Müslümanlık iddiasında görünürler; lakin hiçbir düşman Muhammed'in dinî ve sultanın devleti için onlar kadar tehlikeli ve korkunç değildi..."

Bâtınilerin ilk suikastları Save bölgesindeki bir müezzini öldürmekle başlamıştır. Ünlü Arap tarihçi Sıbt İbnü'l-Cevzi, cinayetin işlenmesinin akabinde fedainin yakalandığını ve sonrasında Sultan Melikşah'ın Bâtınilerin reisi olan Hasan Sabbah'a (Şeyhu'l-Cebel) bir mektup yollayarak tekrar İslam'a dönmesini, aksi takdirde kalenin yerle bir edileceğine dair ihtarda bulunduğunu belirtmektedir. Hasan Sabbah ise sultanın mektubuna cevaben, Abbasi halifeliğinin fenalıklarından bahsetmiş ve halifeliğin gerçek sahiplerinin Fatimiler olduğunu beyan etmiştir.

Yine Sıbt İbnü'l-Cevzi'ye göre Sultan Melikşah bir gün elçisini Hasan Sabbah'a gönderir. Hasan Sabbah, Selçuklu elçisinin yanında fedailerine haşhaş içirip bıçakla veyahut kaleden kendilerini atarak intihar etmelerini söyleyip, emrinde bu fedailerden 20.000 kişi daha bulunduğunu ifade ederek Selçukluları tehdit eder. Bu haberi duyan Melikşah dehşete kapılır ve Emir Arslantaş komutasında bir orduyu onların üzerine gönderir. Fakat bu sefer neticesinde bir başarı sağlanamaz. Bilahare Sultan Melikşah'ın ve vezir Nizamü'l-Mülk'ün ölmesi ve Haçlı seferlerinin başlamasıyla birlikte bu ortamdan yararlanan Bâtıniler, muazzam derecede bir güç elde ederler. Böylece devletin sarayına, medreselere ve hatta evlere kadar sızarak son derece büyük şüpheye ve korkuya neden olurlar. Aynı zamanda Melikşah tarafından inşa ettirilen Şah-diz Kalesi'ni 1099 yılında ele geçirip, Horasan ve İsfahan şehirlerindeki ticaret ve hac kervanlarına dahi açıktan baskın yaparlar.

Bâtınilerin bu faaliyetleri karşısında endişeye kapılan Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar, Bâtınileri ortadan kaldırmak adına 1107 yılında Şahdiz Kalesi üzerine yürüyerek birçok Bâtıni'yi telef etmiştir. Sultan Muhammed Tapar'ın bu zaferi İslam dünyasında büyük bir sevinç yaratmış, Muhammed Tapar'ın adını taşıyan bir fetihname şehrin her tarafına gönderilerek okutulmuş ve bu savaşta öldürülen kalenin reisi Abdülmelik Attaş'ın başı kesilerek Bağdat'a gönderilmiştir. Bu zaferle yetinmeyen Sultan, Emir Çavlı ve Nizamü'l-Mülk'ün oğlu olan Ahmed'i 1109 yılında Alamut Kalesi'nde bulunan Hasan Sabbah'ın üzerine sevk etmiştir. Çok sayıda Bâtıni'yi öldüren kuvvetler ağır kış şartlarının başlamasıyla geriye çekilmiştir. Lakin intikam almak isteyen Bâtıniler, bu esnada Bağdat'a gelen sultan ile vezirini hançerlemişlerdir. Selçuklu Atabeği olan Şirgir'in Karaca, Gün-doğdu, İl-kavşut ve Bozan gibi ünlü Selçuklu komutanlarının ordularından müteşekkil kuvvetleri bu olayın intikamını almak ve Bâtınileri ortadan kaldırmak suretiyle Alamut'a göndermesi, 1118 yılında Sultan'ın ölüm haberinin alınmasıyla birlikte seferin başarılı olamamasına sebebiyet vermiştir. Böylece Hasan Sabbah ve fedaileri, canlarını kurtararak Moğol hakanı Hülagü'nün Bâtınileri ortadan kaldırmasına kadar cinayetlerine devam etmişlerdir.

Sonuç olarak bu fesat ve terör örgütü açıkladığımız hadiselerden de anlaşılacağı üzere Selçuklu devletinin inkırazında da son derce büyük rol oynamıştır. Bu örgütün uyandırdığı korku sadece Selçuklu beldeleriyle sınırlı kalmayıp tüm dünyada tesirini göstermiştir. Haçlı seferleri ile birlikte Avrupa'ya taşınan bu örgütün namının ne derece etkili olduğunu görmek mümkündür. Nitekim Bâtiniler için kullanılan "Haşhaşiyyun" nisbesi, Avrupa dillerine anlamı kanlı katil manasına gelen "Assassin" olarak geçmesi bu anlamda kayda şayandır. ■

İSLAM'DA İLK HAC
(HZ. İBRAHİM VE HZ. İSMAİL'İN HACCI)

Dr. Mukadder Arif YÜKSEL | Samsun Canik Müftüsü

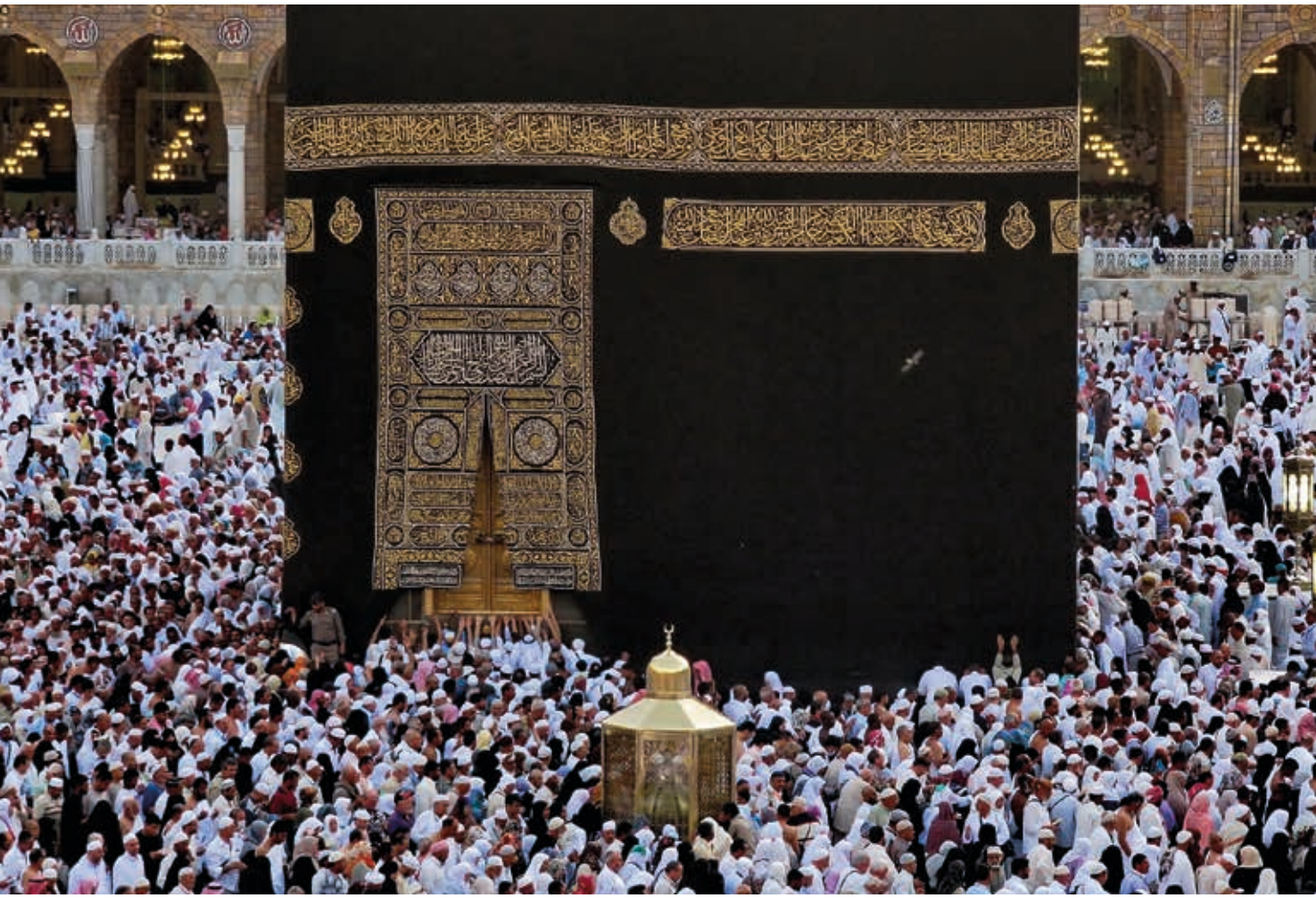

Hz.İbrahim(a.s.) oğlu Hz. İsmail (a.s.) ile birlikte Kâbe'yi inşa ederek, "Ey Rabbimiz! Bize ibadet yollarımızı göster!" (Bakara, 2/128.) şeklinde dua etmesi üzerine Allah Teala Cebrail'i göndererek, Hz. İbrahim'e hac ibadetini nasıl yerine getireceğini öğretmiştir. (Ebu Cafer Muhammed b. Cerir Taberî, Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mülük, Tahkik: Muhammed Ebu'l-Fadl, İbrahim, Daru'l-Maarif, Kahire 2. Baskı, ty. C. 1, s. 262.) Ezraki'nin (ö. 224/839) Ahbaru Mekke adlı eserinde İbn İshak'tan (ö.151/768) hasen senetle yaptığı bir rivayette ve Taberi'nin (ö. 310/922) Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mülük adlı eserinde Hz. İbrahim'in haccı şöyle anlatılır:

"Hz. İbrahim, Kâbe'yi inşa işini tamamlayınca Cebrail (a.s.) geldi ve ona 'Kâbe etrafında yedi defa dön' dedi. Hz. İbrahim Kâbe etrafında döndü ve dönerken her rüknü se-

lamladı. Tavafı tamamlayınca Makam-ı İbrahim'in ardında iki rekât namaz kıldı. Cebrail de onunla birlikte hareket etti ve ona bütün menasiki, Safa, Merve, Mina, Müzdelife ve Arafat'ta yapılacak ibadeti öğretti. Mina'ya girdiğinde Akabe'de İblis'i temsil eden yere indi. Cebrail, Hz. İbrahim'in oraya yedi taş atmasını istedi, O da yedi taşı attı. Ardından orta cemrede şeytanın temsili göründü, Cebrail oraya da yedi taş atmasını istedi, Hz. İbrahim yedi taş attı, sonra şeytanın temsili kayboldu, Allah onu rezil etti, son olarak küçük cemre göründü, ona da yedi taş attı, sonra şeytan kayboldu. (Taberi, Târîhu'r-Rusül, ve'l-Mülük, C.1, s.160- 262; Ezrakî, Ahbâru Mekke, s.120-121.)

Cebrail (a.s.) Hz. İbrahim'e Mekke'den Arafat'a kadar haccın her menasikini öğretti, Arafat'a kadar tehlil ve telbiye getirerek gitti, Arafat'ta vakfe yaptı, Cebrail ona "Öğrendin mi?" diye sordu. O da "Öğrendim." (Areftü) dedi. Bunun için "Arafat" bu isimle isimlendirildi. Hz. İbrahim Arafat'tan sonra Müzdelife'de vakfe yaptı, Mina'da da bizzat kendisi kurban kesti. (Kâmil Miras,Tecrid-i Sarih Tercemesive Şerhi, c. 6, s. 21.)

Allah, Hz. İbrahim'e insanları hacca çağırmasını emredince O, "Ey Rabbim, sesimi nasıl duyuracağım?" diye sordu. Allah Teala, "Sen seslen, duyurmak bana aittir." buyurdu. Hz. İbrahim, "Ey insanlar! Allah size Beyt-i Atik'i ziyaret etmenizi farz kıldı. Rabbinizin davetine icabet edin." diyerek seslendi. Allah, Hz. İbrahim'in sesini bütün cihana duyurdu. Doğu'dan Batı'dan yeryüzü kıtalarından ona cevap geldi. "Lebbeyk Allahümme lebbeyk." (Taberî, Târîhu'r-Rusül, C.1, s.262; Ezrakî, Ahbâru Mekke, s.121.)

Hz. İbrahim'in insanları hacca davetinden sonra Hz. İsmail, Cürhümilerden bir grup akrabası ile haccetti. Öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazını Mina'da kıldı ve burada sabahladı. Nemire'ye geldi. Zevalden sonra Arafat'ta öğle ve ikindiyi cem ederek kıldı, sonra vakfe yaptı. Güneş batınca beraberindekilerle Müzdelife'ye hareket etti, burada akşam ve yatsı namazını kıldı, sonra Müzdelife'de vakfe yaptı. Ardından şeytan taşlama yerine (cemerat) geldiler. O beraberindekilere şeytana nasıl taş atacaklarını da öğretti. (Ezrakî, Ahbâru Mekke, s.121; Taberî, Târîhu'r-Rusûl, C.1, s. 262; Kâmil Miras, Tecrid-i Sarih Tercemesive Şerhi, c. 6, s. 21.)

Hz. Peygamber yapmış olduğu Veda Haccı'nda, geleneksel hacda şirke bulaştırılmış nesne ve fiilleri ve Kureyş'e imtiyaz kazandıran uygulamaları kaldırmış, haccı Hz. İbrahim (a.s.) tarafından ilk defa yapıldığı şekilde eda etmiş ve ümmetine de "Menasikinizi benden alın." buyurarak hâlen eda edilen haccı öğretmiştir.

Ezraki'den (ö. 224/839) naklettiğimiz iki rivayette de Hz. İbrahim'e Cebrail'in öğrettiği hac ibadeti ve Hz. İsmail'in beraberindekilerle ifa ettiği hac ibadeti ile günümüzde yapılan hac ibadetinin örtüştüğü söylenebilir. Günümüzde yapılan hac ibadetinde yer alan ihram, telbiye, vakfe, tavaf, say, cemrelerin taşlanması, kurban kesilmesi, gibi menasikin ilk defa Hz. İbrahim tarafından eda edilen hac ibadetinde de yer aldığı görülmektedir. Daha sonra müşrikleşen Araplar, şirke ait unsurları ve hurafeleri hacca karıştırmıştır. Hz. İbrahim'in haccı, tahrifata uğramış olarak cahiliye devrinde yüzyıllar boyu devam etmiştir.

Cahiliye Dönemi'nde Araplar arasında hac için ihrama girme uygulaması vardı, ihram için geliştirdikleri ahmesîlere (Mekke'nin dindar sayılanları) ait özel bir elbiseyi satarlardı. İhrama putları için girerlerdi, ihramdan çıkarken tıraş olanlar da olmayanlar da vardı. Telbiye'ye her kabile taptığı putu da dâhil ediyordu. Hums ehli (Mekke'nin yerlileri ve müttefikleri) sadece Müzdelife'de, hums ehli olmayanlar ise hem Arafat'ta hem de Müzdelife'de vakfe yapıyordu. Müşrikler, Kâbe'yi tavaf, safa ve Merve tepeleri arasında sa'y menasikini de yapmaktaydılar. (İbn Kesîr, el-Bidâye, C.7, s. 229; Ali, Cevad Târîhu'l-Arab Kable'l-İslâm, c .4, s. 351.)

Hz. Peygamber yapmış olduğu Veda Haccı'nda, geleneksel hacda şirke bulaştırılmış nesne ve fiilleri ve Kureyş'e imtiyaz kazandıran uygulamaları kaldırmış, haccı Hz. İbrahim (a.s.) tarafından ilk defa yapıldığı şekilde eda etmiş ve ümmetine de "Menasikinizi benden alın." (Ebu Davud, es-Sünen, Menâsik, 77; İbn Kayyım, Zâdu'l-Meâd, c .2 s. 257-258.) buyurarak hâlen eda edilen haccı öğretmiştir. ■

HAC İBADETİ MALİ BİR İBADET MİDİR?

Prof. Dr. İsmail KARAGÖZ | DİB Rehberlik ve Teftiş Başkanı

İbadet, Allah'a kulluk etmek, Allah ve peygamberinin emir ve yasaklarına uymaktır. İbadetler; namaz, oruç ve hac gibi "ibadet-i mersume" veya Allah'ı zikretmek, anne ve babaya ihsanda bulunmak ve doğru sözlü olmak gibi "ibadet-i gayr-i mersume" olur. "İbadet-i mersumeler"; belirli zaman, belirli mekân ve belirli şartlara riayet edilerek yapılır. Mesela orucun belirli zamanı ve uyulması gerekin şartları vardır. "İbadet-i gayr-i mersumelerin", belirli zamanı ve mekânı yoktur. Müslümanların yaşadıkları sürece bu ibadetleri yapmaları gerekir. Mesela Allah'ı zikretmenin belirli bir zamanı ve mekânı yoktur. Müslüman, her hâl ve şartta Allah'ı zikreder, etmesi gerekir. Çünkü zikir, Allah'ın kesin emridir. (bk. Âl-i İmran, 3/41.) Bir başka açıdan ibadetler; zekât, sadaka ve kurban gibi mali, namaz, oruç ve itikâf gibi bedeni olur. Mesela bir kimsenin zekât vermekle yükümlü olabilmesi için nisap miktarı artma özelliği olan malı olması ve bu malın üzerinden bir kameri yılın geçmesi gerekir. Nisap miktarı mal varlığı olmayan zekât ibadeti sorumlu değildir. Namaz ibadeti ise bedeni bir ibadettir. Sağlıklı veya hasta, kadın veya erkek, akıllı ve ergen her Müslüman'ın günde beş vakit namaz kılması gerekir. Namazı zenginin de fakirin de kılması gerekir. Dolayısıyla namazın, kişinin mal varlığı ile ilgisi yoktur.

Umre ve hac ibadeti, zekât gibi mali, yoksa namaz gibi bedeni bir ibadet mi? Veya hem mali hem bedeni bir ibadet midir? İlmihal kitaplarında umre ve hac ibadetinin hem mali hem bedeni bir ibadet olduğu bilgisine yer verilmektedir. Mesela bir komisyon tarafından hazırlanan "ilmihal" adlı kitapta şöyle denilmektedir: "Hac ibadetiyle yükümlü olmak için genel olarak bütün yükümlülükler de öngörülen Müslümanlık, akıl ve bulûğ şartı yanında, ayrıca hac yapmaya bedeni ve mali imkânların yeterli olması da şarttır." (TDV Yayınları, I, 516, Ankara 2007.) Lütfi Şentürk ve Seyfettin Yazıcı'nın hazırladığı İslam İlmihali'nde, "Hem mal, hem de beden ile yapılan bir ibadet olan hac, şu şartları taşıyanlara farzdır." denilmiş ve bu şartlar arasında, "asli ihtiyaçlarından başka hacca gidip gelinceye kadar kendisinin ve bakmakla yükümlü olduğu aile fertlerinin sağlayacak servete sahip olmak" ve "hac yolculuğu için vasıta ve yol masraflarını karşılayacak

parası olmak" şartları zikredilmiştir. (S. 308, DİB Yayınları, 2012 Ankara.) Merginani'nin el-Hidaye adlı eserinde, haccın, "hür, akıllı, ergen ve sağlıklı olan, evi ve evinin ihtiyaçları, bakmakla yükümlü olduğu kişilerin nafakası dışında, yiyecek ve içecek ile ulaşım giderlerini karşılayacak parası olan kimselere farzdır." denilmektedir. (I, 134)

Hac görevi, gerçekten mali ve bedeni bir ibadet midir? Hac ibadeti ile yükümlü olabilmek için mali imkân olması şart mıdır? Hac, beden ve mal ile yapılan bir ibadet midir? Hac zenginlere mi farzdır? Gelin birlikte bir bakalım. Haccın farz olduğu, "Gücü yetenlerin, Kâbe'yi ziyaret edip hac yapması Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır." (Âl-i İmran, 3/97.) ayeti ile bildirilmektedir. Bir sahabinin, "Hac yapmayı farz kılan şey nedir?" şeklindeki sorusuna Peygamberimiz (s.a.s.) "Azık ve binit" cevabını vermiştir. (Tirmizi, Hac, 4.) "Azık" ile maksat, yiyecek ve içecek, "binit" ile maksat ulaşım giderleridir. Bu şartları şöyle değerlendirebiliriz;

1) "Ulaşım giderleri", Mekke'de yaşayan ve hac mevsiminde Mekke'de bulunanlar için söz konusu değildir. "Yiyecek ve içecek" şartı, hac yapsa da yapmasa da her insan için söz konusudur. Yiyip içeceği olmayan kimse, hayatını sürdüremez, dolayısıyla hiçbir ibadeti de yapamaz. Bu ihtiyaç, salt hac görevi ile ilgili değildir, diğer ibadetler için de söz konusudur. Dolayısıyla Mekke'de yaşayan veya hac mevsiminde Mekke'de bulunan bir Müslüman, beden sağlığı yerinde ise çok fakir bile olsa bile hac yapmakla yükümlüdür, çünkü yol ve otel parasına ihtiyacı yoktur. Bir Müslüman'a haccın farz olması için zekât ibadetinde olduğu gibi belirli bir miktar parasının olması şart değildir. Mekke ve civarında ikamet eden veya bir şekilde Mekke'ye ulaşabilen bir Müslüman, yürüyerek Arafat, Müzdelife ve Mina'ya gidip gelmeye gücü yetiyorsa hac ile yükümlü olur. (Kâsânî, II, 120, 122; İbn Rüşd, I, 391.)

Mekke'nin dışından mesela Medine'den veya Ankara'dan hac yapmak isteyen Müslüman, yukarıda zikrettiğimiz ayet ve hadis-i şerife göre yol parasına, Mekke'de ikamet için otel parasına ve dönünceye kadar bakmakla yükümlü olduğu aile fertlerinin ihtiyaçlarını karşılayacak maddî imkâna sahip olması gerekir. (Semerkandî, II, 383; Şirbînî, II, 212-213.) Dolayısıyla "binit" veya "yol parası bulunma" şartı, sadece Mekke dışından gelenler için söz konusudur.

2) Doktor, sağlık memuru, organizatör veya rehber gibi bir görevle hac mevsiminde Mekke'ye gelenlerin yol ve otel parasına ihtiyaçları yoktur. Çünkü bu ihtiyaçlar, ilgili organizasyonlar tarafından karşılanmaktadır. Dolayısıyla bu kimseler, hiç paraya ihtiyaçları olmadan sağlıkları yerinde ise yürüyerek veya organizasyon imkânları ile Arafat, Müzdelife ve Mina'ya gidip gelerek hac görevi yapabilirler.

3) Mekke'nin dışında yaşayanların, hac yapabilmeleri için ulaşım ve konaklama giderleri, bizatihi hac ibadetinin ifası için değil, bu ibadeti yapmaya imkân sağlayan şartlardır. Hac ibadeti, maddi imkân ile mal ve mülk ile değil beden ile yapılmaktadır. Haccın menasiki olan niyet, telbiye, tavaf, sa'y, Arafat'ta ve Müzdelife'de vakfe, Mina'da cemrelere taş atma görevleri tamamen beden ile yerine getirilmektedir. Kıran ve Temettu haccı yapanların kestikleri kurban, Hanefilerde şükür, Şafilerde ceza kurbanıdır. İfrat haccı yapalar için kurban yoktur. Dolayısıyla kurban, haccın asli unsuru değildir.

4) Bir kimsenin ulaşım, konaklama ve diğer ihtiyaçlarını karşılayacak parası olsa, hac mevsiminde Mekke'ye de gelse ancak hac yapmasa bu mali imkânın, mal varlığının, zenginliğin hac ibadeti açısından hiç bir değeri yoktur. Para var, hac yapılmamışsa ibadet yok demektir. Para olmadan, hiç para harcamadan da hac yapma imkânı vardır. Demek ki mal varlığı, para, hac ibadetinin olmazsa olmaz şartı değildir.

Yaptığımız bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere hac ibadeti, "bedeni" yani bizzat bedenle yapılan bir ibadettir. Ulaşım ve konaklama giderleri, Mekke dışından gelenler için söz konusu olup bu şartlar, hac ibadetine zemin hazırlayan, fıkhi bir ifade ile haccın farz olmasının şartlarıdır. Bu şartlar, Mekkeliler ve hac mevsiminde Mekke'de bulunan Müslümanlar için de söz konusu değildir.

Hac, bedeni bir ibadet olunca "hac zenginlere farzdır", "haram para ile yapılan hac makbul değildir" söylemi ve "haram para ile hac yapılır mı yapılmaz mı" sorusu anlamsız kalmaktadır. Çünkü hac ibadeti para ile değil beden ile yapılmaktadır.

Haram para; hac ibadeti yapmak üzere ulaşım ve konaklama giderleri için veya herhangi bir seyahat için kullanılsa veya yeme ve içme veya ev veya giysi ihtiyaçları için kullanılsa eş değerde günahtır. Bu günah, kazancın haram olmasından, haramdan yoldan elde edilmesinden kaynakların. Haram parayı harcasanız da harcamasanız da günahtır. Dolayısıyla hac ibadeti ile ilişkilendirilmesi anlamsızdır. ■

Doç. Dr. Fatih ERKOÇOĞLU | Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi

ZAGREP NOTLARI

Hemen her ay yurt dışında bir yere gidiyor olmamdan dolayı arkadaşlarımkendilerini de götürmem hususunda nükteler söyleyip, sitem ediyorlardı. Bu durum dolayısıyla bazen üç bazen de dört kişilik bir ekip oluşturmuştuk. Gezilerimizin bir kısmını bu ekiple yapıyorduk. Promosyon biletler çıktığında çoğu zamana ben arkadaşlarımı arıyor ve bu durumdan kendilerini haberdar ediyordum. Artık kime nasip kime kısmetse. Gel zaman git zaman İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk Din Musikisi öğretim üyesi olan arkadaşım Prof. Dr. Fazlı Arslan'ın da ısrarlarına dayanamadım ve rast geldiğimiz bir promosyon biletle onunla Zagrep'e gitmeye karar verdik. Bu şehirde üç gece kalmayı planlıyorduk ve yine hafta sonunu değerlendirecektik. Şehrin tam merkezinde bu sefer otel yerine bir ev tuttuk. Benim niyetim en azından bir günümüzü, Hırvatistan'ın komşusu olan ve Zagrep'e oldukça yakın bir mesafede yer alan Slovenya'nın başkenti Ljubljana'ya da geçirmekti.

Gezi programımız 9-12 şubat arasında kış mevsimine denk gelmişti. Uçağımız sabah erken kalkacaktı. Havalimanında Fazlı Hoca ile buluşmuştuk. Yine daha önceki yolculuklarımdan yol arkadaşım olan Yrd. Doç. Dr. Fatih Özkan'la da burada karşılaşmıştık. O da Roma'ya gidiyordu. Takriben iki saatlik rahat bir yolculuk sonrasında Zagrep Havalimanı olarak da bilinen Franjo Tudman Havalimanı'na ulaşmıştık. Saat farkını da hesaba katınca aslında çok erken varmıştık Zagrep'e. Havalimanından otobüs terminaline 35 kunaya (4 euro) geldik. Hırvatistan para birimi kuna olarak biliniyor. Terminalin hemen arkasındaki büfeden şehir merkezine gitmek için bir tramvay bileti aldık. Tek kullanımlık bilet 4 kuna. Bir günlük alırsanız 30 kuna. Biz de vaktimizin olduğunu düşünerek bir günlük bilet aldık. Anahtarı alma zamanına kadar geçireceğimiz birkaç saatimiz vardı. Elimizde çantalarımız bulunuyordu ve bu hiç de kolay olmayacaktı. Şehrin merkezini boydan boya geçen tramvay ile bir iki defa turladık. İsmini hiç unutamayacağım Ilica Caddesi, önümüzdeki üç gün boyunca sıklıkla gezeceğimiz ana

cadde oldu. Evet, yanlış yazmadım Ilica. Belki de bu isim noktasında Zagrep'e bir katkı sunmuş olabiliriz. Şehir hemen kendisini bize açmıştı. Nerede neyin olduğunu kabaca fark etmiştik. Sair günlerde de yürüyerek detayları ile şehri gezme imkanmız olacaktı.

135 euroya üç geceliğine kiraladığımız ev, Baruna Trenka Caddesi'nde yer alıyordu. Çok zorlanmadan evi bulduk. Eski bir binanın yenilenmesinden; bir oda ve salondan ibaret olan evimiz gerçekten merkeze çok yakındı. Ev merdivenle çıkılan giriş katında bulunuyordu. Vaktinden biraz önce gelmiştik. Belki birileri kapıda bulunur diye düşünmüş olmalıydık. O ara Fazlı Hoca posta kutusunu yokladı, evin anahtarı posta kutusundaydı. Hiç vakit kaybetmedik. İçeriye girdik ve yerleştik. Kısa süre sonra ismi Daniella olan görevli arkadaş geldi. Ödememizi yapmış, Türkiye'den gelen çifte kavrulmuş lokumu da kendisine hediye etmiştik.

Gezimize başlamadan önce bir miktar Zagrep hakkında sizleri bilgilendireyim. Deniz seviyesinden 135 m. yükseklikte olan Zagrep Medvednica dağının güneydoğu uçları ve Sava nehri boyunca uzanan ova arasından geçen yolların kesişme noktasında bulunuyor. Şehrin tarihi milattan önce IV. yüzyıla kadar gidiyor. İlk şehir Keltler'e ait bir yerleşim birimi olarak Gradec adındaki tepe üzerinde inşa edildi. Bugün burası Yukarı Şehir diye adlandırılmaktadır. Beş asır boyunca şehir hayatının kesintiye uğradığı yerde yeniden canlanma XI. yüzyılda önceki yerleşim biriminin karşısındaki tepeye piskoposluk merkezinin kurulmasıyla oldu. Katedralin çevresinde gelişen ve Zagrep adını taşıyan şehir ile daha yüksekte yer alan otonom kasabalıların yaşadığı Gradec şehri böylece ortaya çıktı. Her iki şehirde yaşayan yurttaşlar, Slav, Germen, Macar ve İtalyan olmak üzere dört etnik gruptan oluşuyordu. Gerçekte Macar krallığının iki şehrin sosyal yapısında da etkisi söz konusu idi. Ortaçağ boyunca piskoposluk ile Gradec yurttaşları arasında kanlı çatışmalar vuku buldu.

Deniz seviyesinden 135 m. yükseklikte olan Zagrep Medvednica dağının güneydoğu uçları ve Sava nehri boyunca uzanan ova arasından geçen yolların kesişme noktasında bulunuyor. Şehrin tarihi milattan önce IV. yüzyıla kadar gidiyor. İlk şehir Keltler'e ait bir yerleşim birimi olarak Gradec adındaki tepe üzerinde inşa edildi.

Hırvatların millî kimliklerinin oluşumunda, Hırvatistan'ın teşekkülünde ve dahi Zagrep'in ülkenin başkenti olmasında bizim büyük rol oynadığımız nakledilmektedir. Zira Alman Seferi esnasında Zagrep'i ele geçirmek gibi bir niyetimiz yok iken, Zagrepliler ve çevredeki diğer temsilciler Osmanlı'ya bağlılıklarını sunmuşlardı. Bu iki şehir ancak 1850 yılında 15 binlik nüfusuyla resmen Zagrep adı altında birleşti. Şehir Sava Nehri'ne doğru genişlemesini sürdürdü. XIX. yüzyılın ikinci yarısında endüstri üretimi, ticaret, ulaşım ve bankacılığın gelişmesiyle Zagrep'in 1862 yılında diğer Orta Avrupa kentleriyle demiryolu bağlantısı kuruldu. Birçok Avrupa şehrinde gördüğümüz geniş meydanları, parklarda bulunan klasisizm ve historisizm üslubundaki anıtsal tarihî binaları bugün Zagrep'in hemen her yerinde görmek imkân dahilindedir.

At üstünde heykeli bulunan Josip Jelacic Meydanı, evimize sadece birkaç dakika idi. Oraya ulaştıktan hemen sonra biraz daha yüksekte yer alan eski şehre çıkabiliyorduk. Eski şehir merkezinde, katedralin hemen yanında büyük bir eski şehir maketi vardı. Hava kararmış olmasına rağmen şehir maketi rahatlıkla görülebiliyordu. Hırvatlar'ın bile şehirlerine ve kültürlerine sahip çıkmada bizden daha ilerde oldukları bütün şehrin genel havasından fark ediliyordu. Binalar yapılmıştı, fakat tabiatla çoğu zaman uyumlu idi. Ertesi gün Lotrscak Kulesi'ne çıktığımızda bunu daha da fazla fark etmiştik.

Aynı zamanda bir turizm bürosu vazifesi gören bu kuleye ücreti mukabilinde çıkılabiliyordu. Buradaki görevli genç hanım vazifesini oldukça iyi yapan, gayretkeş birisi idi. Biz İngilizce tanıtım rehberi isterken kendisi bize Türkçe rehberler takdim etti. Aynı zamanda sorduğumuz birçok soruya da münasip cevaplar verdi. Bilhassa İslam Ansiklopedisi'nin Zagrep maddesinde yer alan Zagrep şehrinde bulunan, üç cihetinde ayrı olarak minarenin yerleştirildiği ve dairevi bir planda yapılan caminin nerede olduğunu sormuştuk. Hanımefendi burasının, aslında bulunduğumuz yere yakın olduğunu söyledi ve yerini gösterdi. Hâlen müze olarak kullanıldığını da ifade etti. Zaten an-

siklopedi maddesinde minarelerin yıkıldığı ve yapının müzeye dönüştürüldüğü yazılıydı.

Ben kulede fotoğraflar çekerken, demek ki vakit tam öğlen olmuştu. Görevli birtakım hazırlıklara girişmeye başlamıştı. Biraz sabredince, hazırlığın nedenini öğrendim. Görevli şahıs kulaklık takmıştı, kulede bulunan ve öğlen vakti muntazaman ateşlenmesi gereken topu ateşlemişti. Tabanca sesi gibi geldi. 1242'de Kral bir fermanla Gradec'e Serbest Kral Şehri statüsü verdiğinden, bunu hatırlatmak için tam öğlen vakti bir top atışı gerçekleştirilirmiş. Ben de o ana şahitlik etmiş oldum.

Kuleden fazla uzakta olmayan meydana vardık. Burada yer alan eski şehrin sembollerinden olan Aziz Marko Kilisesi kapalıydı. Çevredeki görevlilerden bazı resmî dairelerin de burada olduğu anlaşılıyordu. Eski şehrin bu bölgesinde beni ilgilendiren birkaç müze bulunuyordu. Sora sora Hırvat Tarih Müzesi'ni bulduk. 10 kuna giriş ücretini ödedik. Müzede bizden başka da kimse yoktu. Girişte cam vitrinde bazı kitap ve broşürler sergileniyordu. Müzenin bir kısım yayınları olduğu anlaşıyordu. Onlardan birisi 105 kunaya satılan, Janko Jelic tarafında yazılan Balkanske ı Orijentalne Puske (Balkan Oryantal Silahlar) adlı kitaptı ve içerisinde bizim silahlarımız anlatılıyordu. Kitabın kapağında ise Arapça yazılar vardı. Diğer kitap ise Marija Sercere tarafından yazılan Tursko Oruzce (Türk Silahları)'ydi. Müzenin girişinde çocuklar ihmal edilmemiş ve küçük bir masada boya kalemleri ile resim çizmeleri için imkan sunulmuştu. Ayrıca masa üzerindeki Hırvatistan haritaları dikkatimi çekmişti. Satın almak istediğimi söyledim. Görevli kadın ilginçtir ki satılık olmadığını söyledi. Israrım üzerine bir tanesini 15 kunaya aldım. Hırvat Tarih Müzesi oldukça küçüktü. Bir solukta gezdim. Zaten içerisinde de fazla teşhir edilecek malzeme yoktu. Bir kısım silah, süngü ve kılıç gibi obje, önemli şahsiyetlerin tabloları, bir kısım evrak ve kitap, bir de Sokollu Mehmed Paşa'nın taş baskı resmini görmüştüm. Hemen fotoğtrafladım. Bu arada Josip Jelacic'in sancağının ay yıldızlı alemi dikkat çekici idi.

Bu müzeden sonra elimizdeki haritada gözüken Zagrep Şehir Tarihi Müzesi'ne de gitmeye karar vermiştik. Bu müzeyi uzun bir arama sonrasında ancak bulabildik. Evet, Zagrep'in bile bir şehir tarihî müzesi var. Ama hâlâ Ankara'da böyle bir müzemiz yok. Giriş 30 kuna idi. Diğer müzeye göre daha büyük ve birkaç kattan oluşuyordu. Muhtelif kilise ikon, heykel ve objelerin orjinalleri burada toplanmıştı. Üst katlarda Zagrep yaşamının kesitleri bize sunuluyordu. Maalesef fotoğraf çektirmediklerini hemen söyleyeyim. Bundan dolayı da çıkışta İngilizce müze rehberini 50 kunaya satın almak zorunda kaldım.

Zagrep'te bir de Bitmiş İlişkiler

Müzesi diye (belkide böyle çevirmek uygun olur) ilginç bir müze varmış. Tabii gidecek değildim, fakat elin oğlu cin gibi, biten ilişkisini bile paraya tahvil ediyordu.

Eski şehrin tek korunmuş olan kapısı Kamenita Vrata'dan (Taş kapı) geçerek meşhur Tkalciceva Ulica Caddesi'ne ulaştık. Kapıdan çıkar çıkmaz bir süvari sizi karşılıyordu. Caddenin tepeye doğru yönelen kısmında bir miktar yürüdük. Lokantalar ve kafeler yoğunlukla yer alıyordu. Bu arada Lokma adlı bir de Türk kebabçısı ile karşılaştık. Geri dönerken de, birer ikişer katlı evlerin arasında geçerken, yol boyu ilginç objelere rastlıyorsunuz. Ahşap bir direğe asılı ahşap bir bisiklet, elinde şemsiyesi ile bir bayanın heykeli, bir tarafında bahar diğer tarafında kış manzarası olan dev yumurta, hemen yanında yer alan taştan yapılmış birbirine geçmiş ayaklar, bu yolun sonunda yer alan Dolac Pazar yerinde de başının üzerinde eşya taşıyan kadın heykeli.

Ilica caddesine bağlantısı olan bir sokakta kurulan Britanski Pazarı'na mutlaka uğramamız gerektiği şehir rehberinde hatırlatılıyordu. Şehri gezerken biz burasını hiç aramadan hemen bulmuştuk. Meyve sebze satışı gerçekleştirilen pazarda bir miktar da kitap tezgâhı görünce şaşırmıştık. Gerçekte biz burasının o pazar olduğunu ilk önce fark etmemiştik. Pazarın bu durumu Fazlı Hoca'nın garibine gitti. Hemen bir fotoğraf aldı. Kitapçı tezgâhları, meyve tezgahlarından daha fazla olan bir pazar. Gezimizin son günü uçağımız akşama doğru olduğundan pazar sabahı erkenden, tekrar bu pazara gittik. Her yer ana baba günü gibi idi. Geçenki günden daha zengin bir pazarla karşılaşmıştık.

Pazarda envai çeşit malzeme vardı. Kasaturalar, kamalar, tabancalar, kitaplar, dergiler, tablolar, baskı aletleri, eski ütüler, porselen tabaklar, vazolar, mataralar, eski döneme ait rozetler, cdler, plaklar, ahşap etnografik köy malzemeleri, Buda heykelleri, Tito döneminde kalma miğferler. Ne ararsanız vardı. 1978 yılında Zagrep'te basılan Hırvatça bir Kur'an-ı Kerim görmüştü Fazlı Hoca. İgor Karaman'ın Adriatik üzerine yaptığı çalışmalarının yer aldığı Jadranske Studije ve Josef Matuz'un Osmanlı imparatorluğuna dair yazdığı Osmansko Carstvo adlı eserlerini satın aldım. Diğerlerine ne kadar para verdiğimi hatırlayamıyorum, fakat aldığım kitaplardan birisi Hırvatistan'a dair siyah beyaz fotoğrafların yer aldığı büyük boy Hrvatska na povijesnim fotografijama adlı eserdi. Bu kitaba tam 120 kuna vermiştim. İçerisinde 1860'lardan 1930'lara kadar, Hırvatistan'ın muhtelif yerleşim birimlerine ait çekilmiş yüzlerce fotoğraf yer alıyordu. Son olarak 5 kunaya bir de Hırvatça-İngilizce Sözlük'e sahip oldum. Üzerindeki bandrolden özel bir kütüphaneden aşırıldığı anlaşılıyordu. Elime alır almaz hemen birkaç Türkçe kelime ile karşılaşmıştım.

Pazarı dolaşırken tezgahlardan birinde ilginç bir çakı görmüştüm. Orada bulunan altmış yaşlarındaki şahsa İngilizce olarak fiyatını sormuş; şahıs da "Sen Türk müsün?" diye cevap vermiş ve sohbetimizi koyulaştırmıştık. Bu şahıs Kosovalı Selahaddin Bey'di. Tezgâhında gördüğüm Romanya yapımı bir barutluğu 150 kunaya satın aldım. Aldığım ürünü çantama koyarken, çantamda bir kutu lokum olduğunu hatırladım. Hemen bunu Selahaddin Bey'e takdim ettim. Kendisi çok mütehassis oldu, çok memnun kaldı. Az önce tanışırken fiyatını sorduğum çakıyı bana hediye etti.

Bu pazarda sadece Selahaddin Bey Türkçe konuşmuyordu, şöyle kısa bir iki tur atıldığında hemen birçok yerde Türkçe'nin kulağınıza çalındığını fark ediyorsunuz. Aslında pazar bir nevi sosyete pazarı gibi. Görebildiğim kadarıyla Zagrep'i gezmeye gelen bir miktar Türk de, bizim gibi bu pazarı özellikle ziyaret etmek istemişlerdi. Diğer bir kısmı ise diğer Balkan coğrafyasından pazara satış için gelenlerdi. Bir de gayet güzel Türkçe konuşan Sırp kökenli İgor Bey de satış için gelmişti. Kendisi para bozdurmamızda bize oldukça yardım etmişti. ■

Fotoğraf: Doç. Dr. Fatih Erkoçoğlu

Prof. Dr. H. Kamil Yılmaz, otuz yılı aşkın akademik çalışmalarına, DİB yayınlarından çıkan Aziz Mahmud Hüdâyî adlı eseriyle bir yenisini ekledi. Eser bir yıl aradan sonra ikinci baskısını da yaparak okurlarıyla buluştu. Bu çalışma ayrıca benzerleri arasında seçkin bir konuma yerleşti.

AZİZ MAHMUD HÜDÂYÎ

Zeynep DEMİR

Anadolu'nun İslamlaşma sürecinin kahramanları bu bereketli toprakları adım adım fetheden komutanların yanında gönülleri de fethetmeyi başarmış arifler ve sufilerdir. XIII. yüzyıldan itibaren irfan geleneğimiz Anadolu'ya tohumlarını ekmiş, köklü bir medeniyetin, gerçek bir aydınlanmanın müjdecisi olmuştur. Aziz Mahmud Hüdâyî bu çizgide XVI. yüzyılda yaşamış bir gönül eridir. Onun hayatı, şiirleri ve mutasavvıf kişiliği pek çok araştırmacının ve akademisyenin ilgi duyduğu konular arasında yer almıştır. Üsküdar'da bulunan türbesi ise Eyüp Sultan'dan sonra İstanbul'da hem şehrin sakinlerinin hem de misafirlerinin ziyaret mekânı olmuştur.

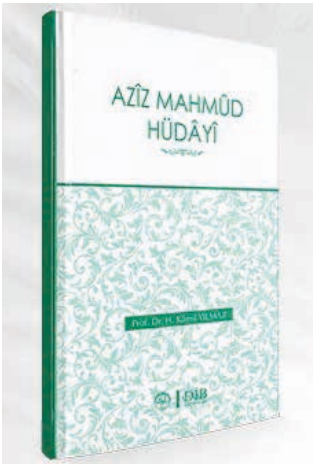

Prof. Dr. H. Kamil Yılmaz, otuz yılı aşkın akademik çalışmalarına, DİB yayınlarından çıkan Aziz Mahmud Hüdâyî adlı eseriyle bir yenisini ekledi. Eser bir yıl aradan sonra ikinci baskısını da yaparak okurlarıyla buluştu. Bu çalışma ayrıca benzerleri arasında seçkin bir konuma yerleşti. Eserin giriş bölümünde Hüdâyî'nin yaşadığı devrin siyasi ve manevi atmosferine değinilmiş ayrıca onun hayatı kronolojik olarak verilerek okurun zihninde bir çerçeve çizilmiştir. Kitap iki ana bölüme ayrılarak birinci bölümde Aziz Mahmud Hüdâyî'nin hayatı ve eserleri ele alınmıştır. Bu bölümde, medrese eğitimi görmüş, kadılık vazifesinde bulunmuş Hüdâyî'nin, kendisinden önceki İmam Gazali ve Hacı Bayram Veli gibi medreseyi bırakıp irfan yoluna yönelmesi adım adım işleniyor. Bu nedenle onun hayatı "Mürşitlik Öncesi" ve "İrşat Dönemi" olmak üzere iki alt başlıkta inceleniyor. Doksan yıla yakın ömür süren Aziz Mahmud Hüdâyî'nin bu zaman zarfında hüküm süren devlet erkânıyla olan münasebetleri de ayrıca eserde değinilen konular arasında.

İrfan geleneğimizin önderleri hakkında kaleme alınan eserler, çoğunlukla menkıbelerle iç içe olmuştur. Kimi zaman bu menkıbeler, bahsi geçen şahsın hayatı ve eserlerinin, bıraktığı ilmin önüne geçebilmektedir. H. Kamil Yılmaz ise eserinde Aziz Mahmud Hüdâyî'ye nispet edilen "İstanbul Boğazı'ndaki Hüdâyî yolunu" bu sakıncaları bertaraf ederek açıklamaktadır. Birinci bölümde ayrıca Hüdâyî'nin kurucusu olarak kabul edildiği Celvetilik tarikatına da yer verilmiştir. Aynı bölümün devamında Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Arapça ve Türkçe kaleme aldığı eserler hakkında kısaca malumata sahip olmak da mümkün.

Onun edebî şahsiyeti ve şiirleri ise ikinci bölümde daha ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Şiirlerindeki lirizm sebebiyle "Tasavvufî Halk Edebiyatı" grubunda mütalaa edilen tekke şairleri arasında Aziz Mahmud Hüdâyî de yerini almıştır. Eserde onun şiirleri edebî lezzetinin yanında içerik bakımından da incelenmiş, vahdet-i vücuttan seyri sülük mertebelerine kadar pek çok açıdan şiirlerinin tahkiki yapılmıştır. Biçimsel açıdan çoğunlukla rubaiyi tercih eden Aziz Mahmud Hüdâyî'nin divanında şiirler didaktiktir. Hasan Kamil Yılmaz akademik birikimiyle Hüdâyî şiirlerini daha yakından anlayıp tanımak adına dört başlık altında incelemiştir. Bu başlıklar; Hüdâyî'nin şiirlerinde seyr u sülük; marifet, iltifat ve aşk; varlık ve insan; sosyal ve dini hikmettir. ■

YENİ YAYINLARIMIZ

{ AHLÂK DERSLERİ }

— Ahmed Hamdi Akseki —

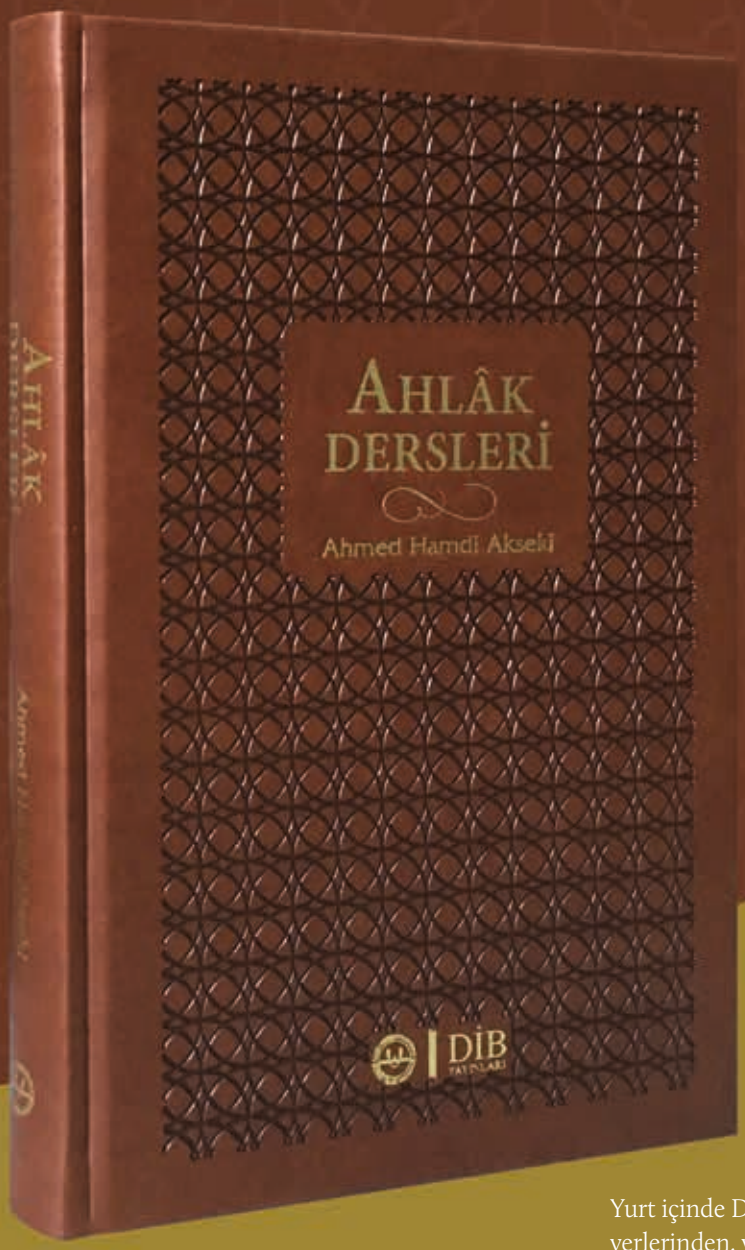

Yurt içinde Diyanet Yayınları satış yerlerinden, yurt dışında Müşavirlik ve Ataşeliklerimizden temin edebilirsiniz.

www.diyanet.gov.tr

“Ve yüzünü hak dine çevir, sakın müşriklerden olma!” buyuruldu. Allah’ı bırakıp sana yararı da zararı da olmayan varlıklara tapma; bunu yaparsan, kuşkusuz kendine yazık edenlerden olursun.

(Yunus, 10/105-106.)

FİYATI: 7TL